

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TANZİMAT DÖNEMİ'NDE ÇEVİRİ: SİYASAL VE KÜLTÜREL
BİR BAKIŞ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CEYDA TAŞKIRAN

**ANABİLİM DALI : SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
PROGRAMI : SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER**

KOCAELİ - 2010

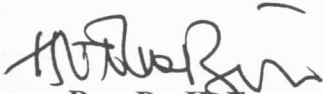
T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TANZİMAT DÖNEMİ'NDE ÇEVİRİ: SİYASAL VE KÜLTÜREL BİR BAKIŞ

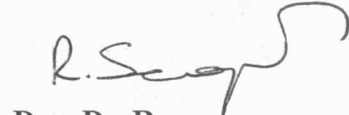
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: CEYDA TAŞKIRAN

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarihi ve No: 02/06/2010-2010/14

Doç. Dr. H. Emre
BAĞCE

Doç. Dr. Yılmaz
BİNGÖL

Doç. Dr. Ramazan
ŞENGÜL

KOCAELİ - 2010

ÖNSÖZ

Bu çalışmada bireylerin hayatları boyunca özümseyerek benimsediği farklı politik ve kültürel tercihlerin, hayatlarının her alanına yansıdığını ve özellikle bu tercihlerin bir toplumun inşasında kullanılması gerektiğinde çok fark edilmeyen ve diğer alanlara göre daha gölgede kalan alanlarda da aslında son derece belirgin ve baskın olduğunu göstermeyi hedefledim. Gölgede kalan ve ileride yapılacak olan daha ayrıntılı çalışmalar neticesinde aydınlığa çıkacağını düşündüğüm bu gizli alanlardan bir tanesi de çeviridir. Tanzimat modernleşmesi boyunca çeviri Batılılaşma ideolojisi doğrultusunda Batılı fikirlerin Osmanlı toplumuna kazandırılması için Osmanlı aydınlarının başvurduğu en önemli kanallardan biri olmuştur. Toplumdaki mevcut değerler Batılı değerler ile yer değiştirmeye başlarken çeviri bu süreçte mevcut kültürü şekillendirirken bir yandan da mevcut kültürün kısıtlamalarına tabi olmuştur. Her bir çeviri faaliyetinde ise arabuluculuğu üstlenen Osmanlı devlet ve aydınlarının politik ve kültürel tercihleri olmuştur.

Bu çalışmayı kendisi ile beraber hazırlamama olanak sağlayan Sayın Doç.Dr. Yılmaz BİNGÖL'e, tezimi inceleme ve değerlendirme aşamasında görüşlerini ve desteklerini eksik etmeyen hocalarıma özellikle Doç.Dr.Emre BAĞCE'ye, Doç.Dr. Ramazan ŞENGÜL'e, çalışmam süresince hep yanımda olan aileme ve çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	ix
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM I	
ÇEVİRİNİN TARİHSEL SERÜVENİ VE ÇEVİRİBİLİMİN DOĞUŞU.....	7
1.1. Çevirinin Tanımı ve Etimolojisi.....	8
1.1.2. Çevirinin Ortaya Çıkışına Dair Farklı Görüşler.....	11
1.2. Tarihsel Dönemlere Göre Çeviri Anlayışı.....	12
1.2.1. Antik Dönemde Çeviri.....	14
1.2.1.1. İlk Çeviri Düşünürleri.....	17
1.2.2. Hıristiyanlık ve Kilisenin Etkisinde Çeviri.....	17
1.2.2.1. Ortaçağ Düşünce Sistemi ve Çeviri.....	17
1.2.2.2. Kutsal Kitap Çevirileri: Hieronymus ve Luther.....	19
1.2.3. Aydınlanma ve Çeviri.....	21
1.2.3.1. Rönesans Dönemi Çeviri Etkinlikleri ve Çeviri Teorileri.....	23
1.2.3.2. Romantik Dönemde Çeviri Anlayışı.....	24
1.2.4. Yirminci Yüzyıl: Dilbilimin Etkisinde Çeviri Kuramları.....	27
1.3. Çeviride Yeni Bir Paradigma: Betimleyici Çeviri Araştırmaları.....	30
1.3.1. James Holmes: Yeni Bir Bilim Dalına Doğru.....	32
1.3.2. Hedef Odaklı Yaklaşımlar.....	33
BÖLÜM II	
TANZİMAT DÖNEMİ BATILILAŞMA TEŞEBBÜSLERİ.....	38
2.1. Batılılaşma İdeolojisi Ekseninde Osmanlı Modernleşmesi.....	39
2.2. Gerilemenin Tetikleyicileri.....	42
2.3. Osmanlı Devleti'nde Yeni Bir Dalga: Batı.....	45
2.3.1. Yeni Bir Ordu ve Daimi Elçilikler: Batı Anahtarı.....	47
2.4. Tanzimat: Batı'ya Açılan Kapı.....	51
2.4.1. II.Mahmut Merkeziyetçiliği.....	52
2.4.1.1. Reformlar: Eski ve Yeni Arasındaki Köprüler.....	53
2.4.2. Gülhane Hatt-ı Hümayunu.....	60
2.4.3. Tanzimat Dönemi Reformları: Eğitimden Sosyal Hayata.....	62
2.4.4. Tanzimat Aydını ve Tanzimat Aydınlanması.....	66

2.4.4.1. Fikirsal Dönüşümler Arasında Pozitivizm.....	68
2.4.4.2. Aydınlanma Aracı Olarak Basın.....	69
BÖLÜM III	
TANZİMAT DÖNEMİNDE POLİTİK KÜLTÜR TERCİHLER ETKİSİNDE	
GELİŞEN ÇEVİRİ ETKİNLİKLERİ.....	76
3.1. Kültür Planlaması, Repertuar, Aktarım: Osmanlı Batılılaşması.....	77
3.2. Tanzimat Dönemi Çeviri Faaliyetinin Yürütüldüğü Alanlar, Kurumlar.....	81
3.2.1. Babîâli Tercüme Odası (1832).....	82
3.2.2. Encümen-i Daniş (1851).....	83
3.2.3. Tercüme Cemiyeti (1865).....	87
3.2.4. Daire-i İlmiye (1869).....	89
3.3. II.Abdülhamit Dönemi'ndeki Çeviri Kurumları.....	90
3.4. Edebiyattan Siyasete: Tanzimat Dönemi Çeviri Hareketleri.....	91
3.4.1.Yusuf Kamil Paşa: İdeal Devlet Düzeni.....	93
3.4.1.2.Tercüme-i Telemak (Les Aventures de Télémaque).....	94
3.4.2. Münif Efendi (Paşa): Felsefenin Temel Soruları ve Batılı Değerler.....	95
3.4.2.1. Muhâverât-ı Hikemmiye.....	96
3.4.2.2. Tabiat ile Feylosofun Muhâveresi.....	102
3.4.2.3. Mağdurîn Hikayesi (Les Misérables).....	102
3.4.3. Ahmet Vefik Paşa: Yerel Değerler ile Uzlaşan Batılı Değerler.....	104
3.4.3.1. Hikaye-i Hikemmiye Mikromega (Micromégas).....	104
3.4.3.2. Molière Çevirileri.....	106
3.4.4. Ahmet Mithat Efendi: Gerçekçilik.....	111
Sonuç ve Değerlendirme.....	116
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	125
ÖZGEÇMİŞ.....	132

ÖZET

Çeviribilim alanındaki gelişmeler neticesinde bugün yaygınlık kazanan *betimleyici çeviri araştırmaları* kapsamında çevirilerde kullanılan doğruluk ya da yanlışlık değerlendirmesi bir ölçüt olmaktan çıkmış ve çeviri ürünler toplumsal ideoloji ve kimlik, dinsel inançlar ve etnik kökenler, siyasi tercihler ve kültürel normlar gibi farklı olgular ile ilişkili kültürel birer ürün olarak incelenmeye başlamıştır. Bu çalışmada Tanzimat döneminde yapılan çeviriler Osmanlı modernleşme süreci kapsamında incelenmiş ve çeviri hareketleri Batılılaşma süreci içerisinde siyasi ve kültürel değişimler bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde on dokuzuncu yüzyılda ağırlık kazanan Batılılaşarak modernleşme çabaları devlet kurumlarından toplumsal sistemlere doğru yayılmaya başlamış ve Osmanlı aydınlarınca kültürel zeminde edebi bir hareket içerisinde topluma benimsetilmeye çalışılmıştır. Osmanlı aydınlarının bu edebi hareket içerisinde başvurduğu kanallardan biri de çeviri faaliyeti olmuştur.

Bu dönemde Osmanlı aydınlarınca gazeteler aracılığıyla yürütülen çeviri etkinliği neticesinde Osmanlı toplumuna tanıtılan roman, tiyatro gibi yeni edebi türlerle birlikte yeni kavram ve değerler de mevcut kültüre nüfuz etmeye başlamıştır. Osmanlı toplumuna kazandırılmaya çalışılan pozitivist düşünce ve Batı kültür ve fikir hayatına ait değerler çeviri eserlerle halka ulaştırılmıştır.

Batı'ya dönük bir toplum yaratma sürecinde devlet ve aydınlarca yürütülen çeviri faaliyetinde göze çarpan en belirgin özellik söz konusu güç sahiplerinin politik ve kültürel tercihlerinin eser seçimine yansımalarıdır. Devlet tarafından kurulan çeviri kurumlarının modern bir devlet yaratmak amacıyla özellikle Batılı eserlerin tercüme edilmesi için kuruldukları çok açık bir şekilde belirtilmiş ve aynı zamanda ortak bir Osmanlı kimliği yaratma çabalarına paralel olarak Osmanlı tarihi ve dilinin geliştirilmesine yönelik telif ve tercüme politikaları yürütülmüştür.

Bireysel olarak yürütülen çeviri faaliyetlerinde ise kişilerin politik görüşleri çeviri eser tercihlerini etkilemiştir. Batı normlarına eşdeğer ancak aynı zamanda kendi kültürel değerlerinin de korunduğu bir kültür yaratmak isteyen Osmanlı aydını çevirisi yapılacak eserlerde kendi kültürlerinin kabul edemeyecekleri bir takım bölümleri

çıkarak, değiştirerek ya da çeviride bazı eklemeler yaparak çevirileri hedef kültüre benimsetmeye çalışmışlardır.

Özellikle Batılı eserler arasında yapılan seçimler doğrultusunda düşünülecek olduğunda bu dönemde yürütölen çeviri faaliyetlerinin bir *költür planlaması* kapsamında yürütöldüğünü söylemek mümkündür. Zira Batılı değerler ile yoğrulmuş pozitivist düşünce yapısının yerleştirilmeye çalışıldığı bu költür algısal bir değişim sürecinin sonucudur. Bu süreçte oluşturulmaya çalışılan düşünsel alt yapı yüksek oranda çeviri ile Batı'nın *ithal edilmesi* neticesinde gerçekleşmiştir.

ABSTRACT

Thanks to *descriptive translation studies* gained popularity as a result of the recent developments in translation studies, translation products are now examined as cultural products appeared under different socio-cultural and political facts such as social ideology and identity, religious beliefs and ethnic origins, political preferences and cultural norms. Based on this *cultural turn* in translation studies this study focuses on the translations made during the Tanzimat reform era within the context of political and cultural changes experienced on the path to Westernization with a view shedding light on Ottoman modernization process.

Prevailed in the nineteenth century, the Empire's modernization efforts through Westernization began to spread towards social systems firstly envisaged for government agencies. Ottoman intellectuals tried to have these efforts adopted by Ottoman society on a cultural base with a literary movement whose one of the channels that these intellectuals resort was *translation*.

Positivist thought and intellectual life of Western culture as well as new western concepts and values began to penetrate into the existing culture through with new literary genres such as theatre and novel introduced as a result of translation activity carried out in the newspapers by Ottoman intellectuals.

The most prominent feature of the translation activities carried out by the state and the intellectuals during the process of creating a society oriented to West is that the political and cultural views of these patrons affected their selecting the texts to be translated. Besides having a compilation and translation policy so as to develop Ottoman history and language for a common Ottoman identity, it was also clearly stated that the translation agencies established by the government were founded to translate especially Western works in order to create a modern state.

On the other hand, political and cultural views of the intellectuals were decisive on the selection of the texts to be translated. With an aspire to create a culture equivalent to Western norms as well as preserving the existing values, Ottoman intellectuals made some additions, abstractions or adaptations in their translations in order to have them accepted by the target culture.

Regarding the choices out of the works belonging to Western culture, it can be said that translations made during the reform era were part of a *culture planning* as that culture which positivist thinking remolded with Western values was tried to be embedded was the result of a perceptual change. The intellectual infrastructure tried to be created during this process was substantially achieved by *importing* the West through *translation*.

GİRİŞ

Bu çalışmada Osmanlı modernleşme sürecinde Batılı bir kültür yaratmada siyasi ve kültürel tercihler etkisinde Tanzimat dönemi çeviri hareketleri irdelenecektir. Osmanlı Devleti'nin kapitalist dünya ile entegrasyonu sürecinde aklın ön plana çıkarılarak pozivist bir dünya görüşünün hakim kılınmaya çalışıldığı ve sanayi ve ticarete daha fazla önem verilerek daha çok çalışmanın gereklilik olarak düşünüldüğü, ulusal kimliklerin yükselişe geçerek Osmanlı'nın kendine bir kimlik bulma ve/veya yaratma çabasında olduğu bu dönemde yürütülen çeviri faaliyetinin temelinde Batı'nın ithali hedeflenmiştir. Devlet eliyle yürütülen çeviri faaliyetleri özellikle bu amaç doğrultusunda şekillenirken Batı'ya dönük bir Osmanlı kimliği yaratılmasında çeviri ve telif eser tercihleri de bu amaç ile paralellik göstermektedir. Halkı eğiterek aydınlatma görevini üstlenen entelijansiyanın bireysel olarak benimsedikleri politik ve kültürel tercihleri onların yürüttükleri çeviri faaliyetindeki eser tercihlerini ve çeviri politikalarını da etkilemiştir.

1970'lerden sonra çeviri etkinliğini dilbilimsel kuramlara dayanarak doğru ya da yanlış temelinde irdeleyen kuralcı yaklaşımlar terk edilmiş ve çevirinin salt dilsel aktarımdan öte daha geniş bir sosyo-kültürel çerçevede irdelenmesi gerektiğini savunan betimleyici kuramlara ağırlık verilmiştir. Bu bağlamda 1970'li yıllardan sonra geliştirilen çeviribilim kuramları çerçevesinde çevirinin toplumsal ve kültürel yönlerine değinilmiş ve James Holmes, Itamar-Even Zohar, Gideon Toury gibi çeviribilimciler de çeviri ile ilgili yaptıkları çalışmalarda çevirinin, farklı toplumsal, kültürel ve edebi alanlarla etkileşime geçerek sosyo-politik bir bağlam içerisinde yaratıldığına dikkat çekmişlerdir.

Çeviri alanında yaşanan bu kültürel dönüş¹ ile birlikte çeviri etkinliğinin *kültür planlaması*² ve *kültür aktarımı*³ gibi kavramlar altında irdelenmesi çevirinin disiplinler arası niteliğinin önemini artırmıştır. Çevirinin söz konusu bu disiplinler arası özelliği onun medya, siyaset, ticaret, turizm, sosyoloji, psikoloji gibi farklı birçok bilim dalı ile ilişkilendirilmesini sağlamıştır. Günümüzde çeviri alanındaki tüm bu gelişmeleri irdeleyen *betimleyici çeviri araştırmaları* çeviri ürünleri, dilsel uyuma bakılarak yapılan *sadık/özgür, yeterli/kabul edilebilir* gibi tanımlamaların ötesinde dinsel inançlar ile etnik kökenler, toplumsal ideoloji/kimlik ve daha birçok farklı olgu ile ilişkili birer kültürel ürün olarak değerlendirmektedir.

Osmanlı modernleşme sürecinde yaşanan köklü “kültürel dönüşümün” ise on yedinci yüzyılda filizlenerek on sekizinci yüzyılda Batı’nın askeri ve idari alandaki üstünlüğünün kabul edilmesi ile başladığı ve on dokuzuncu yüzyılda tüm sosyal, ekonomik ve kültürel alana yayılarak Batı eksenli bir anlayış içerisinde bilinçli ve planlı bir zemin kazandığı söylenebilir. Osmanlı modernleşmesinde başlatılan bu Batılılaşma hareketleri ile bir “medeniyet dairesinden diğerine geçilmesi”⁴ zorunluluk kazanırken yüzyıllardan beri inanılan ve benimsenen değerler dünyasının Batı

¹ Susan Bassnett ve André Lefevere çeviri alanında yaşanan söz konusu bu yaklaşım değişikliğini “kültürel dönüş” olarak tanımlamışlardır. (bkz.) Susan Bassnett ve André Lefevere, **Constructing Cultures: Essays on Literary Translations**, Great Britain: Cromwell Press, 1998, s. 123.

² Itamar Even-Zohar, “Culture Planning, Cohesion and the Making and Maintenance of Entities”, **Beyond Descriptive Translation Studies: Investigations in Homage to Gideon Toury**, (Ed.) Anthony Pym, Miriam Shlesinger, Daniel Simeoni, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008, s.6 http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/papers/EZ-Culture_Planning2008.pdf, (12.10.2009)

³ Itamar Even-Zohar, “The Making of Culture Repertoire and the Role of Transfer”, **Target**, 9, (2), 1997. http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/papers/rep_trns.htm, (12.10.2009).

⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, YKY: İstanbul, 2006, s.70.

dünyasının değerleri ile yer değiştirmesi süreci de başlamıştır. Bu yer değiştirme kültürel ve zihinsel aktarımı da beraberinde getirmiştir. Söz konusu bu aktarımın ise büyük oranda çeviri etkinliği ile sağlanmaya çalışıldığı söylenebilir.

Türk tarihinde kültür ve fikir hareketleri açısından böylesi bir aktarımın gerçekleştirildiği dönemlerden biri de Tanzimat dönemidir. Türk modernleşme tarihinde bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek olan Tanzimat dönemi aynı zamanda Batı dünyasından ilk yazınsal çevirilerin de yapıldığı dönemdir. Bu dönemde yapılan çeviriler ile birlikte Avrupa'dan roman ve tiyatro gibi yeni türler hedef kültüre tanıtılırken Türk okuyucusu Batı örf ve adetleri ile birlikte Batı fikir dünyasına ait yeni değerleri de bu çeviriler aracılığıyla öğrenmiştir.⁵ Bu nedenle Osmanlı aydın ve yazarlarının özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren halkın eğitilmesi ve kamuoyu oluşturma gibi hedefler doğrultusunda şekillenen edebiyat alanında yürüttükleri çeviri etkinliğini *kültür planlaması* amacıyla kullandıkları söylenebilir.

Tanzimat dönemi çeviri etkinliği hakkında incelemeler yapan Ahmet Hamdi Tanpınar (XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi), Güzin Dino (Türk Romanının Doğuşu), Hilmi Ziya Ülken (Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü), Suat Karantay (Tercüme Bürosu: Normlar ve İşlevler⁶) gibi araştırmacılar çalışmalarında bu dönemdeki çeviri etkinliğinin yenilikçi özelliği üzerinde dururken çevirisi yapılacak eserlerin rastlantısal ve keyfi seçildiğini, çevirilerin asıllarına sadık kalınmadan gelişigüzel tercihler doğrultusunda yapıldığını savunmuşlardır. Buna karşılık çeviribilimin

⁵ Özlem Berk, “Batılılaşma ve Çeviri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.511.

⁶ Suat Karantay, “Tercüme Bürosu: Normlar ve İşlevler”, **Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi**, (Haz.) Öner Yağcı, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.

özellikle 1980’li yıllardan sonra üniversitelerimizde bağımsız bir bilim dalı haline gelmesiyle Türkiye’de çeviri tarihi ile ilgili daha ayrıntılı çalışmalar yapan Saliha Paker, Özlem Berk, Cemal Demircioğlu gibi çeviribilimciler ise İsraili çeviribilimci Itamar Even-Zohar’ın çoğuldizge⁷ kuramından yola çıkarak ilk bakışta dağınık ve keyfi tercihlerin sonuçları olarak gözüken Tanzimat dönemi çeviri etkinliklerine ilişkin önemli bulgular ortaya çıkarmışlardır.

Bu çalışma 1970’lerden sonra gelişen ve 1980’lerde farklı bakış açılarının da katılarak genişletildiği *hedef kültür odaklı betimleyici çeviri araştırmaları* kuramlarından yola çıkarak ve çeviribilimin disiplinler arası niteliğinden yararlanarak Tanzimat döneminde Batılılaşma hareketi içerisinde çevirinin üstlendiği işlevleri irdelemeyi amaçlamaktadır. Buna ek olarak çeviri etkinliğinin Türk toplumu içerisinde mevcut sosyo-kültürel sistemlerle olan ilişkilerine değinilecek ve çevirinin Batılılaşma ideolojisi doğrultusunda kültürel planlamadaki rolü açıklanmaya çalışılacaktır. Bu çalışmada Gideon Toury’nin *hedef odaklı çeviri kuramından* yola çıkılarak Tanzimat Dönemi içerisinde yapılan çeviri çalışmalarının hedef kültürdeki konumu ve işlevi araştırılacaktır. Bunun için Tanzimat dönemi çeviri hareketleri Itamar Even-Zohar’ın *kültür planlaması* kuramı çerçevesinde incelenecek ve o dönemde yapılan çeviri çalışmaları irdelenerek çeviri etkinliğinin siyasi ve kültürel koşullara bağlı olarak değişiklik gösterdiğine vurgu yapılırken aynı zamanda Batılılaşma ideolojisi paralelinde çevirinin de Türk kültürü üzerindeki dönüştürücü ve şekillendirici rolü irdelenecektir.

⁷ Itamar Even-Zohar’ın geliştirdiği *çoğuldizge kuramı* çevirileri oluştukları tarihsel-kültürel bağlam içerisinde açıklamaya çalışan betimleyici çeviri kuramlarından biridir.

Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yapılacak olan değerlendirmelerin ve kullanılacak olan ifadelerin daha iyi anlaşılabilmesi için birinci bölümde çevirinin ne olduğuna değinilecek, zamana ve kültüre bağlı olarak değişen çeviri tanımlamaları ile sosyo-politik değerlere göre şekillenen çeviri etkinliğine ilişkin düşüncelere ışık tutulacaktır. Çeviri alanında yaşanan söz konusu paradigma değişikliklerine açıklık getirmek için Antik Yunan döneminden on dokuzuncu yüzyıla kadar geçen zaman içerisinde kabul gören klasik anlayıştan günümüze kadar uzanan çeviri tanımlamalarına mercek tutularak çeviriden çeviribilime nasıl geçildiği ve günümüzde çeviribilimin hangi alanlar ile ilişkili olduğu anlatılacaktır.

Çalışmanın son bölümünü oluşturan Tanzimat dönemi çeviri faaliyetleri ile ilgili politik-kültürel ve ideoloji eksenli yorumlamaların daha iyi kavranabilmesi amacıyla ikinci bölümde on sekizinci yüzyıldan itibaren Osmanlı devleti için Batı'nın ne anlam ifade ettiğine açıklama getirilecek, Osmanlı modernleşme sürecinde, özellikle on dokuzuncu yüzyılda, Batılılaşmanın siyasi, kültürel ve toplumsal yönlerine değinilerek Osmanlı toplumunda yönetimden, hukuka, dinden, ekonomiye, eğitimden, sosyal hayata kadar hemen hemen tüm alanlarda yaşanan kurumsal, fikirsel ve kültürel dönüşüme dikkat çekilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise değişen çeviri kuramları ışığında Tanzimat döneminde yaşanan kültürel dönüşümde çevirinin kültür planlamasındaki rolü, kültür planlayıcılarının çeviri eser tercihleri, mevcut toplumsal normların çeviriler üzerindeki etkisi araştırılacak ve böylece Tanzimat dönemindeki çeviri faaliyetlerine tarihsel ve sosyo-kültürel bir açıklama getirilmeye çalışılacaktır. Bu amaçla çeviriler Batılılaşma ideolojisi ve modernleşme olgusu kapsamında değerlendirilecek; ideolojik ve siyasi kaygıların çeviri etkinliğini yürüten kişi ve kurumlar üzerinde ne şekilde etkili

olduğuna değinilecektir. Sonuç bölümünde ise Tanzimat dönemi eviri eserler, eviri politikaları, çeviriyi etkileyen sosyo-politik unsurlar ve çevirmenler ile ilgili olarak daha önceki bölümlerde yapılan incelemeler doğrultusunda genel bir değerlendirme yapılacaktır.

BÖLÜM I

ÇEVİRİNİN TARİHSEL SERÜVENİ VE ÇEVİRİBİLİMİN DOĞUŞU

Çeviri denildiğinde çoğumuzun aklına genellikle “bir dilden başka bir dile aktarım” şeklinde basit bir tanım gelir. Matematiksel bir dönüştürme işlemi gibi algılanan çevirinin aslında sanıldığı kadar basit bir tanımı olmadığı gibi onu salt diller arası bir aktarım olarak görmek de oldukça yetersiz bir değerlendirme olur.

Küreselleşme olgusu ile birlikte hızlanan toplumsal hareketliliğe bağlı olarak bilgi, kültür, ulus ve kimlik kavramları da sömürgecilik sonrası gelişen kuram ve görüşler çerçevesinde yeniden tanımlanmış ve bu süreç beşeri ve sosyal bilim alanlarında kültür ve kimlik olgusu üzerinde yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Akademik disiplinlerde yürütülen bu tartışmalar çeviribilime de yansımış ve çeviri etkinliği önceleri dilbilimin çatısı altında incelenirken, daha sonra sosyoloji, felsefe, antropoloji, etnografya ve siyaset bilimi gibi farklı disiplinler ile etkileşim alanına girmeye başlamıştır.⁸

Özellikle son dönemlerde çeviri ile ilgilenenlerin ayrıntılı çalışmaları sayesinde çeviri meselesi işlevi, tarihi, sosyolojisi gibi farklı bir çok yönü ile irdelenmiş ve eski medeniyetlerden günümüze kadar uzanan çevirinin tarih içerisindeki yeri aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın ele alınmasındaki amacın ve çalışmanın genel çerçevesinin daha iyi anlaşılabilmesi için çevirinin tanımına ve onun bir bilim

⁸ Şebnem Bahadır, “Çeviriyorum, Öyleyse Tek Kültürün Ötesinde, İki Kültürün Arasında, Üçüncü Kültürün Ortasındayım”, **Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler**, (haz.) Mehmet Rifat, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008 s.218.

dalı haline gelmesine kadar geçen süre içerisindeki tarihsel gelişimine bakmak yerinde olacaktır.

1.1. Çevirinin Tanımı ve Etimolojisi

Çeviriye ilişkin tanımlamaların tarih boyunca kültüre ve zamana bağlı olarak değiştiği dikkate alınacak olursa çevirinin tek ve genel geçer bir tanımı olmadığı söylenebilir. Bu nedenle çeviri alanında araştırma yapan çeviribilimcilerin üzerinde uzlaşmaya vardıkları ortak bir tanım olmadığı gibi doğası gereği oldukça geniş bir yelpazeyi kapsamaması itibarıyla çeviri etkinliği için genel geçer bir tanımlama yapmak yerine kavramın neleri kapsayabileceğini anlamak daha yararlı olacaktır. Bunun için öncelikle çeviri “translation” sözcüğünün nereden geldiği üzerinde durmak ve daha sonra tarih içerisinde çevirinin kazandığı farklı tanımlara değinmek gerekir.

Çeviri denilince genellikle akla sadece yazılı metinler arasında yapılan dilsel aktarım süreci gelir, ancak çeviri sadece yazılı metinler arasında yapılan bir iş değildir. Çeviri etkinliği yazılı ve sözlü çeviri olmak üzere iki temel alana ayrılır. Bu çalışmada özellikle yazılı çeviri alanında yer alan edebi çevirilere değinileceği için sözlü çeviriye ilişkin bilgi ve açıklamaya yer verilmemiştir. Bu bağlamda tarih içerisinde çeviri etkinliğine ilişkin farklı görüşlere yer vermeden önce yazılı çevirinin sözcük düzeyindeki etimolojik gelişimine kısaca göz atmak kavramsal düzeydeki anlama edimini kolaylaştırabilir. Çeviri (*translation*) için Antik Yunan’da Haber Tanrısı Hermes’ten kaynaklandığı düşünülen ve bilinmeyen “haber getirme-yorumlama” anlamı taşıyan *hermeneo* sözcüğünün yanı sıra *metafero* sözcüğünün kullanıldığı ve bu sözcüklerin zaman içerisinde daha geniş anlamlar taşıyan Latince *transfere* sözcüğüyle yer değiştirdiği görülür. Latince’deki *translatio* sözcüğü ise hem

eğretileme hem de çeviri anlamına gelmektedir.⁹

Ortaçağ Avrupası'nda ise “*translatio*”(aktarım) sözcüğü kültür ve bilginin yanı sıra politik gücün bir medeniyetten başka bir medeniyete aktarılması anlamını da kapsar. “*Translation*” (çeviri) teriminin türediği “*translatio*” sözcüğü, Ortaçağ Avrupası'nda hem somut hem de soyut *aktarım* anlamında kullanılmıştır. *Translatio artium, translatio studi, translatio sapiente, translatio imperii* gibi biçimlerde eşyaların, kitap ve bilginin ya da egemenliğin aktarımı anlamında kullanıldığına dair bilgi veren çeviribilimci Dilek Dizdar, kelimenin etimolojik kökenini incelerken özellikle ‘*translatio studi et imperii*’ üzerinde durarak bu ifadenin gücün ya da egemenliğin aktarımı ile kitapların aktarımının bir arada kullanıldığına ve gücü elinde tutanla bilgiyi elinde tutanın birbirinden ayrılmayacağını çağrıştırdığına vurgu yapar.¹⁰

İngilizce ilk defa on dördüncü yüzyılda kullanılan “*translation*” (çeviri) ve “*translate*” (çevirmek) sözcükleri ise “dilsel aktarım” anlamını taşımaktadır. *Translatio*'dan İngilizce *translation*, Fransızca *traduction*, İtalyanca *traduzione* gibi pek çok Batı diline girmiş olan terim, ortaçağın başlarında kullanılan siyasi içeriğini kaybederek daha dar bir anlama bürünmüştür. Türkçe'de ise Batı dillerinde kullanılan anlama denk gelecek şekilde “çeviri” ve “çevirmen” sözcükleri ile birlikte “tercüme”, “tercüman”, “mütercim” gibi sözcükler kullanılmaktadır.

Günlük dil kullanımında, genellikle iki dil arasında yapılan aktarım anlamında kullanılan çevirinin, metin ve dil düzeyine indirgenerek çok dar bir çerçevede

⁹ Özlem Berk, **Kuramlar Işığında Açıklamalı Çeviribilim Terimcesi**, İstanbul: Multilingual, 2005, s.16.

¹⁰ Dilek Dizdar, “Çeviribilim: Konular Sorunlar, Arayışlar”, **Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler**, (haz.) Mehmet Rifat, 2.b., İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008, s.214.

tanımlandığı söylenebilir. Çevirinin sözcük anlamları şunlardır: ‘1.Dilden dile aktarma, tercüme. 2.Bir dilden başka bir dile çevrilmiş yazı veya kitap, tercüme.’¹¹ Şüphesiz çeviriyi bu kadar dar kapsamlı bir alana sıkıştırmak bilimsel temelde oldukça amatör bir bakış açısı sunmak olur. Çeviriyi sınırlı ve yüzeysel tanımlayan görüşlere karşı onun derinliğini ve çok anlamlılığını dile getirmek için Göktürk şu ifadeleri kullanmıştır:

Çeviri yalnızca anlamın yabancı bir dilden tanıdık bir dile aktarılması değildir. Her dil belli bir kültürün göstergeler dizgesiyle, belli uzlaşım, töreler, davranışlar, değer ölçüleriyle kısacası somut insan yaşamı ile iç içedir. ...Çeviri başka dillerin tanımladığı başka dünyaların tanıtılmasıdır. ...İnsanın kendi yaşam çevresi dışındaki olgularla düşleri bilme çabasının bir sonucudur. Değişik toplulukların, ulusların, bilim, sanat, düşünce alanındaki çabalarını birbirleri ile paylaşabilme yoludur. ...Çeviri yeni bilgi alanlarına açılmanın yoludur.¹²

Sözlü çeviri alanı dahil edilmediği takdirde, çeviri etkinliğinin M.Ö. 3300’de Sümerlerin çivi yazısını bulmalarından sonra ilk alfabelerin oluşması ve yazılı kültürün başlaması ile resmi bir nitelik kazandığı söylenebilir. Bu dönemden sonra devam eden süreç içerisinde çeviriye farklı anlamlar yüklenmiştir. Farklı uygarlıklar ve farklı kültürler içerisinde tarihin değişen dönemlerinde farklı amaçlara hizmet eden bir etkinlik olarak kimi zaman siyasi güçler tarafından yönlendirilen politik bir nitelik kazanmış, kimi zaman yazın dünyasının vazgeçilmez bir yardımcısı olmuş, kimi zaman imkansızlığı ile eleştirilmiş, kimi zaman dilbilim içerisinde onun bir parçası olarak görülmüş ve bazen de kültür planlamalarının önemli bir ayağını oluşturan bir etkinlik olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

¹¹ **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, 9.b.,Ankara:1998.

¹² Akşit Göktürk, **Çeviri: Dillerin Dili**, 3.b., İstanbul: YKY, 2000, ss.14-15.

1.1.2. Çevirinin Ortaya Çıkışına Dair Farklı Görüşler

Çevirinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ile ilgili yapılan çalışmalarda ilk düzenli çevirilerin Romalılar döneminde yapıldığı kabul edilir.¹³ Çevirinin ilk ortaya çıkışı konusunda çeviri düşünürleri arasında tam bir görüş birliği olmasa da bu konuda yapılan yorumlar arasında Göktürk'ün yaptığı benzetmeye değinmek yerinde olacaktır. Göktürk, çeviriyi “kıskanç bir Tanrı'nın insanoğlunu bölüp dağıtması sonucu yaşanan olumsuzluklara, Prometheus'ça bir başkaldırı” şeklinde tanımlar.¹⁴

Benzer şekilde Herder, Schiller, Goethe, Benjamin, Derrida, Steiner gibi birçok yazar ve düşünür de çeviriyi dillerin birbirlerinden ayrılması sürecini simgeleyen Babil Kulesi'nin yapımıyla ilişkilendirir. Çeviri işlevi konusunda kısmen önemli ipuçları veren söz konusu olay Eski Ahit'teki “Babil söylencesine”¹⁵ dayandırılmaktadır. Söylenceye göre daha önceden insanlar tek bir dile sahiptirler. İnsanlar, Tanrıya ulaşmak için gökyüzüne kadar çıkan bir kule yapmaya başlarlar. İnsanların kendini beğenmişliklerine kızan Tanrı ise bu kulenin yapımını engellemek için insanların dillerini birbirinden ayırarak onları cezalandırır. Çeviri faaliyeti de dil birliği bozulunca insanların kaybettikleri bu ortak dili yakalayabilmek için başvurdukları bir yol olarak Babil söylencesi ile ilişkilendirilir.¹⁶

Faruk Yücel, çevirinin tarihsel serüveni ile ilgili olarak daha da geriye gider ve çeviri olgusunu geniş anlamda kullanarak insanın varoluşundan itibaren evreni anlamaya çalışmasıyla eş tutar. Ona göre çeviri edimi sadece yazılı ve sözlü bir

¹³ Berrin Aksoy, **Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi**, 1.b. Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s.14.

¹⁴ Göktürk, a.g.e, s.15.

¹⁵ http://tr.wikisource.org/wiki/Eski_Ahit/Tekvin/BAP_11, 27.09.2009

¹⁶ Yücel, a.g.e, ss.13-14.

dönüştürme işlemi değil aynı zamanda insanın dünyayı anlama sürecinin bir parçasıdır. Yücel'e göre çevirinin, insanın soyut düzlemde imgelerle düşünmeye başladığı anda ortaya çıktığı söylenebilir.¹⁷ Bu bağlamda ilk insanların bilgilerini kalıcı hale getirmek için mağara duvarlarına çizdikleri basit resimler düşüncelerin aktarımı olarak sözcükler yerine göstergeler olarak kabul edilebilir ve düşünceyi göstergeler ile somutlaştırmak da bir tür çeviri eylemidir.

Sosyokültürel bir varlık olan insan, içinde bulunduğu dünyayı daha iyi anlayabilmek için kendinden farklı olan ile iletişime geçme gereği duyar. Bu iletişimde, bu anlama çabasının yanında savaşların, ticaretin ve göçlerin sonucu ortaya çıkan zorunlu ya da istendik ilişkilerinde payı vardır. Yücel'e göre yazılı çevirinin ortaya çıkmasında iki faktör belirleyici olmuştur. Bunlardan birincisi ulaşım araçlarının gelişmesi ve savaş-göç gibi nedenler ile farklı bölgelere gidilmesi sonucu artan ticaretin şehirleşmeyi geliştirmesi ve bunun bir sonucu olarak da farklı kültürlerdeki insanların bir arada yaşaması gerekliliği ile bu insanların birbirlerini tanıma, anlama ve araştırma çabası içine girmesidir. İkinci faktör ise yazının toplumlar için vazgeçilmez bir araç olmasıdır.¹⁸

1.2. Tarihsel Dönemlere Göre Çeviri Anlayışı

“Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü” adlı eserinde büyük medeniyetlerin yaratılmasında, dünya üzerindeki aydınlanma devirlerinin temelinde çeviri etkinliğinin yattığını iddia eden Hilmi Ziya Ülken'e göre, Eski Mısır, Mezopotamya ve Ege bölgelerinde ortaya çıkan ve gelişen Akdeniz uygarlığı, Yunanlılar aracılığıyla Roma ve Güney Avrupa'ya, Anadolu ve Mezopotamya üzerinden Hindistan'a

¹⁷ Yücel, a.g.e, s.14.

¹⁸ Yücel, a.g.e., ss.13-22.

uzanmış ve biri doğuda Irak ve Anadolu; diğeri batıda Latin olmak üzere ikiye bölünmüş; ancak, yine de aynı geleneği sürdürmeye devam etmiştir. Sonraki dönemlerde Germanler, Slavlar, Türkler, Araplar ve Berberilerin de katkılarıyla zenginleşerek bugüne kadar gelmiştir. Bu süreç içerisinde Eski Yunan uyanışı Anadolu, Mısır ve Fenike tercümeleri ile; Türk Uygur uyanışı Hint ve İran tercümeleri ile; İslam uyanışı Yunan ve Hint tercümeleri ile; Rönesans dönemi Hümanizm anlayışı ise İslam, Yahudi ve Yunan tercümeleri ile gerçekleşmiştir.¹⁹

Yazar ve çevirmen Akşit Göktürk de aynı şekilde yeni kültür evrelerinin büyük bir kısmının çeviri ile başladığını ileri sürer. Bu bağlamda, ilkçağ Latin edebiyatı Yunanca'nın etkisini sürdürür. Luther'in Kutsal Kitap çevirisi, Almanca'nın gelişmesine önemli bir katkıdır. Abbasilerin dokuzuncu yüzyılda Yunanca'dan çevirileri, İslam kültürüne bilim ile düşünce alanında yeni bir güç katar. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda İtalya'da özellikle Floransa kentinde, eski Yunan-Latin yapıtlarının İtalyanca'ya çevrilmesi aydınlanma çağının doğuşunu hazırlamıştır. İngiltere'de Kraliçe I.Elizabeth döneminde hem eski Yunanca ile Latince'den, hem de Fransızca İtalyanca, İspanyolca, Flamanca gibi yaşayan Avrupa dillerinden yapılan çeviriler ile İngiliz düşüncesi ve yaratıcılığı bilim, sanat, eğitim alanlarında büyük bir ilerleme gerçekleştirmiştir.²⁰

Gerçekten de yüzyıllar boyunca kültürlerin gelişiminin önemli bir ayağını oluşturan düşünce ve uygarlık dünyasının gelişmekte olan toplumların bireylerince anlaşılabilmesi için çeviriye ihtiyaç duyulduğunu söylemek mümkündür. Ancak tarih içerisinde bu kadar önemli bir yeri olduğu iddia edilen çeviri etkinliğinin yirminci

¹⁹ Hilmi Ziya Ülken, **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İstanbul: Ülken Yayınları, 1997, ss.7-15.

²⁰ Göktürk, a.g.e, s.51.

yüzyıla kadar nesnel bir etkinlik olarak değerlendirildiğini söylemek pek mümkün değildir. Çeviri tarihi araştırmacılarının yaptığı çalışmalar doğrultusunda sistemli olmasa da tarihin belirli dönemleri içerisinde çeviri etkinliğinin farklı amaç ve anlamlar taşıdığı söylenebilir. Yirminci yüzyıl başlarından sonra bilimsel bir nitelik kazanmaya başlayan çeviri etkinliğinin o döneme kadar olan süre içerisinde farklı siyasi ve kültürel gelişmelere koşut olarak ne şekilde anlamlandırıldığı görebilmek için çevirinin tarih içerisindeki yerine bakmak faydalı olacaktır.

1.2.1. Antik Dönemde Çeviri

Antik Yunan uygarlığının Akdeniz'deki diğer kültürlerle olan üstünlüğü Mısır'dan edinilen kaynaklara dayanır. Yunan uygarlığındaki söz konusu kültürel birikimin Yunan kültürüne dışarıdan çeviri yoluyla aktarıldığını söylemek mümkündür.²¹ Bunun yanı sıra Atina'nın öteki uygarlıklar ile olan ekonomik ticari ya da savaşa dayalı ilişkileri çeviri etkinliğini de beraberinde getirmiştir. Pitagoras, Thales, Platon gibi önemli düşünürler Mısır'da bir süre kalmış ve oradaki bilgi birikimini Antik Yunan'a taşımışlardır. Yunan uygarlığı yazı başta olmak üzere geometri, astronomi, tıp ve diğer bilimleri Mısır uygarlığından çeviri yolu ile edinmiştir. Bu dönemde çeviri etkinliğinin uygarlığa olan tüm bu büyük katkısına rağmen Platon'un *idealar* dünyasında gerçeğin bir kopyası olarak saygın bir konumda değerlendirilmemiştir. Çeviribilimci Mine Yazıcı'ya göre bu durum dönemin kültürel, siyasi yapısıyla doğrudan ilintilidir. Atina yükseliş döneminde siyasi ya da askeri üstünlükten ziyade kültürel üstünlüğe önem vermiş ve çeviri etkinliğini yadsımıştır. Yazıcı'nın da belirttiği üzere Antik Yunan döneminde hem yazılı hem sözlü çeviri etkinliği söz

²¹ Bu dönemde çeviriler ve çevirmenler hakkında daha fazla bilgi için bkz Ülken, a.g.e., ss.19-25

konusu olduysa da çeviri bir “amaç” değil bir “araç” olarak görülmüştür.²²

Çeviri tarihi üzerine yapılan çalışmalarda, ilk düzenli çevirilerin ise Romalılar döneminde yapıldığı kabul edilir.²³ Bu nedenle Antik Roma dönemi geleneksel çeviri düşünce ve söylemlerinin ortaya çıktığı dönem olarak da kabul edilebilir. Romalılar döneminde, Yunan edebiyatı üstün görülmüş ve Yunan edebiyatının çevirisi yapılmıştır. Antik Roma döneminde çeviri etkinliği bir kültür politikası haline gelmiştir. Bunda Antik Roma'nın Yunan kültüründen esinlenerek onların yapıtlarından faydalanıp kendi kültürlerine aktarma istediğinden doğan bilinçli bir karar söz konusudur.

Yücel bu gelişmelerin altında yatan nedenleri sosyo-politik bir anlayış içerisinde değerlendirir. Ona göre özellikle, siyasi, hukuki ve askeri anlamda o döneme egemen olarak büyük bir imparatorluk kuran Romalılar dünyaya bakış açılarının daha çok yararçı ve uygulayıcı olmasından dolayı hukuk, askeri ve yönetim konularında başarı sağlamalarına rağmen edebiyat gibi alanlarda geri kalmışlardır. Bunun nedeni Latince'nin Yunanca'ya oranla az gelişmiş olması ve Romalıların edebiyat geleneğinin olmayışdır. Edebiyat alanında geri olduklarını farkında olarak bu alandaki açıklarını kapatmak için çeviriye başvuran Romalılar, yeni yapıtlar ortaya koymak, kendi bilgi ve kültürlerini zenginleştirmek amacıyla da yine çeviriden faydalanmışlardır.²⁴

Wolfram Wilss “Übersetzungswissenschaft”(Çeviribilim) adlı eserinde Romalıların yayılcı bir anlayışla üstünlüklerini her alanda kanıtlamak istemelerinden dolayı

²² Mine Yazıcı, **Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları**, İstanbul: Multilingual, 2005, s.39.

²³ Aksoy, a.g.e, s.14.

²⁴ Yücel, a.g.e, s.24

edebiyat alanında çeviri eserlerde kaynak metinden bağımsız olarak içeriksel değişiklikler yaptıklarını ve bunun onlar için kültürel bir zafer olduğunu anlatır.²⁵ Nietzsche'nin de bu konuda belirttiği gibi o dönemde çevirmek demek bir anlamda ele geçirmek demektir. O dönemde yapılan çevirilerde kaynak metinden bağımsız değişiklikler yapılıyor ve çevrilere özgün metin yazarı yerine çevirmenin adı ekleniyordu.²⁶

Romalıların kendilerinin kültürel alanda da üstün olduklarını kanıtlama çabası onların kendilerinden üstün gördükleri Antik Yunan eserlerini kendi kültürüne mal etme anlayışını da beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda çevirilerde her türlü değişikliğin yapılabileceği ve gerekirse kaynak metinden yola çıkarak yeni yapıtlar ortaya koyma fikri çeviri faaliyetinde çevirmene oldukça geniş bir özgürlük tanımıştır. Romalıların başka kültüre ait eserleri çevirip onları kendi eserleriymiş gibi kendilerine mal etme anlayışı çeviri anlayışında *serbest* bir yaklaşımın benimsenmesine sebep olmuştur. Bunun bir sonucu olarak kaynak metne sözcüğü sözcüğüne bağlı kalarak çevirmek yerine kaynak metin hedef dil açısından ele alınmıştır. Bu anlayış ise Romalılarda geçmişe ait kaynakların çevrilerek kendi kültürlerine yeni yapıtlar kazandırma bilincini doğurmuştur. Antik dönemde bu anlayış ile ortaya konan çeviri eserler özgün eserler olarak kabul edilmiştir. Buna göre Romalıların çeviriyi edebi üretimin “öykünme” boyutunu oluşturan bir uygulama olarak gördükleri söylenebilir.²⁷

²⁵ Wolfram Wills, *Übersetzungswissenschaft*, Stuttgart, 1977, s.39'dan Yücel, a.g.e., s.26.

²⁶ Friedrich Nietzsche, “On the Problem of Translation” (çev.) Peter Mollenhauer, (haz.) Rainer Schulte and John Biguenet, **Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida**, Chicago ve Londra:The University of Chicago Press, 1992, s.69.

²⁷ Aksoy, a.g.e., s.15.

1.2.1.1. İlk Çeviri Düşünürleri

Yukarıda bahsedilen anlamda Antik Roma döneminde benimsenen “serbest” çeviri yönteminin en büyük temsilcisi Marcus Tullius Cicero (İÖ 106-43)’dur. Cicero çevirinin hedef kültürde belirli bir işlevi olduğunu iddia ederek çeviri anlayışında sözcüklerin morfolojik karşılıklarının bulunması yaklaşımını terk ederek cümlede anlamın “sözcüklerin cümle içindeki işlev ve bağlamları ile ilgili olan” anlamın kaynak metin içerisindeki değerlerinin korunması üzerinde durmuştur. Antik Roma döneminde Quintilianus, Plinius ve Horatius gibi yazarlar da çeviri konusunda önemli fikirler ortaya atmışlar ve onlar da çeviri de serbest yaklaşımın kullanılması gerektiğini savunmuşlardır.

1.2.2. Hıristiyanlık ve Kilisenin Etkisinde Çeviri

Hıristiyanlığın yayılması ile birlikte Tanrı’nın iletisinin duyurulması açısından oldukça önemli ve sorumluluk isteyen bir etkinlik haline gelen çevirinin özellikle skolastik ve dogmacı bir düşünce sisteminin hakim olduğu Batı dünyasında ne anlama geldiğini kavrayabilmek için Ortaçağ Avrupası’ndaki siyasi ve kültürel anlayışa değinmek faydalı olacaktır.

1.2.2.1. Ortaçağ Düşünce Sistemi ve Çeviri

Kilisenin siyasi iktidar üzerinde tam hakimiyet kazandığı, eğitimin din ağırlıklı olup soylulara yönelik olduğu, dini kurumların siyasal ve toplumsal hayatı belirleyen güçlerden biri olduğu, durağan ve değişmez dogmalarla dolu bir dini anlayışa egemen olan Ortaçağ Avrupası’nda, eleştirel ve sorgulayıcı düşünce yapısı gerilemiş yerine baskıcı ve yasakçı bir anlayış yerleşmeye başlamıştır. Dini düşüncenin tüm alanlara baskın olduğu bu dönemde öne çıkan gelişmeler Constantinus’un Hristiyanlığı kabul

edip Theodosius'un bu dini resmi hale getirmesinden sonra Kilise'nin hiyerarşik bir yapıda örgütlenerek hızla güçlenmesi ve Roma devleti ile devamında tüm Avrupa'nın toplumsal ve siyasi hayatında yüzyıllar boyu etkili olacak olan Hıristiyanlık dininin tüm Avrupa'yı etkisi altına almasıdır. Bu dönemde Hıristiyanlığı felsefi bir temele oturtmak için başvurulmuş Antik Yunan kültürü özellikle yeni Platonculuk ve Aristotelesçi yaklaşımlar da dönemin düşünsel alt yapısını oluşturur.²⁸

Özellikle kutsal metin çevirilerinin ön plana çıktığı bu dönemde kilise Tanrı'nın varlığına ve mesajına ilişkin araştırmalar için yoruma dayalı açıklamalar ve çeviriler kullanmıştır. Dini içerikli metinlerin çevirisi söz konusu olduğundan bunların doğru biçimde çevrilmesi kutsal bir görevdi. Bu dönemde çeviriler kültürel ve zihinsel bir etkinliğin²⁹ yanında kaynak metnin anlaşılmasına yardımcı olacak bir araç olarak görülmüştür.

Dinin daha iyi anlaşılması ve yaygınlaştırılması için Kutsal Kitap'ın çevrilmesinde herhangi bir sakınca görülmemiştir. İncil'in tam olarak İngilizce'ye çevirisi³⁰ ilk defa 1380-1384 yılları arasında İngiliz ilahiyatçısı John Wycliff (1330-1384) tarafından yapılmıştır. Onun teorisine göre insan Tanrı'ya ve onun koyduğu kurallara karşı sorumluydu ve buna göre de İncil bütün insan hayatına uyarlanabilir olduğu için ona her insanın kendi anlayabileceği dilde erişebilmesi gerekiyordu. Ona göre Tanrı'nın verdiği mesaj değişmeyeceği için metindeki öze sadık kalınarak çeviri

²⁸ Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 5.b., Ankara: İmge Kitabevi, 2004, ss. 96-128.

²⁹ Nazik Göktaş, **Fransa'da Yazınsal Çeviri Yaklaşımları: Bir Tarihçelendirme Denemesi**, <http://egitim.cukurova.edu.tr/efdergi/download/40.pdf>, (04.12.2009).

³⁰İncil'in İngilizce çevirilerinin İngiliz kültürüne olan etkileri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Susan Basnett, **Translation Studies**, 3.b., London: Routledge, 2002.

yapılması gerekirdi. John Wycliff, kendisinden sonra gelen diğ er din adamlarını da bu yönde etkilemiştir. Kutsal metin çevirileri için din adamları ve düşünürlerce benimsenen “sokaktaki adamın anlayacağı bir dil kullanımı” yaklaşımının temelde aydınlanma hareketinin de başlamasına yardımcı olduğu söylenebilir. Bu konuyu biraz daha açıklamak için Kutsal Kitap çevirilerindeki çeviri yaklaşımlarına kısaca değ inmek yerinde olacaktır.

1.2.2.2 Kutsal Kitap Çevirileri: Hieronymus ve Luther

Ortaçağ dönemindeki çeviri etkinlikleri içerisinde çeviriye ilişkin düşünceleri etkilemesi itibariyle Kutsal Kitap çevirilerine bakmak yararlı olacaktır. Burada farklı dönemlerde yaşamış olmalarına rağmen İncil çevirisi açısından iki önemli isime değ inilecektir. Bunlar: Geç Antik Dönem düşüncüsü Sophronius Eusebius Hieronymus (348-420) ve dinde reform hareketini başlatan Martin Luther'dir. Her iki isim de kutsal metin çevirilerinde yeni bir yaklaşım benimseyerek çeviri tarihinde belirleyici bir rol oynamışlardır.

Hieronymus (348-420) çeviriye ilişkin görüşlerini Yunanca Tevrat'ı Latince'ye çevirirken Pammachius'a hitaben yazdığı mektup şeklindeki bir kitapta toplar. Burada Kutsal Kitap çevirisi için sözcüğü sözcüğüne bir çeviriye benimsediğini din dışı metinler içinse çeviride anlamın aktarılması üzerinde durduğunu belirtir. Hieronymus bu bağlamda metinleri dünyevi ve kutsal olarak sınıflandırdığı gibi bu sınıflandırmalara göre farklı çeviri yöntemlerini benimseyen ilk çevirmen sayılabilir.³¹

Genel olarak anlama önem vermekten vazgeçmeyen Hieronymus, bu nedenle olsa gerek ki İncil'in çevirisinde Yunanca ve İbranice'den ilk kez tamamını Latince'ye

³¹ Göktürk, a.g.e., s.18.

çevirdiği “Vulgata” için yüzün üzerinde yapılmış çeviri incelemiştir. Yaptığı İncil çevirisi 1546’da Konsil tarafından kilisenin resmi İncil’i olarak kabul edilmiş ve bu çeviri aynı zamanda yirminci yüzyıla kadar Katolik kilisesinin temel aldığı İncil çevirisi olmuştur.

Hieronymus’un dünyevi metinler için vurguladığı *anlam odaklı* çeviri yaklaşımını kutsal metinler üzerinde uygulayan ilk din adamı ise Martin Luther olmuştur. Rönesans ve Hümanizm ile birlikte insanı merkez alan yeni ve iyimser bir anlayışın geliştiği, din baskısının toplumlar üzerindeki etkisinin azaldığı, bilimin ve aklın ön plana çıktığı, sanat ve bilimde eleştirel bir anlayışın doğduğu on altıncı yüzyıl Avrupa’sında, Reform hareketini hazırlayan kişilerin başında Martin Luther gelir. Din uğruna yapılan savaşlarda binlerce insanın ölmesine, kilisenin iktidarda tek söz sahibi haline gelerek her türlü siyasi, toplumsal olaylarda insanların inancını kullanmasına karşı çıkan Luther, dinin kilisenin elinden kurtarılması gerektiğine inanmaktaydı.

Luther bunu ancak Hristiyanlığın kutsal kitabı olan İncil’in halka ulaşması ile başarılabilirliğini düşünmüştür.³² Luther, İncil’in çevirisini yaparken çevirisinde anlaşılır olma kaygısı taşımış ve dolayısıyla İncil’in geniş kitleler tarafından anlaşılabilmesini sağlamak için dili halkın düzeyine indirerek Almancalaştırmaya çalışmıştır. Geniş toplum kitlelerine ulaşabilmek için çevirisinde İncil’in dilinin halkın düzeyine indirgenmesinin onu kötü kullanmak anlamına gelmeyeceğini belirten Luther, çevirmenin onu geliştirebilecek iyi bir Almanca kullanması gerektiğini vurgulamıştır.³³

Bu dönem içerisinde her ne kadar Wycliff, Luther gibi din adamlarının temelde

³² Yücel, a.g.e., ss.40-41

³³ Yücel, a.g.e., s.43

döneme karşı takındıkları eleştirel tavır dinde reform hareketlerinin temelini atmış olsa da dinin ve skolastik düşüncenin baskın olduğu Ortaçağ Avrupa'sında ağırlık kazanan kutsal metin çevirilerinde dini inancın ve dine olan bağlılığın artırılması kaygıları ile anlama sadık kalınmasının ön plana çıktığı söylenebilir. Dönem itibariyle çeviri ile ilgilenenler zaman içerisinde Tanrı'nın iletisinin aktarılması kaygısı ile anlama sadık kalınarak çeviri yapılmasını öngörürlerken Tanrı'nın iletisinde yanlışlık yapmamak için son derece titiz olmaya da özen göstermişlerdir.

Ortaçağ Avrupası'nda yapılan çeviriler her ne kadar dinin gölgesinde kalmış olsa da özellikle kutsal metinlerin çevirisi sırasında din adamlarınca yapılan yorumlar, sorgulamalar, eleştiriler, çözümlenmeler dönemin bilgin, düşünür ve yazarlarını soyut ve eleştirel düşünmeye sevk etmiştir. On beşinci yüzyılda matbaanın da gelişmesi ile birlikte hız kazanan yoğun çeviri etkinliği Yunanca ve Latince gibi dillerin bilim dili olarak gelişmesine imkan tanımış ve ana kaynaklara erişim sağlanmıştır. Galileo, Kepler, Leonardo da Vinci, Montaigne gibi düşünürler bu kaynaklara ulaşabilmişler ve bu da onların doğa bilimlerine yönelmelerine imkan tanımış ve on sekizinci yüzyılda tüm Avrupa'yı etkisi altına alacak Aydınlanma döneminin zeminini hazırlanmaya başlamıştır.

1.2.3. Aydınlanma ve Çeviri

Çeviri ediminin Avrupa'da Aydınlanma dönemi içerisindeki konumunu anlayabilmek için öncelikle dönemin siyasi ve kültürel konjonktürüne bakmak gerekir. On birinci ve on ikinci yüzyıldaki Haçlı seferleri ile başlayan ve on beşinci yüzyılda coğrafi keşiflerle devam ederek kapitalist üretim tarzının güçlendiği, siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda büyük değişimlerin yaşandığı on sekizinci yüzyıl Avrupa'sında, modern toplumun şekillenmesi süreci de başlamış olur. Bireyselliği ve

aklı ön plana çıkararak insanı merkez alan Rönesans ve Reform hareketleri ile doğa olaylarının seküler ve bilimsel bir temele dayandırılması, insanın kendine olan güvenini kazandırmış ve insanı daha da özgürleştirmiştir. Kendine olan güvenini kazanan insan, akla uymayan ve somut değerlerle örtüşmeyen bilgileri de sorgulayarak eleştirel bakış açısını kullanmaya başlamıştır. Ortaçağ Avrupa'sındaki bilginin değişmezliği ve mutlaklığı anlayışını reddederek kendi duyu organları ile algıladığı ve aklın kuralları ile örtüşen yasaları temel alarak her türlü bilginin sorgulanabilirliği üzerinde şüpheli bir bakış ile yeryüzünü anlamaya çalışan bilim adamları doğa yasaları ile dünyayı açıklamaya çalışarak yaşadıkları evrenin temeline rasyonelliği oturtmaya çalışmışlardır. Coğrafi keşifler ile bilimdeki bu gelişmeler siyasal, felsefi ve dinsel alanlarda da hissedilmiştir.

Aydınlanma sürecinde insanların topluma yararlı bireyler olarak yetiştirilmeleri için eğitilmeleri ve bilgilendirilmeleri esas alınmıştır. Matbaanın yaygınlaşması, eğitim kurumlarındaki artış, okur yazarlık oranındaki artışı da beraberinde getirmiştir. Okur yazar oranındaki artış yazarların kendilerini topluma duyurma isteğini de artırmıştır. Daha önce kiliseye bağlı ve belirli bir kesime seslenen ve onların denetimi altında eserler üreten yazar/çevirmenler bu dönemde kilisenin etkinliğinin giderek azalması ve özgürlük kavramının yavaş yavaş temellerinin atılması ile kendilerini daha bağımsız hissetmeye başlamışlardır. Okur yazar oranının artması ile birlikte toplumdaki arz-talep dengeleri de değişmiş ve yeni yeni oluşmaya başlayan yayıncılar bu isteklere göre çevirmenleri ve yazarları yönlendirmişlerdir. Yerel edebiyatın artan okuma bilincine yetersiz kalması ile birlikte sadece klasiklerin çevirisi dışında güncel konuların işlendiği eğitici ve eğlendirici yapıtlar da diğer dillerden çevrilerek aktarılmıştır.

1.2.3.1 Rönesans Dönemi Çeviri Etkinlikleri ve Çeviri Teorileri

Bu dönemde çeviri kültürel ve zihinsel bir etkinlik olarak görülmüştür ve özellikle Roma ve Yunan medeniyetlerine ait klasiklerin çevirileri hız kazanmıştır. On yedinci yüzyıldan sonra milletlerin siyasi ve kültürel bir bütün olarak ortaya çıkmaya başladığı dönemde millet bilincinin oluşturulmasında en önemli faktörlerden biri olan dil meselesinin gündeme gelmesi ile beraber fikri eserlerin de ana dilde okunması önem kazanmış ve bu da Fransa, İngiltere, Almanya gibi milletlerin kendi milli kimliklerini oluşturmada yoğun bir çeviri etkinliğini gerekli kılmıştır.³⁴

Bu nedenle Fransa'da Latince eserlerin çevirisi yapılmaya başlanmış ve Yunan klasikleri tercüme ve adapte edilmiştir. Yunan ve Latin edebi klasiklerin tercümesi çeşitli ihtiyaçlara göre küçük, orta, büyük hacimlerde basılacak şekilde çok kez tercüme edilmiştir. Yine İngiltere'de Fransızca ve İspanyolca'dan birçok eser çevirisi yapılmış hatta bu eserlerin taklitleri de üretilmiştir. Eser seçimleri rasgele yapılmış, tercüme yanarda taklitler üretilmiş, çevirilerde sanat ve ilim kaygısı güdülmemiştir. Yapılan tercümelelerin etkisi ile Fransız düşünüş, giyiniş ve yaşayış tarzları da taklit edilmiştir. Hilmi Ziya Ülken, İngiltere'de yapılan bu derin tercüme etkinliğini şu sözleri ile vurgular:

Artık tercümeçilik Duns Scott zamanında olduğu gibi köşede kalmış, ihmal edilmiş, hatta hücumu uğramış bir iş olmaktan çıkmıştı. Şimdi tercüme zamanın modası hükmünde idi. Asilzadeler, devlet adamları bu işle alakadar olmaya ve onu teşvike başlıyorlardı.³⁵

Benzer şekilde Almanların aydınlanma dönemi diğer milletlere göre biraz daha

³⁴ Ülken, a.g.e., s.295.

³⁵ Ülken, a.g.e., s.299.

geç olmasına rağmen Alman tercüme hareketinde de neredeyse tüm klasikler hatta dünyadaki fikir eserleri çevrilmiştir.³⁶

Avrupa’da Rönesans dönemi ile başlayıp farklı milletlerin ortaya çıkmasına kadar geçen süre içerisindeki çeviri etkinliğini değerlendirmek bir anlamda o dönemin değerlendirilmesi ile paralel bir çizgi izler. Bu dönemde ön plana çıkan *akılcılık* dillerin yapısı ile ilgili düşünceleri de etkileyerek dillerin aklın ilkelerine göre işlediğini dolayısıyla bir dilde ifade edilen bir şeyin başka bir dilde de ifade edilebileceği fikrini de gündeme getirmiştir. Bir dilde ifade edilen bir şeyin başka bir dilde de ifade edilebileceği fikri çeviri anlayışına da yansıtılarak her şeyin çevrilebileceği düşünülmüş ve çeviri biçimsel, matematiksel bir işlem olarak görülmüştür. Bu dönemde çeviri dil bilincinin de gelişmesi sonucu dillerin ve edebiyat geleneğinin oluşması için bir araç olarak görülmüştür. Okur yazar oranının da artması sonucu anlaşılır olma kaygısı ön plana çıkarak çeviriler de anlamın aktarılmasına önem verilmiştir.³⁷

1.2.3.2 Romantik Dönemde Çeviri Anlayışı

Romantizm akımı daha çok sanat ve edebiyatta, özellikle Fransız ihtilalinden sonra hürriyet, eşitlik, kardeşlik gibi değerlerin önem kazandığı ve mevcut sosyal yapıları değişen toplumlarda, ihtilalden sonra beklenenlerin gerçekleşmediğini ya da çok uzun bir vadede ve çok da kolaylıkla değişmeyeceğini sezen Batı insanın içine düştüğü buhran ve toplumsal bir huzursuzluk döneminde, tepkisel bir hareket olarak ortaya çıkmıştır.³⁸ Aydınlanma döneminin aklı ön plana çıkararak her şeyi maddeye

³⁶ Ülken, a.g.e., s.300-303.

³⁷ Yücel, a.g.e., ss.53-58.

³⁸ İsmail Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*,5.b., İstanbul: Akçağ Yayınları, ss.68-70.

indirgediği bir dönemde dünyada toplumsal yaşamda meydana gelen değişimler, endüstrileşme ile birlikte gelen kazanma hırsı ve bunun sonucunda maddiyata verilen önemin artması ve insani değerlerin yozlaşması insan hayatlarının yüzeyselleşmesine ve otomatikleşmesine sebep olmuştur. İş dünyasında çalışma şartlarının değişmesi ile birlikte gelen iş alanlarındaki bölünme insanın dünyaya bütünsel bir bakış açısı ile bakmasını engellemiştir. İnsan giderek yalnızlaşmaya başlamış ve sahip olduğu değerlerden uzaklaşmıştır.

Sanatçılar ve yazarlar söz konusu bu sosyolojik bunalıma bir tepki olarak aklın yerine duyguları ön plana çıkararak, yaşamın anlamının var olandan daha yüce bir kaynakta olduğunu kabul eden ve kaybolan insani değerlere önem veren bir dünya anlayışını savunarak yapıtlarını bu anlayış içerisinde ortaya koymuşlardır. Modernitenin vaat ettiği iyi bir dünyanın tersine insanlık durumunun giderek kötüleştiği bir zamanda yazarlar eserlerinde kendi iç dünyalarındaki deneyimlerini, hayallerini ve özlemlerini dile getirmeye başlamışlardır. Bu durum her yazarın kendi zamanında ve kendi yetiştiği çevrede algıladığı dünyanın bir tür dışa vurumu olan eserinin özgünlüğünü ön plana çıkarmıştır.

Romantik dönemdeki çeviri anlayışının temelinde de bu olgu ortaya çıkar ve yabancı yapıtların kendi doğallığı içinde kavranıp anlaşılmasından sonra o eserdeki tüm özgün özelliklerin hedef okura yansıtılması önem kazanır. Bu durumda çevirmenden kaynak metnin bir öykünmesini yaratmaktan çok eserinde kaynak metne ait yabancı unsurları içerecek şekilde onun farklılığını yansıtması beklenmiştir.³⁹

³⁹ Faruk Yücel, "Çeviri Etkinliğinin Ana Dil Üzerindeki Etkileri", **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2006, Cilt.30 Sayı.2 <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/1465.pdf> (11 Aralık 2009, s.228.

Çeviri edimi için benimsenen bu yaklaşımın temelinde dilsel farklılıkların anlayışının olduğu söylenebilir.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kültürel farklılıklara artan hoşgörü ile birlikte yeni çeviri anlayışı içerisinde Avrupa’da çeşitli dillerin varlığı ve her bir dilin kendine özgü kuralları olduğu kabul edilmiş ve çeviri etkinliği “çevrilebilirlik-çevirilemezlik” karşıtlığı⁴⁰ içerisinde irdelenmiştir. Romantik dönem içerisinde bu tartışmaların ortaya çıkmasında özellikle iki ismin görüşleri etkili olduğu görülür. Bunlardan ilki Romantik dilbilimin öncülerinden Wilhelm von Humboldt (1767-1835); diğeri ise çeviride yorumbilim kavramını öne süren Friedrich Schleiermeicher’dir (1768-1834).⁴¹

Humboldt, insanların dünyayı algılama biçimlerinin dillerinin el verdiği ölçü kadar olduğu görüşünü savunarak dil ve düşüncenin bir bütün olduğu fikrinden yola çıkarak dillerin çevrilemezliğini dolayısıyla çeviri etkinliğinin imkansız olduğunu savunmuş ve bu bağlamda “çevrilmezlik” savını ortaya atmıştır. Ona göre bir dil kendi içerisinde, oluştuğu kültüre göre biçimlenen simgeleri barındırır dolayısıyla bir sözcüğün başka dilde aynı anlama gelecek karşılığı bulunamaz. Bu nedenle çevirmen diller arasındaki farklılığı yansıtacak şekilde çeviri yapmalıdır. Dolayısıyla çevirmen metni okuyucu özgün metnin okuyucusuymuş gibi hissedecek şekilde çevirmelidir.⁴²

Benzer şekilde Schleiermeicher de Humboldt’un dil ile düşüncenin bir bütün olarak ele alınması gerektiği savından etkilenerek çeviride okuyucunun yazara

⁴⁰ Yazıcı, a.g.e., s.69

⁴¹ Yazıcı, a.g.e., s.69.

⁴² Antoine Berman, **The Experience of Foreign: Culture and Translation in Romantic Germany**, U.S.A: 1992, ss.141-157.

götürülmesi yaklaşımını benimsemiş ve çeviri metinde okuyucuya yabancı gelebilecek tüm unsurların korunması gerektiğini savunmuştur.⁴³ Ona göre çeviri okuyucuya kaynak metnin olduğu ortamı ve o ortama ait dilin niteliklerini hissettirmesi gerekir.

Sonuç olarak Romantik dönem içerisinde edebiyatta ve sanatta oluşan özgünlük anlayışı sonucu her yazarın eserinin tek ve biricik olduğu ve bu nedenle de hiçbir özgün eserin tam bir çevirisinin yapılamayacağını savunulduğu söylenebilir. Bunun sonucunda ise çeviri etkinliği için “yabancılaştırıcı yaklaşım” benimsenmiştir.

1.2.4. Yirminci Yüzyıl: Dilbilimin Etkisinde Çeviri Kuramları

On dokuzuncu yüzyılda yapılan çevirilerde yukarıda da değinildiği üzere özgün metinde yer alan yabancı kavramların, sözcüklerin ve eski dil kullanımlarının çeviride yansıtılarak hedef dildeki okuyucuya yabancı gelebilecek her özelliğin yansıtılması amaçlanmıştır. Çeviribilimci Berrin Aksoy’un değerlendirmesine göre on dokuzuncu yüzyıldan 1910’lara kadar geçen süre içerisinde de çeviri anlayışı, kaynak metnin esas alındığı, okuyucunun özgün metne yönelmesini sağlayan çeviri faaliyeti; hedef okuyucuyu metnin yabancı özellikleri sayesinde kaynak okuyucu konumuna yükselten çeviri faaliyeti gibi farklı şekillerde algılanmıştır.⁴⁴

Farklı tarihsel dönemlerde farklı anlayışlar içerisinde algılanan çeviri faaliyetine çeşitli tanımlar yüklenmeye çalışılmış ancak çeviri etkinliği dilbilimin yirminci yüzyılda ayrı bir dal olarak ortaya çıkmasına dek kuramsal bir düzeyde ele alınmamıştır. Yirminci yüzyılda ise uzun bir süre dilbilim alanı içerisinde

⁴³ Jeremy Munday, **Introducing Translation Studies: Theories and Applications**, Oxon: Routledge, 2001, s.28

⁴⁴ Aksoy, a.g.e., s.20

irdelenmiştir. Yücel, bu sınırlılığı yirminci yüzyılın ilk yarısında egemen olan pozitivist yaklaşıma bağlar, bu bağlamda fen bilimlerini örnek alan beşeri bilimler olguları nesnel temellere dayandırarak açıklama yaklaşımını benimsemişti. Dilbilimde bunun en açık göstergesi ise işlem, dönüştürme, eşdeğer gibi matematikte kullanılan kavramların kullanılması olmuştur. Çeviri alanında yapılan tartışmalar da bilimsel bir tabana oturtulması amacı ile dilbilimde kullanılan bu kavramlardan faydalanmıştır.⁴⁵

Dilbilimsel ilkelere dayandırılarak oluşturulmaya çalışılan çeviri kuramlarının çeviriye ne şekilde yansıdıkları temelde iki grupta toplanabilir. Birinci grupta, çeviri sözcük ve cümle düzeyinde incelenir ve çevirinin olanaklılığı ya da olanaksızlığını tartışılır⁴⁶. Çevirinin olanaklı olduğunu savunan görüşe göre dil bütün insanlarda aynı olan evrensel kurallara göre işler. Bu bağlamda dilin tarihsel ve bireysel niteliklerden arındırılıp her dilde değişmez olan ortak kuralları olduğuna göre her metinde hangi dilde yazılmış olursa olsun derin bir anlam vardır ve bunun yüzeyde ne şekilde ifade edildiğinin bir önemi yoktur ve önemli olan metindeki o derin yapının anlamını hedef kültürde aynen aktarabilmektir.⁴⁷

Buna karşılık çevirinin olanaksız olduğunu savunan dilbilimcilere göre ise diller toplumların yaşayış biçimlerine göre şekillenir ve dolayısıyla diller aklın ortak bir ürünü değil, insanların tinsel yaşamlarında deneyimledikleri düşüncelerin bir ürünüdür ve bu nedenle de her dil bir dünya görüşünü yansıtır. Bu dilbilimcilere göre bir dilden

⁴⁵ Yücel, a.g.e., s.227.

⁴⁶ Antoni Berman, “Çeviri ve Çeviri Üstüne Söylemler”, “La traduction et ses discours”, (çev.) Mehmet Rifat, (haz.) Mehmet Rifat, **Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?**, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008, ss.13-17.

⁴⁷ A.B.D’li dilbilimci ve çeviri kuramcısı Eugene A.Nida (1914), Noam Chomsky tarafından ortaya atılan ve her dilde ortak bir derin yapının var olduğu görüşünü çeviri alanına uyarlayan ilk kişidir, (bkz.)Aksoy, a.g.e., s.21.

diğer bir dile çeviri bir düşünceden diğer bir düşünceye çeviridir. Bu nedenle de aslında diller arasındaki çeviride kaynak metindeki hedef kültüre yabancı olan kültürel özelliklerin hedef metinde de bu yabancılığı hissettirecek şekilde verilmesi ile başarıya ulaşılmış olur. On sekizinci yüzyılda Johann Gottfried Herder (1744-1803) ile başlayan ve Wilhem von Humboldt (1767-1835) ile devam eden dil, düşünce ve kültür arasındaki ilişki yirminci yüzyılda da Edward Sapir (1884-1939), Benjamin Lee Whorf (1897-1941) gibi dilbilimciler ile devam ettirilmiştir.⁴⁸

Dilbilimsel ilkelere dayandırılarak oluşturulmaya çalışılan çeviri kuramlarında ikinci grup ise metin dilbiliminin gelişimi bağlamında ele alınabilir. Buna göre çeviride üzerinde durulması gereken konu sözcüksel eşdeğerlikten öte metinsel eşdeğerlik olmuştur. Yirminci yüzyıl çeviribilimcilerinden André Lefevere (1945-1996)'ye göre metin dilbiliminde metin sadece sözcük ve cümlelerden oluşan bir yapı yerine belirli bir işleve sahip ve belirli bir konuda iletişim kurmayı sağlayan bir varlık olarak tanımlanmıştır.⁴⁹ Bu yönüyle de metin belirli bir işlevsel amaç doğrultusunda belirli bir sosyokültürel çevrede oluşur.

Metinleri bilgi verici, anlatımcı, işlemsel ve işitsel araçlı metinler şeklide sınıflandıran Katharina Reis ve Hans J. Vermeer gibi çeviribilimcilerin geliştirdikleri Skopos kuramına göre her metnin belirli bir işlevi vardır ve bu çeviri süreci bu işlev göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Buna göre öncelikle bir metnin hedef kültürde neyi amaçladığı önemlidir. Çeviri eyleminin amacı birden fazla çeşitlilik gösterebilir. Dolayısıyla çevirinin amacı alıcı kitleye ve ortama göre değişiklik

⁴⁸ Gökteş, a.g.m., s.59.

⁴⁹ André Lefevere, **Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame**, London/Newyork: Routledge, 1992, s.10.

gösterebilir ve tüm bunlar da çeviri sürecini belirler.⁵⁰

1970'lere kadar olan dönem içerisinde, çeviriye Aksoy'un da vurguladığı gibi iyi/kötü; sadık/özgür gibi geleneksel kavramlar⁵¹ kullanılarak katı ve kuralcı bir pencereden bakıldığı söylenebilir. Genel olarak iki temel grupta toplanabilecek olan dilbilimsel yaklaşımlar gölgesinde oluşturulmaya çalışılan çeviri kuramlarının, metin türleri ve işlevsellik kavramlarının ortaya çıkması ile birlikte katı ve kuralcı niteliği yavaş yavaş kaybolmuş ve çeviride dil dışı öğelerin de göz önünde bulundurulmasına vurgu yapılmıştır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise hedef kültürün gittikçe önem kazanması ile birlikte çeviri hedef kültür içerisinde daha önemli bir konuma taşınmıştır.

1.3. Çeviride Yeni bir Paradigma: Betimleyici Çeviri Araştırmaları

Çeviriyi dilbilimsel kuramların etkisinde kalarak açıklamaya çalışan araştırmacılar arasında yer alan Gasset, bir dilden diğer dile çeviri yapmanın olanaksızlığını vurgulamak için bu gibi durumlarda Sokrates'in savunduğu “Yenilgiyi kabul etmeliyiz” anlayışı benimser.⁵² Benzer şekilde Humboldt çeviri konusunda şu açıklamayı yapar: “Her çeviri, tartışmasız olarak, gerçekleşmeyecek bir işi çözmeye girişimi gibi görünür bana.” Schlegel'e göre ise: “Çeviri ölümüne yapılan bir düellodur, çeviren ya da çevrilen kaçınılmaz olarak ölür.”⁵³

⁵⁰ Aksoy, a.g.e., s.25.

⁵¹ Aksoy, a.g.e., s.28

⁵² Jose Ortega y Gasset, “Çevirinin Sefaleti ve Görkemi Üzerine”, “Elend und Glanz der Übersetzung”, (çev.)Ahmet Cemal, (haz.) Mehmet Rifat, a.g.e, 2008, s.41.

⁵³ Edmond Cary, “Nasıl Çevirmeli”, “Comment faut-il traduire”, (çev.) Mehmet Rifat-Sema Rifat, (haz.) Mehmet Rfat, a.g.e., 2008, s.61.

Yirmici yüzyılın ikinci yarısına kadar hakim olan *çevirinin olanaksızlığı* görüşlerine rağmen 1970’li yıllarda çeviri alanında yeni bir döneme geçildiği söylenebilir. Özellikle iletişim alanında meydana gelen gelişimler, toplumların kendi ürünlerini başka kültürlerle tanıtmaya çabası ve bunun sonucunda hedef kültürün gittikçe önem kazanması, çeviriyi hedef kültürde daha önemli bir konuma taşımıştır. Çeviri bu dönemde artık hedef kültür açısından sorgulanmış ve çeviride daha önce ön plana çıkan dilsel/biçimsel meselelerden çok çeviriyi oluşturan koşullar, çevirinin hedef kültürdeki işlevi ve çeviriyi gerekli kılan nedenler incelenmiştir.

Çeviriye ilişkin olarak yapılan tartışmaların ortak noktası ise çevirinin hedef kültür tarafından belirlendiği ve hedef kültür ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiği olmuştur. Bu tartışmalarla gündeme getirilen çeviri sorunları dilsel temelden ziyade kültürel düzeyde ele alınmış ve tartışmalar ışığında oluşturulan çeviri kuramlarında dil dışı unsurlar ön plana çıkarılmıştır. Özellikle bilimde Einstein’ın izafiyet/görecelik teorisi, Henry Bergson’un sezgicilik teorisi ve Freud’un psikanalist alanındaki çalışmaları ile her zaman nesnel tek bir gerçekliğin olmayacağı ve zamana, mekana ve kişinin bulunduğu şartlara göre gerçeklik kavramının da değişeceği görüşleri edebiyat alanındaki çeviriye sıçrayarak burada serbest ve farklı çeviri anlayışı ile kendi yankılarını bulmaya başlamıştır. Yücel’e göre postmodern edebiyat anlayışının getirdiği çoğulcu ve daha çok okurun katılımını sağlayan yaklaşımı çeviriye yansımış ve hedef kültürü temel alan bir anlayış benimsenmiştir.⁵⁴

Betimleyici çeviri araştırmalarının hazırlık aşaması aslında çeviribilimci Theo Hermans’ın da belirttiği üzere 1960’larda başlamış, gelişimi 1970’lerde olmuş,

⁵⁴ Yücel, a.g.e.,ss.124-127.

1980'lerde yayılma göstermiş ve 1990'larda ise olgunluğa erişmiştir.⁵⁵ 1960'larda ortaya çıkan betimleyici çeviri araştırmalarının temelini atılması Amerikalı çevirmen ve düşünür James Holmes ve Jiří Levý, Anton Popovič, František Miko gibi çeviribilimcilerinin bulunduğu Çekoslovakyalı bir grup düşünür arasında gerçekleşen toplantılarda yapısalcı edebiyat teorisi, çevirinin edebiyat tarihindeki rolü, çevirinin farklı şekillerdeki tanımı gibi bir dizi konunun gündeme gelmesi ile başlamıştır. O sıralarda İsrail Tel-Aviv Üniversitesi'nde araştırma yapan ve sağlam teorik çalışmalarda bulunan Itamar Even-Zohar ve arkadaşı Gideon Toury; Leuven Üniversitesi'nden José Lambert gibi birçok Flemenk akademisyen, Antwerp Enstitüsü'nde çevirmenlik eğitimi veren Raymond van den Broeck ve André Lefevere gibi pek çok araştırmacı da bu tartışmalara dahil olur. Ard arda yapılan toplantılar sonrasında betimleyici kuramların temel konularında ortak fikirler oluşmaya başlamış ve çeviri alanında yeni bir paradigmaya doğru adım atılmıştır.

1.3.1. James Holmes: Yeni Bir Bilim Dalına Doğru

Çeviribilimin bağımsız bir alan olarak ortaya çıkışı yukarıda da bahsedildiği üzere 1970'li yıllarda olmuştur. Çeviri ile ilgilenen kişi ve grupların çeviri alanında gerçekleştirmiş oldukları tartışmalar sonucunda çeviri, öncelikle akademik bir disiplin ve bilim dalı olarak yapılandırılmaya çalışılmıştır. James Holmes, 1972 yılında sunduğu "The Name and The Nature of Translation Studies" (Çeviribilimin Adı ve Doğası) adlı bildirisinde çeviribilimin bağımsız bir disiplin olarak değerlendirilmesinde izlenecek yol ve yöntemleri belirleyerek çeviribilimin kurucularından biri olmuştur. Bu disipline isim olarak İngilizce "Translation Studies"

⁵⁵ Theo Hermans, **Translation in Systems, Descriptive and Systematic Approaches Explained**, Manchester: St.Jerome Publishing, 1999, s.9.

(çeviri arařtırmaları⁵⁶) terimini önerir ve bu disiplinin kapsayacağı alanları belirtir. Holmes, bu alanlar arasında çeviri ile ilgili olguları açıklamak için çeviri ürünler üzerine odaklanan “betimleyici çeviri araştırmaları”, bu olguları açıklayacak ve önceden tahmin edecek ilkeleri oluşturmayı temel alan “kuramsal çeviri araştırmaları” şeklinde bir ayırım yapar.

Holmes, alana ilişkin olarak yalnızca bir isim bulmakla kalmamış aynı zamanda akademik bir disiplin olarak çeviribilimin kapsamına ilişkin yöntem ve yaklaşım önerisi sunan ilk kişi olmuştur. Buna göre çeviribilimin amaçlarından ilki çeviri süreci ve çeviri ürünlerini, kendi deneyim dünyamızda karşımıza çıktıkları biçimde betimlemek; ikincisi bu olguların açıklanabileceği ve önceden tahmin edilebileceği genel ilkeler oluşturmaktır.⁵⁷ Bu tez genel olarak ilk amaç kapsamında ele alınacaktır.

1.3.2. Hedef Odaklı Yaklaşımlar

Çeviribilimci Susan Bassnett’in André Lefevere ile birlikte hazırladığı *Constructing Cultures* adlı eserde, Bassnett çeviri üzerine yapılan biçimsel (formalist) çalışmaların terk edilip yerine çevirinin daha geniş bir bağlam, tarih ve gelenek içerisinde değerlendirildiğini belirtir. Çeviride bir zamanlar “çeviri nasıl öğretilir, çeviri nasıl çalışılır?” gibi sorular sorulduğunu ve çeviri ile ilgilenenlerin çeviriyi sürekli ikincil bir konumda değerlendirdiklerini söyleyen Bassnett, bu tür biçimsel kaygılar yerine bugün çevirinin hem kaynak hem hedef kültürün göstergeleri kapsamında; dilbilimsel yaklaşımlar kullanılarak ve aynı zamanda bu yaklaşımların

⁵⁶ İngilizce terimin Türkçe karşılığına denk gelen çeviri araştırmaları adı yerine Türkiye’de aynı disiplin için çeviribilim terimi kullanılmaktadır.

⁵⁷ Stefan Baumgarten, **Translation as an Ideological Interface: English Translations of Hitler’s *Mein Kampf***, Basılmamış Doktora Tezi, Aston Üniversitesi, Birmingham, İngiltere, Eylül 2007, s.24.

ötesinde değerlendirildiği üzerinde durur. Bu bağlamda çeviri çalışmalarındaki bu değişimi “kültürel dönüşüm” olarak nitelendirir.⁵⁸

Hedef odaklı yaklaşımları benimseyen araştırmacılara göre, çeviri karmaşık ve dinamik bir sistemdir, teorik modeller ve uygulamalı örnekler arasında süregelen bir ilişki mevcuttur ve çeviri betimleyici, hedef odaklı, işlevsel ve sistematik bir yapı içerisinde değerlendirilmelidir. Çeviri üretimini belirleyen bir takım normlar ve kısıtlamalar vardır ve bir edebiyat içerisinde çeviri belirli bir yere ve role sahiptir.⁵⁹ *Hedef odaklı yaklaşım teorileri* adından da anlaşılacağı üzere çevirileri oluşturdukları kendi kültürleri içerisinde sadece metinsel düzeyde değil, aynı zamanda çevirilerin yapıldığı dönemin sosyo-kültürel ve sosyo-politik unsurlarını da hesaba katarak eser seçiminden, eser seçimini belirleyen faktörleri, çevirileri yapan kişilerin çeviri faaliyetindeki rollerini, çevirinin hedef kültür içerisindeki işlevlerini ve bunun gibi metin dışı farklı birçok bağlamı da dikkate alıp daha geniş ölçekli bir araştırma metodunu öngörür.

Çeviri faaliyetlerindeki neden sonuç ilişkilerinin kültürel ve tarihsel bağlam içerisinde çözümlenmeye çalışılması, siyasete bağlı olarak değişen sosyo-kültürel dengelerin çeviri etkinliğine yansımaları şeklinde getirilen yeni bakış açıları çevirinin sadece kendi içerisinde değil farklı birçok alanın da araştırmaya dahil edilerek farklı alanlar kapsamında incelenmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda İsrail asıllı çeviri kuramcısı Itamar Even Zohar’ın ortaya attığı *çoğuldizge kuramına* göre yerel metinler gibi çeviri metinler de belirli sosyo-kültürel güçlerin etkisi altında

⁵⁸ Susan Bassnett ve André Lefevere, **Constructing Cultures: Essays on Literary Translations**, Great Britain: Cromwell Press, 1998, s. 123.

⁵⁹ Hermans, a.g.e., s.32.

kalır.⁶⁰ Tarihsel ya da siyasal olaylar şeklinde ortaya çıkan bu etkenler doğrultusunda okurun ilgisi belirli metinlere yönelebilir.

Yücel'e göre toplumda var olan siyasi yapı da bu seçim üzerinde belirleyici olabilir tıpkı belirli bir siyasi görüşe sahip bir iktidarın toplumdaki yayın politikasını etkilemesi sonucu okurların erişebileceği kitapların ya da sayılarının belirlenmesi örneğinde olduğu gibi. Bazı dönemler de iktidara karşı olan bazı toplumsal ya da ideolojik gruplar kendi dünya görüşlerini yaymak için kendi görüşlerini destekler nitelikteki yabancı eserleri çeviri aracılığıyla okura ulaştırırlar. Tüm bu dinamiklerin etkisi altında çeviri eserlerin hedef edebiyatta ve kültürdeki etkisi değişir.⁶¹ Zohar "*çoğuldizge kuramı*"⁶² çerçevesinde çevirinin etkisini değiştiren koşulları ve çevirinin değişen işlevlerini ortaya koyar. Siyaset, tarih ve kültür gibi farklı bir çok dizgenin etkisi altında kalan çeviri de yerel yapıtlar gibi hedef kültürdeki okuru farklı açılardan etkiler. Çoğuldizge kuramı çevirileri oluştukları tarihsel-kültürel bağlam içerisinde açıklamaya çalışır ve bunu yaparken de neden bazı metinlerin çevrilip bazılarının özellikle seçilmediği konusunda açıklayıcı yaklaşımlarda bulunur.⁶³

Çoğuldizge kuramından yola çıkan Andrè Lefevere ise bir süre sonra bu kurama çeşitli eleştiriler getirerek eksik yönlerinden bazılarını yeni açılımlar getirmeye çalışmıştır. Bu dönemle beraber çeviri kuramları geliştirilirken tercih edilen edebiyat zeminli teoriler zamanla yerini sosyolojik tabanlı kuramlara bırakmaya

⁶⁰ Hermans, a.g.e, s.13-108.

⁶¹ Yücel, a.g.e, s.161.

⁶² Itamar Even-Zohar, "Polysystem Theories", **Poetics Today International Journal for Theory and Analysis of Literature and Communication**, Cilt: 11 No: 1, 1990, <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/ez-pss1990.pdf>, (12.03.2010)

⁶³ Yücel, a.g.e, ss.160-161.

başlamıştır. Lefevere'nin *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame* adlı eserinde toplumu bir dizgeler bütünü olarak incelediği söylenebilir. Lefevere, edebiyatı bir alt sistem olarak ele alıp edebiyatı yönlendiren diğer alt dizgeler olduğu kadar edebiyatın da bu dizgeleri etkilediğini öne sürer.⁶⁴

Çeviri etkinliği açısından burada değinilmesi önemli olan iki kavram Lefevere'nin üzerinde durduğu "hamilik" ve "ideoloji"dir. Çalışmasında çevirilerin üretiminde iktidar ve ideoloji konularını incelerken edebi dizgelerin, hamilerin (patrons) ve uzmanların ideolojik çıkarlarının kontrolü altında şekillendiğini belirten Lefevere, hamilerin iktidar sahibi bireyler (örneğin, mutlakiyetçi ya da totaliter yöneticiler) ya da ideolojik gruplar (dini organlar, ya da siyasi partiler) veya kurumlar (örneğin eğitim sistemleri, yayınevleri vb.) olabileceğini belirtir. Bu araştırmada ele alınan çeviri faaliyetleri değerlendirilirken Lefevere'nin çeviri üretiminde "hamiler" olarak nitelendirdiği ve bir anlamda belirli bir ideolojinin takipçisi olan kurumlara ve ideolojik gruplara (burada kişilere) değinilerek çeviri etkinliğini yönlendiren süreç, kişi ya da kurumların artalanları incelenecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaklaşık 1839-1920 yılları arasını kapsayan dönem içerisinde yaşanan Batı eksenli siyasi ve kültürel dönüşümler dikkate alındığında mevcut bir siyasi düzenin ve kültürün örnek alınan bir diğeri ile değiştirilme çabaları görülür. Bu bağlamda Tanzimat döneminde ele alınan ve uygulamaya konan reformlar sonucu siyasetten, ekonomiye, eğitimden, hukuka kadar farklı bir çok alandaki mevcut yapılar/kurumlar yıkılarak yerlerine yeni düzenlemeler ve teşkilatlar getirilmiştir. Somut düzlemde gerçekleştirilen bu yenileşmenin soyut düzlemdeki altyapısının ise daha çok düşünsel anlamda gerçekleştirilecek reformlara

⁶⁴ Hermans, a.g.e., s.127.

bağlı olduğunu söylemek mümkündür.

Söz konusu bu fikri dönüşüm esnasında yenilerin eski ile yer değiştirmesi süreci oldukça zor ve uzun olduğu kadar kişilere ve onların öznel dünya görüşlerine bağlı olduğu için de doğrusal bir nesnellikten de uzak kalmıştır. Zohar'ın daha çok *edebi çoğuldizge* içerisinde kabul ettiği çeviri etkinliğinin edebiyat alanında merkez konuma yerleştiği, diğer bir deyişle edebiyat alanında öne çıkan edebiyat türlerinin ve edebiyat kültürünün çeviri aracılığıyla belirlendiği dönemlerden bir tanesi de *dönüm noktalarının* yaşandığı yani genç bir nesil için yerleşmiş örneklerin geçerli olmadığı tarihsel anlardır. Bu anlarda edebiyat alanında bir “boşluk” oluşur ve yabancı örnekler yerli edebiyata girerek *çeviri edebiyat* merkezi bir konuma ulaşır.⁶⁵ Zohar'ın “kültür planlaması”⁶⁶ olarak tanımladığı ve bu araştırmanın üçüncü bölümünde daha ayrıntılı olarak açıklanacak olan kavram paralelinde, sosyo-politik yapıyı oluşturan katmanlardan biri olan “kültür” ögesini “kültürel çoğuldizge” kavramı altında incelenirse söz konusu kültür alanı içerisinde de benzer dönüm noktalarının yaşanabileceğini söylemek mümkündür. Bu çalışmada, Tanzimat dönemi içerisinde ağırlıklı olarak “edebi çoğuldizge” içerisinde irdelenen çeviri hareketleri “kültürel çoğuldizge” altında irdelenerek “kültür planlaması” sürecinde “repertuar aktarımındaki”⁶⁷ rolü değerlendirilecektir.

⁶⁵ Itamar Even-Zohar, a.g.m., **Poetics Today International Journal for Theory and Analysis of Literature and Communication**, s.45-51,

<http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/ez-pss1990.pdf>, (12.03.2010)

⁶⁶ Itamar Even-Zohar, a.g.m, **Beyond Descriptive Translation Studies: Investigations in Homage to Gideon Toury**, ss.277-278

http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/papers/EZ-Culture_Planning2008.pdf

⁶⁷ Itamar Even-Zohar, a.g.m., Target, 9, (2), 1997.

http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/papers/rep_trns.htm, (12.10.2009)

BÖLÜM II

OSMANLI TOPLUMUNDA TANZİMAT DÖNEMİ BATILILAŞMA TEŞEBBÜSLERİ

Kökleri III.Selim ve hatta II.Ahmet'e kadar götürülebilecek olan Osmanlı Devleti'nin *Batılılaşarak medenileşme* serüveni on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar daha çok askeri bir yenileşme hareketi olarak algılanmıştır. Osmanlı *modernleşme* hareketleri önceleri Batı'nın teknik ve askeri üstünlüğünün örnek alınması olarak amaçlanmıştır. Bunun için öncelikli olarak ordunun iyileştirilmesine yönelik okullar kurulmuştur. Bu okullarda Batı kaynaklarına dayanılarak ve yabancı hocalar tarafından verilen eğitim neticesinde yayılmaya başlayan Batı kültür dalgası zamanla farklı siyasi ve toplumsal süreçlerin de eklemlenmesi ile giderek büyük bir kültürel dönüşüm halini almıştır. Bu değişim, çoğunluğu Müslümanlardan oluşan ve inancı düşüncenin önünde tutan bir medeniyet olan Doğu medeniyeti ile beslenmiş bir devletin Batı medeniyetini örnek alarak siyasetten, ekonomiye; hukuktan, idareye; eğitimden, kültüre devletin bütün alanlarında gerçekleştirmeyi hedeflediği bir zihniyet değiştirme projesidir. Böylesi köklü bir değişimin tohumları şüphesiz Tanzimat döneminden çok daha önceleri atılmış ancak Tanzimat dönemi ile birlikte çok daha bilinçli bir zeminde gelişme göstermiştir.

Aşağıda bu çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan Tanzimat dönemi çeviri etkinliğinde rol oynayan toplumsal normların ve eser seçimindeki politik tercihlerin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Osmanlı modernleşmesinin rotasına bakılacak ve Tanzimat dönemine zemin hazırlayan sosyo-politik ve tarihsel gelişmelere

değınilecektir. İlerleyen bölümlerde ise Tanzimat dönemi ağırlıklı olarak fikirsel ve kültürel değişimler ekseninde açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1. Batılılaşma İdeolojisi Ekseninde Osmanlı Modernleşmesi

Temeli on sekizinci yüzyıla kadar götürülebilen ideoloji kavramı Latince kökenli bir sözcük olup “fikir, görünen biçim” anlamında “idea” sözcüğü ile “bilgi” anlamına gelen “logos” sözcüğünün birleşmesinden oluşur.⁶⁸ Bugün uzmanlar arasında bile ortak bir tanım konusunda uzlaşmaya varılmamış olan bu kavram önceleri Destutt de Tracy tarafından “insanlara doğru düşünme olanağı veren düşünce bilimi”⁶⁹ şeklinde tanımlanarak bilimsel bir tabanda nitelendirilirken on dokuzuncu yüzyıldan itibaren bilimsellik niteliğini yitirmeye başlamış ve varolan iktidar için tehlikeli, kurulu düzeni bozmaya çalışan ayrılıkçı fikirler olarak algılanıp bir tür engel olarak yorumlanmaya başlamıştır. Yirminci yüzyıl sosyologlarınca “tüm kolektif temsil etmeleri bünyesinde bulunduran inanç ve fikirler karmaşığı” ideoloji olarak tanımlanmıştır.⁷⁰ Siyaset bilimcilerinin henüz herkes tarafından kabul edilebilecek ortak bir tanım yapamadığı ideoloji kavramı farklı sosyologlar tarafından farklı tanımlamalar ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu tanımlamalardan bazılarına değınilecek olursa örneğın; M.Duverger’e göre “ideolojiler sosyal güçleri yansıtan düşünce ve inançlar sistemidir. Ve bu değer sistemlerini tayin edip tanımını yapar.”⁷¹ K. Manheim’a göre ise “ideoloji, toplumdaki

⁶⁸ Ayşe Banu Karadağ, **Edebiyat ve Kültür Dizgesini Şekillendirmede ‘İdeolojik’ Açıdan Çevirinin ve Çevirmenin Rolü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 2003, s.30.

⁶⁹ Metin Kazancı, Althusser, İdeoloji ve İdeoloji ile İlgili Son Söz, ilef.ankara.edu.tr/id/gorsel/dosya/1164634976althusserideoloji.pdf, (20 Şubat 2010), s.3.

⁷⁰ Oliver Reboul, **Langage et Ideologie**, Paris: 1980, s.17-21’den Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul: Der Yayınları, 2005, s.232.

⁷¹ M. Duverger, **Politikaya Giriş**, İstanbul: Varlık Yayınları, 1964, s.81’den Esat Çam, a.g.e., s.233

egemen sınıfın iktidarı meşrulaştırmak üzere kabul ettirmeye çalıştığı inançlar sistemidir.”⁷² Sabri Ülgener’e göre ideoloji “toplumun belirli bir kesiminin sahip olduğu ortak düşünce, değer yargıları ve mitosların toplamıdır.”⁷³

Yukarıda yapılan tanımlamalar doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu’nda on sekizinci yüzyıla kadar götürülebilecek olan askeri ve eğitim alanında başlayıp zamanla kökleşerek düşünsel alana da yansıyan yenileşme hareketlerinin izdüşümü sayılabilecek Batı eksenli bir modernizasyon girişimi fikrini de bir “ideoloji” olarak tanımlamak mümkün olacaktır. Ancak bu girişimi “ideoloji” olarak nitelendirirken eksik bir temellendirme yapıldığının da altını çizmekte fayda vardır zira ideoloji kavramının içini dolduran *fikir ve değer yargıları bütününden* bahsetmek zorunluluğu bize Osmanlı İmparatorluğu’nda filizlenmeye başlayan modernleşme sürecindeki dönüşümü belirleyen fikir ve değer yargılarının neler olduğunu ve zaman içerisinde bu düşünce ve değer yargılarının ne şekilde evrildiğini sorgulamamız gerektiğini hatırlatır.

Genellikle Batılılaşma çabaları ile özdeşleştirilen Osmanlı Devleti’ndeki modernleşme sürecinin on sekizinci yüzyılın sonlarında devleti dağılmak ve yıkılmaktan kurtarmak için Batı’nın askeri alandaki üstünlüğünün kabul edilip ülkenin Batı’ya karşı kendini savunması için başlattığı girişimlerden doğduğu söylenebilir. Zamanla bu sürece eğitim alanında yapılan yenilikler de eklenmiş ve sonrasında bu yeni eğitim anlayışı ile yetişen nesillerin benimsedikleri fikirlerin topluma kazandırılması çabaları ile modernleşme sürecinde daha farklı bir boyuta geçilmiştir.

⁷² K. Manheim, **Ideologie et Utopia**, Paris, 1929, s.70’den Esat Çam, a.g.e, s.233.

⁷³ S.F.Ülgener, “Bilim, İdeoloji ve Marksizm”, İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt 36, İstanbul, 1978, ss.1-14’den Esat Çam, a.g.e., s.234.

Bu bağlamda Batılılaşma hareketinin başlangıçta geniş bir kapsamda apolitik bir doğrultuda benimsenmeye çalışılırken zamanla giderek siyasi bir niteliğe büründüğü ve siyasallaşma sürecinde Batı'nın sadece teknik olarak alınmasına karşı çıkanların Batılı dünya görüşünün kültürel ve toplumsal bir tabana yayılmasını savunması sonucu hareketin ideolojik bir nitelik kazandığını söylemek mümkündür.⁷⁴

On sekizinci yüzyılda başladığı söyleyebileceğimiz modernleşme süreci on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar daha çok askeri bir yenileşme hareketi olarak algılanmıştır. Zaman içerisinde dışarıda ve içeride gelişen farklı ekonomik ve toplumsal dinamiklerin etkisi ile planlı ve bütünsel bir süreklilikten ziyade daha çok kesintili, gerilimli bir doğrultuda ilerleyen yenileşme hareketleri bazen sadece düşünsel zeminde kalmış, bazen zorla uygulatılmış, bazen de uygulamaya konmasına rağmen sonradan kaldırılmıştır. Kökleri III.Selim ve hatta II.Ahmet'e kadar götürülebilecek olan *Batılılaşarak medenileşme* serüveni Tanzimat döneminde yükselişe geçmiş ancak Batılı devletlerden daha bir farklı toplumsal, ekonomik ve kültürel yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde Batı'dakinden çok daha farklı bir seyir göstermiştir. Bu seyrin daha iyi anlaşılabilmesi ve böylece Osmanlı modernleşmesindeki çeviri hareketleri bağlamında Osmanlı Devleti içerisindeki kültür planlama süreçlerinin ve kültürü planlama işlevini üstlenen kurum ya da kişilerin rollerinin daha net bir şekilde kavranabilmesi için Osmanlı Devleti'ndeki gelişen süreçlerin daha yakından incelenmesi faydalı olacaktır.

⁷⁴ Hasan Bülent Kahraman, "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.126.

2.2. Gerilemenin Tetikleyicileri

Osmanlı toplumsal, siyasal ve ekonomik yapısı dört gruptan oluşmaktaydı: Asker, ilmiye, tüccar ve zanaatkarlar ile köylüler. Ekonominin tarıma dayalı olduğu bir sistemde toprak düzeninin temeli tımar sistemine dayanmaktaydı. Toprağın mülkiyeti devlete ait olup toprağın yönetimi savaşlarda yararlılık gösteren sipahilere (tımar sahibi) verilmekteydi. Toprağın ekimi ise köylülere aitti. Köylü elde ettiği ürünün onda birini öşür vergisi olarak sipahiye verirdi. Sipahiler, savaş zamanlarında orduya belirli sayıda asker vermek zorundaydı. Bu sayede devlet içerisinde sürekli bir asker gücü elde edilmiş oluyordu. Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısının tımar düzeninin bozulması ile gerilemeye başladığını söylemek mümkündür. Tımar sisteminin bozulmasının temel nedeni ise malidir.⁷⁵

Tımar sisteminin bozulmasının altında yatan mali nedenlerin köklerini ise Avrupa'nın değişen toplumsal, kültürel ve ekonomik yapısında aramak gerekir. On beşinci yüzyılda bulunan yeni ticaret yolları ve coğrafi keşiflerle birlikte giderek güç kazanan Batı, bilimsel anlamda da gelişmeye başlamış ve bu birikim beraberinde Rönesans ve reform hareketlerini doğurmuştur. Batı bilimsel anlamda sürekli gelişme gösterirken Osmanlı Devleti Avrupa'da gelişen bilim ve teknolojiye çok fazla haberdar olmamıştır. Bernard, bu farkındasızlığın sebebini daha çok dinsel sebeplere dayandırarak İslam'ın yayılma zamanlarında Müslümanlar için *Hıristiyan Batı'nın İslam Doğusu'na* verecek bir şeyi olmadığını düşünülmesinden ve özellikle Hıristiyan olma gerçeğinin İslam toplumları üzerinde uyandırdığı güvensizlik duygusundan kaynaklandığını belirtir. İslamiyet'in kutsal kitabında yer alan

⁷⁵ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye'de: 2000li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, 36.b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005, ss.57-61.

Muhammed'in son peygamber olduğu bilgisi Müslümanlığa ilişkin vahiyler, Müslümanların kendilerinin "ilk ve eksik" şekli olarak gördükleri Hıristiyanlığı reddedip Hıristiyanlara ait düşünce ve medeniyet dünyasını küçük görmelerine sebep olmuştur. Osmanlı toplumunda Müslümanlar, Hıristiyanlardan yararlı aletler yapmak dışında tarih, bilim, edebiyat ve felsefe gibi düşün alanlarında hiçbir şey kabul etmemişlerdir. Bu bağlamdaki soyut Hıristiyan dünyası evrensel İslam İmparatorluğu için değersiz, cahil ve barbar fikirler olarak görülmüştür.⁷⁶

Osmanlı Devleti'nin daha çok bilimsel ve beşeri olarak nitelendirilebilecek olan bu duyarsızlığına ek olarak Batılı ülkelerin coğrafi keşifleri sayesinde Amerika kıtasından Avrupa'ya getirilen altın ve gümüşlerin fiyatları yükseltmesi ile Osmanlı'nın, yükselen bu fiyatlar karşısında Batılı ülkeler için ucuz besin ve hammadde temin edebilecekleri bir pazar haline gelmesi de Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandırmıştır. Batı'daki merkantilist siyaset sonucu sağlanan sermaye birikimi Avrupa ekonomisini tarıma dayalı Osmanlı ekonomisi üzerinde egemen kılmaya başlamıştır. Kapitülasyonlar sonucu Batılı devletlere giderek daha fazla ekonomik imtiyaz veren Osmanlı Devleti, savaşlarda genelde kaybeden taraf olmaya başlamış ve bu kayıplar neticesinde ganimetlerin de kaybedilmesi orduyu Osmanlı ekonomisinde bir yük haline getirmiştir.

Söz konusu bu değişimler nedeniyle devlet gelir kaynaklarında yeni arayışlara yönelmeye başlamıştır. Vergilerin askeri hizmet karşılığı toplanması şeklindeki klasik tımar sisteminden iltizam sistemine geçişle birlikte mültezimler hiçbir askeri yükümlülük olmaksızın vergi toplama hakkını elde ederek siyasi anlamda da güç

⁷⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (çev.) Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, s.42-53.

oluşturabilecek bir ara sınıf yaratmışlardır. İltizam sisteminin denetimini elinde tutan âyân taşrada tarımsal artığa el koyarak daha fazla nüfuz sahibi olmaya başladıkça merkezi hükümet de taşradaki örgütlenmeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse Osmanlı devletinin kapitalist dünya ekonomisi ile bütünleşmeye başlamasının Osmanlı devlet yönetiminin çöküşünü hızlandırdığı söylenebilir.⁷⁷

Yukarıda da belirtildiği üzere gerek bilimsel ve teknolojik gelişmelerin takip edilememesi gerek devam eden savaşlar ve alınan yenilgiler gerekse devletin Avrupa'da gelişen kapitalist ekonomi ile bütünleşmeye çalışması sonucu ekonomik yapıda ortaya çıkan çözümler, devletin merkezi iktidarının sarsılmasına sebep olarak onu güç durumda bırakmıştır. 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Antlaşmaları ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki askeri üstünlüğü sona ermiştir. Osmanlı bundan sonra Batı dünyasının askeri üstünlüğünü kabul etmiş ve devlet yöneticileri devleti kurtarmak ve devletin Batı'ya karşı varlığını sürdürmek amacıyla modernleşme sürecini başlatmışlardır. Batı üstünlüğünün ilk defa kabul edilmesi Lale Devri döneminde gerçekleşse de Batı etkisinin asıl görüldüğü dönemin on sekizinci yüzyılda özellikle askeri ve yönetim alanındaki değişim ile başladığı söylenebilir.

Askeri ve yönetim alanındaki reformlar ile başlayan bu yenileşme süreci zaman içerisinde özellikle Fransız Devrimi'nin getirmiş olduğu siyasi akımlar, 1830'lu yıllarda Avrupalı devletlerle yapılan ticari antlaşmaların getirdiği değişik iktisadi uygulamalar ve buna benzer farklı dinamiklerin de sürece eklenmesi ile zamanla tüm sosyal, ekonomik ve kültürel yapının değişmesini gerektirmiştir. Kökleri

⁷⁷ Alper Kaliber, "Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.119.

III.Selim ve II.Ahmet'e kadar götürülebilecek olan bu Batılılaşma sürecinin özellikle Tanzimat dönemi ile birlikte daha da belirgin bir hal almaya başladığı söylenebilir. Bu bağlamda 1839'dan 1876 yılına kadar devam eden ve Türk tarihinde Tanzimat dönemi olarak bilinen modernleşme evresinin bir bakıma imparatorlukta yapılan tüm değişikliklerin bir sonucu ve müessesesi olarak ortaya çıktığı söylenebilir.⁷⁸ Söz konusu dönemin getirdiği toplumsal, ekonomik, kültürel ve yönetsel dönüşümü daha iyi algılayabilmek için öncelikle dönem öncesinde başlatılan reform hareketlerine ve sonrasında gelişen yeniliklere yakından bakmakta fayda olacaktır.

2.3. Osmanlı Devleti'nde Yeni Bir Dalga: Batı

Batı'yı örnek alarak kendi dinamiklerinden tekrar doğmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinin Batı'dakinden oldukça farklı tezahürleri olduğunu söylemek mümkündür. Modernleşme süreci Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılda başlamış ve bu süreç içerisinde siyasal alanda merkezi otorite güçlenerek, feodal sistemin getirdiği geleneksel yapılar çözülmüştür. Yaygınlaşan ticaret ile zenginleşen orta sınıf, feodal düzenden memnun olmayan köylü sınıfının da desteğini alarak siyasal güç talepleri neticesinde yönetimde erk sahibi olmuştur.

Önceleri klasik vergi ve askerlik düzenine dayanan sistemde devletin temel işlevi dış saldırılara karşı ülkesini ve halkını korumakken değişen ekonomik düzen ile birlikte önceleri adalet ve can güvenliği için verilen vergiler, modernleşme ile birlikte devletten hizmet almak için verilmeye başlanmış ve bunun neticesinde eskiden devletin karşılaması gereken harcamalar kapsamında olmayan eğitim, sağlık, yol, sosyal güvenlik gibi alanlar kamusal harcamalar kapsamına dahil edilmiştir. Bununla

⁷⁸ Kemal H. Karpat, "Aydınlar ve Kimlik: Tarihsel Bir Bakış", **Doğu Batı**, Üç Aylık Düşünce Dergisi, Ankara, sayı 35, Şubat Mart 2006, s.67

birlikte iktidarın gücü de sağlamlaşmaya başlamıştır.⁷⁹ Bunun sonucunda merkezi devletin yapısı güçlenmiştir. Buna ek olarak Tanrı merkezli bir dünya anlayışından insan merkezli bir dünya anlayışına geçiş ile birlikte devletlerin iktidar ve hukuk kaynağı olan din yerine meşruiyeti halka dayanan bir yönetim sistemine geçilmiştir. Özetle belirtmek gerekirse modern devlete doğru giden yolda genel hatları ile takip edilen bilimsel düşüncenin gelişimi, üretimin artması, ticaretin doğuşu, ticaret ile zenginleşen orta sınıf, merkezi iktidar, ulusal siyasal bir otorite, anayasal demokrasi şeklindeki zincir neticesinde Batı'nın kendi modernleşmesini yaratarak örnek bir “model”⁸⁰ haline geldiği söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu Batı ile olan ilişkilerini süreklilik içerisinde devam ettirirken Batı'yı hiçbir zamana kendinden üstün bir medeniyet olarak görmemiştir. Ancak özellikle on yedinci yüzyıldan başlayarak, kendilerinden daha aşağıda gördükleri Hıristiyanlarca yenilgiye uğratılmaları sonucu devlet yöneticileri, bu yenilgilerin kaynağını sorgulamaya başlamış ve bu sorgulama neticesinde yenilgileri orduların yetersizliğine ve eğitimin geleneksel yapısındaki aksaklıklara bağlamışlardır. Ne var ki on sekizinci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını devam ettirmesi ve bölgedeki nüfuzunu yeniden kazanması amacıyla devlet ileri gelenlerinin basit bir askeri reform hareketi olarak başlattıkları bu süreç, yüzyılın sonlarına doğru kendilerinin hiç de tahmin etmedikleri bir değişim hareketine dönüşecektir.⁸¹ Ancak Osmanlı Devleti'ndeki bu geri döndürülemez değişim Batı'daki gibi kendi

⁷⁹ Mehmet Ö.Alkan, “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.378.

⁸⁰ Taner Timur, **Osmanlı Çalışmaları, İlk Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine**, Ankara: İmge Kitabevi, 1998, s.85-88.

⁸¹ Cemil Koçak, “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002,s.74.

dinamiklerden doğan bir süreç içerisinde gelişmemiştir. Osmanlı Devleti kendi varlığını devam ettirme çabası doğrultusunda Batı'yı bir "toplum modeli"⁸² olarak benimsemiş ve bu modele göre kendi modernleşmesini yaratmayı amaçlamıştır. Osmanlıların Batılı devletlerin modernleşme sürecinde geçirdikleri aşamaları takip ederek "modern devlet"e ulaşabilme hedeflerinde sürecin ilk basamağını oluşturan bilimsel düşüncenin Osmanlı Devleti'ndeki yansımalarının Tanzimat dönemi ile ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Ancak Tanzimat dönemine geçmeden söz konusu bilimsel düşüncenin temelini oluşturan Batı düşüncelerinin Osmanlı İmparatorluğu'na akışını sağlayan iki önemli gelişmeye değinmek yerinde olacaktır.

2.3.1. Yeni Bir Ordu ve Daimi Elçilikler: Batı Anahtarı

Tarihi süreç içerisinde sadece Türkiye'nin değil bütün İslam dünyasının görüşünü ve bilincini değiştirecek olan Batılı fikirlerin Osmanlı İmparatorluğu'na esas anlamda girişi III.Selim'in askeri alanda yaptığı reformlar ile başlayan ve onun yeniçeri ayaklanması sonucu tahtan indirilmesiyle sona eren 1792-1807 yılları arasında gerçekleştiği söylenebilir. Zira bu dönemde III.Selim reform hareketlerine, yeni bir ordunun kurulması ile başlamıştır. Yeni ordu için çalışmalar 1794'ta başlamış ve 1807'de Selim'in saltanatlığının sonunda yaklaşık 30 bin kişilik eğitimli ve daha donanımlı Avrupa tarzında bir ordu oluşturulmuştu.⁸³ Bunun yanı sıra modern bir tıp okulu kurulmuş ve deniz mühendisliği okulu da modernleştirilmiştir. Söz konusu ordunun eğitim ve talim ihtiyacı son derece maliyetli olup bu ihtiyaç yabancı subaylar ile karşılanmaya çalışılmış ve dolayısıyla bu okullarda eğitim vermek üzere Fransız

⁸² Timur, a.g.e., s.86.

⁸³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (çev.)Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, ss.40-41.

subaylar getirilmiş, Fransızca bütün öğrenciler için zorunlu kılınmıştır.

Zürcher'in de belirttiği üzere III.Selim'in yaptığı reformlardan ziyade onu önemli kılan şey Batılı düşüncelerin Osmanlı İmparatorluğu'na girmesini sağlamada yarattığı kanallardır.⁸⁴ Bu kanallardan biri de yukarıda belirtildiği üzere yeni kurulmuş ordunun eğitimi için Avrupa ve özellikle Fransa'dan getirilen eğitimcilerdir. Öğrenciler buralardaki eğitim süreçleri boyunca Fransızca öğrendikleri gibi bu dönem boyunca ortaya çıkan yeni akımları yabancılar ile tartışma zemini bulmuşlardır. Benzer şekilde Bernard'a göre de Avrupa tarzında eğitilmiş ve donatılmış yeni askeri birliklerin kurulmasını öngören düzenlemeler, "Nizam-ı Cedid" olarak bilinen ve eyalet, vergi ve yönetim sistemlerine ilişkin bir dizi yenilik ile tahıl ticaretinin denetimi ve benzeri idari ve mali düzenlemelere ilişkin yeni usul ve kuralları içeren reformlardan daha önemlidir.⁸⁵ Çünkü bu okullarda eğitim alan subaylar toplum içerisinde en az bir Batı dilini bilen, eğitim, okuma ya da kişisel temaslar sonucu bir şekilde Batı'yı kısmen tanımış bir tabaka oluşturmuşlardır. Bu nedenle askeri alanda yapılan bir dizi yenilik sonucu yeni bir sosyal sınıf yaratıldığını söylemek mümkündür.⁸⁶

Modernleşme yolundaki taşlarını yeni asker tipleri ve yeni ordu düzeninden yaratmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin Batı kapısına açılan ikinci anahtarını Avrupa'da kurulan daimi elçiliklerde bulduğu söylenebilir. İmparatorluk daha önceden Avrupa ile temaslarını İstanbul'da oturan yabancı elçiler, elçiler ile görüşmeleri de yerli Hıristiyan tercümanlar aracılığıyla yürütmekteydi. Bu dönemden

⁸⁴ Zürcher, a.g.e.,s.42.

⁸⁵ Lewis, a.g.e., ss.61-62

⁸⁶ Lewis, a.g.e, ss.61-62.

önce devlette en yüksek idari görevde olan memurların büyük bir çoğunluğu ise Batı dillerinden herhangi birini bilmediği gibi ve bunların Avrupa ile doğrudan bir tecrübesi de yoktu. Buna ek olarak yönetim, bu dönemde daha önce küçümseyerek baktığı Batı'ya karşı sürekli yenilmeye başladıktan sonra artık onun başarılarının altında yatan nedenleri araştırmaya da başlamıştır.⁸⁷

Tüm bu nedenlerden ötürü III.Selim döneminde ilk defa Londra, Paris, Viyana ve Berlin gibi Avrupa'nın en önemli şehirlerinde daimi Osmanlı elçilikleri kurulmuş ve ilk defa daimi görevle Avrupa'ya gönderilen elçilerden gittikleri kurumları incelemeleri istenmiştir. Osmanlı yöneticilerinin bu yolla ilk etapta istedikleri Batı'nın teknolojisinin alınmasıydı. Ancak Batı'ya gönderilen bu elçilerin sefaretnamelerinde belirttikleri şey Batı'nın her alandaki üstünlüğü olmuştur. Bu da modernleşmenin sadece teknolojik üstünlüğün alınması ile gerçekleşmeyeceğini göstermekteydi. Batı'yı tanımakla görevlendirilen bu kişiler Batı'daki yeniliklerin tamamı alınmadığı takdirde istenilen modernleşmenin asla başarılamayacağını savunmuşlardır.⁸⁸

Osmanlı Devleti'ndeki elçilerin hazırlamış oldukları sefaretnamelerin Bâb-ı Âli'nin iç ve dış politikaları üzerindeki etkilerini inceleyen tarih bilimci Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, makalesinde III.Selim döneminde Ebu Bekir Ratib Efendi'nin Nemçe (Avusturya) Sefaretnamesinden ve bu ülkenin kurumları hakkında yazdığı takrirlerden büyük ölçüde istifade edildiğini belirterek Nizam-ı Cedit reformlarında bu sefaretnamenin tesirinin fazlaca olduğunu iddia eder. Bunun dışında Londra'ya giden ilk büyükelçi Yusuf Ağâh Efendi ve onunla birlikte Mehmed Derviş Efendi ile Mehmed Tahir Efendi gibi kişilerin de hazırlamış oldukları risalelerde Avrupa'nın

⁸⁷ Şükrü Hanioğlu, "Baticılık", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, Cilt 5, s.1382.

⁸⁸ Hanioğlu, a.g.m., s.1382.

canlı tanıkları olarak Osmanlı Devleti'ne Batı'ya ilişkin bilgi vermişlerdir. Bu eser sahipleri son derece zeki ve uyanık kimseler olup aynı zamanda yetenekli ve bürokrat kimliğine sahip kişilerdi. Osmanlı Devleti bu sefaretnamelerden elde ettikleri bilgiler ışığında özellikle on sekizinci yüzyıl ile on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğine kadar “model” aldığı Batı'ya ilişkin görüş sahibi olma fırsatını elde etmiş ve bu yazılar Osmanlıların Batı ile ilgili düşünceleri üzerinde oldukça etkili olmuştur.⁸⁹

Bu elçilerin, Avrupa'ya seyahatlerine Avrupa dillerinden en az birini ve Batı toplumlarının yaşayışlarını öğrenmek üzere görevlendirilen Türk katipler de eşlik etmişlerdir. Böylece elçilerden başka birçok genç bir süre Avrupa kentinde oturma fırsatını yakalayıp hem en az bir Avrupa dili öğrenmiş hem de buralardaki devrimci fikirler hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin sonraki dönemlerindeki ıslahat hareketlerin öncülerinin birçoğu, bu elçiliklerde katip olarak hizmet gören elçiler ve onların halefleri olacaktır.

Burada belirtilmesi gereken noktalardan biri de Avrupa'ya gönderilen bu elçilerin Avrupa'daki bürokratik işleyişten etkilenerek kendi devletlerindeki işleyiş ile karşılaştırma fırsatını yakalayabilmeleri olmuştur. Buna göre örneğin, Osmanlı Devleti'nde yüksek mevkilerde görev yapanların her yıl yeniden bir göreve atanmasını sağlamaları gerektiği gibi bu kesimin gelirleri de tımar ve ceza gelirlerine dayanmaktaydı. Oysa Avrupa'da memurların görevleri yönetmeliklerle belirlenmiş olup yükselme olanakları mevcuttu. Zürcher'in de belirttiği gibi bu farkları karşılaştırabilme olanağına sahip olanların değişim isteğinden geri dönmek gibi bir

⁸⁹ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, **Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri**, 1996, No.7, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/912/11369.pdf>, 23.02.2010, ss.319-324.

ihtimallerinin olduğunu söylemek zordur.⁹⁰ Bunun yanı sıra değişim fikirlerine sahip olanların devlet içerisinde görevli kişiler olduğunu ve dolayısıyla kendi mevkilerini korumak lehinde düzenlemelerden yana olma ihtimallerinin de yüksek olacağını belirtmekte fayda olacaktır ki zira *dönüşüm* Batı'ya evrilirken devletin ve merkezi iktidarın giderek güçlenmesine olanak verilmiş ancak buna karşın taşrada giderek nüfuz sahibi olmaya başlayan ayanın siyasi ve iktisadi düzeyde gücünün kırılması için mücadele edilmiştir.

2.4. Tanzimat: Batı'ya Açılan Kapı

Osmanlı tarihinde Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilan edildiği 1839'dan ilk anayasanın kabul edildiği 1876'ya kadar geçene dönem "Tanzimat Dönemi" olarak adlandırılmaktadır. Kimilerine göre tamamen dış güçlerin denetimde ve isteği ile yapılandırılmış bir süreç, kimilerine göre Osmanlı tebaasını devlete daha bağımlı kılmak ve yönetici sınıfın etkinliğini güçlendirmek için Osmanlı yöneticilerince yapılan bir dizi toplumsal, siyasi ve ekonomik yapılandırma denemeleri, kimileri içinse sadece zorunluluktan doğan bir süreç olarak tanımlansa da Osmanlı tarihinin dışarıdaki ve içerideki her türlü sosyo-ekonomik ve siyasal etkilere en açık bu anlamda en zayıf; fakat değişimi en çok öngören ve düşünsel çatışma eksenli, belirli yönetici sekçin sınıf zemininde geri döndürülemez şekilde ilerleyerek devam eden ve bu anlamda ise en güçlü etkileri barından Tanzimat Dönemi'nin hiç şüphesiz ki Osmanlı modernleşmesinde Batı'ya rağmen Batılı olma hedefinde bir geçiş aşaması olduğu söylenebilir. Tanzimat döneminde sürdürülen Batı'ya dönük fikirsel ve zihinsel dönüşümde ortaya çıkan ayrılıkların sebeplerini anlayabilmek, modernleşme öncülerinin siyasal ve toplumsal kimliklerini çözümlmek ve Tanzimat

⁹⁰ Zürcher, a.g.e., s.46.

Batılılaşmasının karakterini belirleyebilmek için öncelikle Tanzimat öncesi dönemin gelişmelerini kısaca değerlendirmek yerinde olacaktır.

2.4.1. II. Mahmut Merkeziyetçiliği

II. Mahmut döneminde, genel bir plan ve program çerçevesinden ziyade ihtiyaca göre bir “Batı modelinin” benimsenmesi ve tüm Osmanlı Devleti’ne yayılmasını sağlamak için öngörülen ıslahat programlarının Tanzimat Dönemi’nin karakterini ve fikirsel birikimini oluşturmaya yarayan bileşkenler olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle devletin sarsılan otoritesinin yeniden tesis edilmesi amacıyla III. Selim döneminden sonra devam ettirilen yeniliklerin II. Mahmut döneminde daha da hızlandırıldığı ve daha yatay bir düzlemde uygulanacak şekilde yaygınlaştırıldığı söylenebilir.

II. Mahmut’un tahta geçtiği dönem dışarıda ve içeride oldukça karışık bir dönem olmasına rağmen, yine de bu dönemde III.Selim’in başlatmış olduğu merkeziyetçi ve yenilikçi politikalara devam edilmiştir. Dönemin askeri, idari ve mali alanlarda yapılacak reformları incelendiğinde söz konusu ıslahatların padişahın iktidarının artırılması yönünde olduğu gözlemlenebilir. Zira II.Mahmut öncelikle her defasında yapılan ıslahat hareketlerini kesintiye uğratarak otoritenin zayıflamasına sebep olan Yeniçeri Ocağı’nı kaldırmakla işe başlamış ve yerine yeni bir ordu kurmuştur. Bunun yanı sıra ulemanın etkinliğini de zayıflatmak amacıyla dini vakıfların mülkünün Evkaf Müdürlüğü’ne bağlanarak hükümet denetimine alınması, sadrazam ve şeyhülislamda toplanan tüm idari yetkilerin, Batı devletlerindeki gibi nazırlıklar arasında paylaşarak geleneksel yönetim sistemi yerine iş bölümünün getirilmesi, Anadolu ve Rumeli’de ilk nüfus sayımının yapılması ve düzenli bir posta teşkilatının kurularak haberleşmenin tek elde toplanması, tımar sisteminin kaldırılarak

iltizam sisteminin getirilmesi gibi değişikliklerin daha çok yönetimin etkinliğini artırıcı nitelikleri dikkate alındığında II.Mahmut'un söz konusu reformları merkezi iktidarı artırmak için birer araç olarak gördüğü söylenebilir.⁹¹

Zürcher, II.Mahmut döneminde yapılan yenilikleri, yeni bir ordunun kurulabilmesi için daha çok para, daha çok para için daha iyi bir vergilendirme sistemi, daha iyi bir vergilendirme sistemi için daha etkin bir taşra ve merkez bürokrasisi daha etkin bir denetim için daha iyi iletişim kanalları ve daha kaliteli bir bürokratik kadro için yeni eğitim türleri⁹² şeklinde tanımlarken tüm bu yeniliklerin amacını merkezi iktidarın güçlendirilmesine bağlamıştır.

Zürcher'in söz konusu değişiklikler zincirinin ilk halkasını merkezin güçlendirilmesi olarak tanımlaması ve sonrasında yapılan ıslahatların neredeyse hepsinin bu amaç için yapıldığını belirtmesi eksik bir değerlendirme olabilir zira “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme” adlı makalesinde Alkan'ın resmi ideolojilerin toplum içerisine yerleştirerek itaat ve sadakati sağlayacak üç kuvvet olarak belirttiği ordu, bürokrasi ve eğitim⁹³ alanlarının Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma ideolojisi için kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu anlamda zincirin ilk halkasına *Batılılaşma* amacını yerleştirmek daha doğru olacaktır.

2.4.1.1. Reformlar: Yeni ve Eski Arasındaki Köprüler

Bu araştırmada öne sürülen tezin çerçevesi bağlamında II.Mahmut döneminde devletin askeri, idari, iktisadi ve sosyal alanlarda yapılan reform çalışmaları arasından

⁹¹ Zürcher, a.g.e., s.64

⁹² Zürcher, a.g.e., s.64.

⁹³ Alkan, a.g.m.,s.383.

daha çok Tanzimat döneminin öncü kadrosunun yetişmesinde etkili olan askeri reformlar ile eğitim reformlarına ve bu kadronun devlet içindeki konumlarını tahlil edebilmek için de kısmen idari reformlara değinilecektir. Zaman zaman Tanzimat dönemine zemin hazırlayan iktisadi ve uluslararası gelişmelere de değinilerek dönemin bir bütün içerisinde de anlaşılmasına ışık tutulacaktır.

II.Mahmut, kaldırdığı Yeniçeri Ocağı yerine kurulan orduya asker yetiştirilmesi için her ne kadar Hıristiyanlardan yardım almak istemese de denediği birkaç teşebbüsten sonuç alınamayınca orduda eğitim ve talim çalışmalarını yürütmek üzere Avrupa'dan subaylar getirtmiştir. Burada belirtilmesi gereken asıl önemli nokta ise II. Mahmut'un askerliği daha sistemli ve sağlam bir temele oturtmak amacıyla modern okulların gerekli olduğu kanısına varması ve yeni ordunun asker ihtiyacını karşılamak için modern bir harb okulu ve sağlık ihtiyacını karşılamak için de bir tıp okulu açtırmasıdır. Bu okulların kurulmasından önce Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlanması ile Batı'yı görerek yaşama fırsatını bulan bu öğrencilerin dönüşlerinde ülkenin değişiminde büyük rol oynayacağını ve Batılılaşmanın öncüleri arasında yer alacağını tahmin etmek zor değildir.

Benzer şekilde yeni açılan tıp okulunda verilen modern tıp eğitimi, biyoloji ve fizik alanlarındaki çalışmalar da bu alanlarda eğitim alan öğrencilere akılcı ve pozitivist bir fikri zemin hazırlamıştır. Buralarda eğitim gören askerler arasından da çok fazla sayıda reformcu, düşünür, yazar ve eylemci yetişecektir. Askeri eğitimin yanı sıra 1838 yılında ilk ve orta öğretimde sivil eğitim konusu ele alınmış ve rüştiye okullarının açılmasını planlanmıştır. Yine bu dönemde iki yeni orta dereceli okul açılmış ve eğitim programlarına geleneksel müfredatın yanında Fransızca ve modern konular da ilave edilmiştir. II. Mamut döneminde açılan bu okulların amaçları devlet

memuru ve tercüman yetiştirmektir. Tahmin edildiği üzere bu okullardan mezun olanlar gelecek kuşakların önemli öncüleri olacaktırlar.⁹⁴

II.Mahmut'un açtığı okullarda verilen eğitimde en büyük sorun dil sorunu olmuştur. Ordudaki eğitimciler ve danışmanların Avrupalı olması ve onların verdikleri bilgilerin ve yaptıkları yorumların tercüme edilerek öğrencilere aktarılması bir anlamda bilgilerin ve yorumların tekrar yorumlanarak aktarılmasına neden olmuştur. Bu eğitim süresinde tercüme etkinliği için bir dönem yerli Hıristiyanların tercümelerinden faydalanılmış ancak yerli tercümanların da Rum ya da Ermeni kökenli olması eğitimdeki bilgi aktarımı kalitesini düşürerek verimliliği oldukça azaltmıştır. Bu tercümanların görünüşleri ve tuhaf şiveleri öğrencileri olumsuz yönde etkilemiş, öğrencilerin dikkatlerinin dağılmasına sebep olarak zaten yabancı oldukları kavramları anlamalarını zorlaştırmıştır. Yaşanan tüm bu sıkıntılar Batının bilimlerini öğrenip öğretecek, ders kitaplarını Türkçe'ye çevirecek, Batı'dan alınan yabancı kavramların Türk dilinde uygun eşdeğerliklerini bulacak yabancı dil bilen Müslüman bir kitleye olan ihtiyacı arttırmıştır.

Yabancı dil sorunu sadece eğitim alanında değil dış ilişkiler alanında da bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Diplomatik ilişkilerin giderek daha da önem kazandığı bir dönemde daha önceleri Fenerli Rum aile üyelerince yürütülen divan tercümanlığının, Yunan isyanı sırasında Rumlara olan güvenin kaybolması ve son Rum tercümanın 1821'de idam edilmesinin ardından boş kalması ile yönetimde iletişim sorunları artmaya başlamıştır. 1833'e kadar tercüme işleri geçici düzenlemeler ile yürütülmüş ancak sonrasında II. Mahmud meseleyi 1833'te daha geniş bir çerçevede ele alarak Bâb-ı Âli'de "Tercüme Odası"nı kurmuştur.

⁹⁴Lewis, a.g.e., ss.85-86.

Seraskerlik'te ve devletin diğerk dairelerinde kurulan benzer odalar da aynı hizmeti karşılamak amacıyla kurulmuş ve 1834'te ise III. Selim'in tahtan indirilmesinden sonra kapanan Londra, Paris ve Viyana elçilikleri yeniden açılmıştır. Böylelikle bu kadrolarda görev alan genç diplomat ve tercümanlar Batı ile doğrudan temasa geçebilme fırsatını yakalamışlardır. Osmanlı Devleti'nde on dokuzuncu yüzyılda modernleşmenin lokomotifi olan Osmanlı bürokratlarının hayatlarına bakıldığında neredeyse hepsinin bu elçiliklerde ya da Tercüme Odası'nda görev alan kişiler olduğu fark edilir.

Zira Tanzimat liderlerinden Mustafa Reşit Paşa 1834'te Paris'e sonra Londra'ya, Âli Paşa 1836'da Viyana'ya, Fuat Paşa 1840'ta Londra'ya gitmiştir. Çalışma arkadaşları Sadık Rifat Paşa ile Mehmet Şekib 1837'de Viyana'da, İbrahim Sarım Paşa 1834'te Londra'da hizmet vermişlerdir.⁹⁵ Tercüman-ı Ahvâl'in sahibi Agâh Efendi Tercüme Odası mensubudur, Şinasi Tophane-i Amire'deki Tercüme Odası'nda görev yapmıştır. Mecmua-i Fünun'u yayımlayan Münif Paşa, ünlü gazeteci Namık Kemal de Tercüme Odası memurlarındandır. Bu açıdan bakıldığında Lewis'in Osmanlı modernleşmesinde özellikle etkili olan iktidar eliti için çizmiş olduğu portre bu araştırmada yer alan Osmanlı modernleşme süreci içerisinde çevirinin Batı eksenindeki düşünsel birikime etkisi bağlamında oldukça önemlidir:

...saldırgan ve yayılan Avrupa'nın hakim olduğu bir dünyada, Osmanlı İmparatorluğu'nu yaşama endişesinin tamamen kaplamış olduğu bir zamanda, güven ve karar mevkileri kaçınılmaz olarak Avrupa'yı, dilini ve işlerini iyi bilen kimselere geçmiştir. Yeni iktidar eliti, ordudan ve ulemeden değil, Tercüme Odası'ndan ve elçilik katiplerinden yetişmiştir.⁹⁶

⁹⁵Lewis, a.g.e., s.89.

⁹⁶Lewis, a.g.e., s.118.

İdari alanda yapılan reformlara bakıldığında daha çok merkezi devletin çıkarları ile örtüşebilecek bir çalışma sistemini sağlayacak önlemlerin alındığını ve aynı zamanda etkili bir bürokratik örgütlenmeyi sağlayacak şekilde yüksek devlet memurlarının durumlarını iyileştirici yeniliklerin getirildiği görülür. Merkezi iktidarın denetimini kolaylaştıracak şekilde yapılan düzenlemeler arasında özellikle sadrazamın çeşitli yetkilerinin astları arasında paylaşılması, Dahiliye ve Hariciye nazırlıkları ile diğer nezaretlerin kurulması, Batı tarzında eğitim kurumlarının vakıfların devre dışı bırakılarak doğrudan bir bakanlığa bağlanması, yasama işleri ile uğraşmak üzere danışma meclislerinin kurulması gibi yenilikler yer alır.

Devlet idaresindeki yüksek memurların servetinde müsadere usulünün (devlet tarafından el konulması) kaldırılması, memurlukta her yıl yeniden tayin esasının kaldırılıp düzenli aylık uygulamasının getirilmesi gibi bürokratik sınıfın yaşama ve mülk güvenliklerini garanti altına alındığı söylenebilir. İdari alanda görevli olan kişilerin lehine yapılan bu gibi değişiklikler neticesinde bürokrasinin gücünün daha da etkinleştirildiğini söylemek mümkündür.

Sosyo-politik alanda yapılan reformlar arasına dahil edilebilecek olan kıyafet reformu gibi bir takım Batılı uygulamaların da bu dönemde resmi hayata geçirildiği görülür. Kıyafet reformu sonucunda askerlerin yanı sıra çeşitli memur sınıfları arasında farklı yerlere göre giyilecek kıyafetler ayrıntıları ile belirlenmiştir. Cübbe ve sarık giyimi sadece ulemaya serbest iken diğer sivillerin fes giymesi zorunlu kılınmıştır. Cübbe ve terliğin yerini redingot, pelerin, pantolon ve siyah derili potinler almıştır. Mücevherler, kürk ve diğer süs eşyalarının takılması yasaklanmış ve sakalların kesilmesi emredilmiştir. Geleneksel divan ve yastıkların yanında Avrupa tarzı sandalye ve masalar kullanılmaya başlanmıştır. Avrupalı sosyal adetler benimsenmiş,

Sultan yabancı diplomatları Osmanlı protokolü yerine Avrupa protokolüne göre kabul etmiştir. Fransa örnek alınarak Perşembe günü devlet dairelerinde resmi tatil olarak kabul edilmiştir. Sultan resepsiyonlar vererek misafirleri ile sohbetler etmiş ve hatta bayanlara hürmet göstermiştir.⁹⁷ Osmanlı toplumuna benimsettirilmeye çalışılan ve daha çok görsel taklide dayalı bu tür reformların arkasında Batılı gibi gözükme ve bu anlamda Avrupa ülkelerinin de beğenisini kazanmak gibi amaçların olduğu düşünülebilir. Ancak şeklen yapılan bu tür değişimlerin zihnen gerçekleşecek dönüşümlere kapı açtığını söylemek oldukça güçtür.

Tanzimat dönemine geçmeden önce üzerinde değinilmesi gereken bir diğer önemli konu ise II.Mahmut döneminde eğitim alanında yapılan bir takım yeniliklerin yanında eski geleneksel yapıların da varlığını koruması sonucunda toplumsal dokuda ortaya çıkan ikiliktir. Düşünsel alanda farklı felsefi, dini ve siyasi çizgilere sahip bir çok Müslüman ve gayrimüslim mekteplerinin var olması bu kurumların toplumu birleştirici etkisinden ziyade ayrıştırıcı ve farklılaştırıcı bir etkiye sahip olmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra medreseler kendi içlerine dönmüş ve genel eğitimden daha kopuk bir hale gelmiştir. Eğitim sistemindeki bu bölünmüşlük Tanzimat döneminde giderek artacak ve Osmanlı elit kadrolarında farklı dünya görüşlerine sahip iki zıt kutbun oluşmasına sebep olacaktır.⁹⁸

Aslında bu ikiliği sadece eğitim kurumları ile sınırlandırmak çok da doğru değildir zira Zürcher'in de belirttiği üzere on dokuzuncu yüzyılda yapılan reformlar eskileri kaldırmak yerine yeniyi ortaya koyma çabalarıydı.⁹⁹ Bu bağlamda ikiliğin

⁹⁷ Lewis, a.g.e., s.103.

⁹⁸ Ali Budak, **Batılılaşma ve Türk Edebiyatı: Lale Devri'nden Tanzimat'a Yenileşme**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2008, s.355.

⁹⁹ Zürcher, a.g.e., s.73.

eğitimden, dine, hukuka, bilime, idari teşkilatlanmaya kadar farklı birçok alanda ortaya çıktığı söylenbilir. Osmanlı modernleşmesinin genel niteliği göz önünde bulundurulduğunda bu ikiliği, yenileşme sürecinin en doğal sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere reformlar halkın baskısı sonucu gerçekleşen yer değiştirmeler değildi ve bu anlamda reformların sağlam bir halk desteği ile gerçekleştiği söylenemez. Islahatçılar kendilerine ve seleflerine karşı çıkarılan ayaklanmalardan da etkilenerak keskin bir kopuş gerçekleştirmeyi göze alamamış olabilirler. Çünkü reformlar yönetici sınıfın belirlediği ve bilinçli olarak tercih edilmiş bir siyaset sonucu gerçekleştirilen uygulamalardır. Zürcher'in bu konuda yapmış olduğu tespit de oldukça yerindedir:

...bu durum, önde gelen toplumsal tabakalar içinde Batılılaşmaya yönelik reformları kabul etmeyen hiziplerin, geçici olarak olsa bile reformları durdurmalarının ya da baltalamalarının her zaman mümkün olması demektir.¹⁰⁰

Bu bağlamda eskiyi kaldırmadan yeniye yerleştirme politikası o dönemde belki de en doğru seçimdi. Böylelikle halkın değişimlere kendiliğinden katılması öngörölmüş olabilir. Zira iktidarın halka itaati kabul ettiremediği yerlerde şartlandırma yoluyla razı etme politikası güttüğünü söylemek de mümkündür. Halka yeni bir yaşam tarzı ile yeni değer ve fikirlerin benimsetilmesi için izlenen bu politikanın ileriki bölümde de göröleceği üzere çeviri hareketlerine de yansıdığını söyleyebiliriz.

Osmanlıların Batı'yı olarak örnek alarak yaratmaya çalıştıkları modern devlet sistemi ve yaşam düzeni her ne kadar eskiler ile yenilerin birarada var olduğu ikilik arz eden bir modernleşme modeline dönüşse de yapılmaya çalışılan tüm ıslahat

¹⁰⁰ Zürcher, a.g.e.s.72.

hareketleri Türkiye tarihine kadar uzanacak olan bir sürece zemin hazırlamıştır. II.Mahmut döneminde yapılan reformları bu paralelde 1839'dan 1876'ya kadar devam edecek olan ve "Tanzimat Dönemi" olarak adlandırılan, modernleşme sürecine geçilmesini hızlandırıcı ve kolaylaştırıcı bir dizi ön çalışma şeklinde değerlendirmek mümkündür. Bu dönemde askeri alandaki teşkilatlanma sağlamlaştırılırken diğer taraftan hukuk, sanat, edebiyat ve eğitim alanlarında Avrupa kültürlerine dönük bir değişme de başlayacaktır.¹⁰¹

2.4.2. Gülhane Hatt-ı Hümayunu

Mısır'ın ikinci kez işgal edilmesine denk gelen ve Osmanlıların durumunun oldukça kötüye gittiği bir dönemde 3 Kasım 1839'da Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından yazılan bir hatt-ı hümayunun saray kapılarının dışında okunması ile Osmanlı tarihinde önceki dönemlere nazaran daha kapsamlı ve daha bütüncül bir dönüşümü öngören bir sürece girildiğini söylemek mümkündür. Reşit Paşa tarafından yerli ve yabancı bir kalabalığın önünde İstanbul'daki Topkapı Sarayı yanındaki Gülhane bahçesinde okunan Fermanda temelde dört reform vaat edilmekteydi:

- 1- Padişahın toplumun can, mal ve namus güvenliğini garanti altına alması,
- 2- İltizam sisteminin yerini alacak düzenli bir vergi sisteminin getirilmesi,
- 3-Askerliğin zorunlu hale getirilmesi,
- 4-Din farkı gözetilmeksizin yasa önünde eşitlik.¹⁰²

Gülhane Hatt-ı, muhtevasında yer alan konular dikkate alındığında Osmanlı

¹⁰¹ Mustafa Ergün, **Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Sisteminin Gelişimine Mukayeseli Bir Bakış**, <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun1.htm>, 02.03.2010.

¹⁰² Zürcher, a.g.e., s.79.

toplumunun can, mal ve namus güvenliğini sağlama, iltizam ve iltizam düzeninden kaynaklanan tüm suiistimallerin kaldırılması, suçlular için adil ve açık bir yargılama, rüşvetin kaldırılması, kanunların uygulanmasında dinler arası eşitlik gibi bir takım düzenlemeler getiren genel toplumsal bir reform olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar bazı düşünürlerce böyle bir fermanın hazırlanmasında sadece Osmanlı ordusunun Nizip'te Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya yenilmesi sonucu yaşanan olumsuzlukların etkisini ortadan kaldırmak ve ayaklanmanın bastırılmasında Osmanlı devletine yardım eden Avrupa güçlerinin sempatisini kazanmak gibi sadece dış gelişmelerin etken olduğu iddia edilse de bunun eksik bir iddia olduğunu düşünmek mümkündür.

Batı'nın sırf bu nedenle Osmanlı Devleti'ni desteklemeyeceği söylenebilir. Zira o dönemlerde Batılı devletlerin hedefi Osmanlı devletini dağıtmak değil Doğu'da yükselen güç Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni az çok istediklerini yaptırabilecek tampon bir devlet haline getirmektir.¹⁰³ Bu anlamda Batı Osmanlı'yı dağılmaktan uzak tutmak için her türlü önlemi almaya hazırdı.

Burada değinilmesi gereken bir diğer önemli nokta Osmanlı Devleti'nin Batı'nın sempatisini kazanmak istese de Batı'nın kendi iç işlerine karışmasından hoşnut olmadığıdır. Bunun yanı sıra gayrimüslim tebaanın Balkanlar'da Sırp ve Yunan ayaklanmalarına yol açan memnuniyetsizlikleri de giderilmek istenmiş ve toplumsal çözümlerin engellenmesi yoluyla devletin bütünlüğünün korunması da amaçlanmıştır. Mardin'in de belirttiği üzere Osmanlı devlet adamları, devlet içerisinde hukuk, iktisat ve idare alanında yapılacak olan bir takım yenilikler ile İmparatorluk bünyesinde yer alan kültürel birimleri birleştirebilecekleri bir "Osmanlılık" şuuru

¹⁰³ Timur, a.g.e, s.92.

oluşturabileceklerini düşünmüşlerdir.¹⁰⁴ On dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan ideolojilerden bir tanesi de Osmanlı Devleti'nde dinsel ve ulusal kimliklerin üzerinde bir Osmanlı kimliği yaratmak olacaktır.¹⁰⁵ Dolayısıyla hattın ilan edilmesinde dış dinamiklerin olduğu kadar de iç dinamiklerin de büyük etkisinin olduğu söylenebilir.

Sürecin çekirdeğinde yatan asıl dinamiklerin ise Batı'ya gönderilen elçiler olduğun söylemek yanlış olmayacaktır. Batı'ya gönderilen elçiler II.Mahmut döneminin sonlarına doğru Batı'nın yeni bir özelliğini bulmuşlardı. Batı'da milli bir devlet kurmak isteyen hükümdarlar tebaalarının mülkiyet haklarını garanti altına almışlar ve eğitimi halk düzeyinde yaymışlardı.¹⁰⁶ Buna göre akıllarında bu fikirler ile dönen ve Osmanlı modernleşmesinde öncü rolleri üstlenen Osmanlı katip ve elçilerinin Tanzimat dönemindeki esas dışlılar olduğunu ve modernleşme çarkının bu defa “Batılı bir milli devlet kurmak” için döneceğini söylemek yerinde bir tespit olur. Toplumsal bir bütünlüğün hedeflendiği bu dönemde devlet kurumlarınca yürütülen çeviri ve telif eser etkinliğine bakılacak olduğunda da ortak Osmanlı tarihini oluşturmaya yarayacak telif eserlerin yanında çeviri eserlerin ağırlıklı olarak Avrupa tarihini anlatan eserlerden seçildiği görülür. Bu dönemde yapılan çeviri hareketlerinin incelendiği üçüncü bölümde konuya daha ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

2.4.3. Tanzimat Dönemi Reformları: Eğitimden Sosyal Hayata

1839 sonrasında yapılan reformlar da askerlik, vergi, merkezi bürokrasi, eğitim ve haberleşme alanlarını kapsamaktaydı. Burada daha çok üzerinde durulması gereken

¹⁰⁴ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi: Makaleler 4**, (der.) Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s.12.

¹⁰⁵ Alkan, a.g.m., s.385.

¹⁰⁶ Mardin, a.g.e, s.12.

Osmanlı döneminde Tanzimat olarak adlandırılan ve Batı modelinde milli bir devlet kurmak için modernleşme yönündeki reform çabalarının işlenilmeye çalışıldığı alanlardan özellikle hukuk ve eğitim sistemlerinin devlet denetimi altına alınmaya çalışılmasıdır.

Batı'nın askeri üstünlüğünün kabul edilmesi ile başlatılan askeri alandaki reformların yetersiz kalması sonucu yenileşme hareketinin devletin her alanında gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünen reformcular bunun ancak devlet düzeninin şahısların garanti ve tasarrufundan çıkarılarak kanunların denetimi altına alınması ile mümkün olacağını kavramışlar ve bu sebeple kanunun mutlak üstünlüğünü öngören bir devlet zihniyeti yerleştirmeye çalışmışlardır.¹⁰⁷ Bu nedenle de Tanzimat döneminde hemen her alanda yeni kanunlar çıkarılmıştır. Bu süreç içerisinde eğitim alanında devlet yöneticilerinin dinsel otoritelere karşı kesin bir tavır sergilemek yerine onları dolaylı bir zayıflatma sürecine doğru çekmeye çalıştığı söylenebilir. Bu bağlamda örneğin medrese ve ulema önceleri eğitim işleri ile ilgilenen kurullarda görev alırken zaman zaman buralara kabul edilmemişlerdir ya da yeni okullar cami ve medrese dışındaki yerlerde kurulmuştur.¹⁰⁸

Her ne kadar Tanzimat Fermanı'nda eğitim ile ilgili tek bir beyan bulunmasa da Tanzimat ile birlikte gelen yeni kurumları yaşatmak ve bu anlayışın devamını sağlamak ancak modern bir dünya görüşüne sahip yeni bir nesil ile mümkün olabilirdi. Tanzimat'ın mimarlarından Reşit Paşa, Ali ve Fuat Paşalar da böylesi bir nesile duyulan ihtiyacın farkında olarak siyasi alanlardaki ayrılıklarına rağmen eğitim

¹⁰⁷ Enver Koray, **Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat**, Marmara Üniversitesi Yayınları, No: 497, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 23, İstanbul: 1991, s.10

¹⁰⁸ Alkan, a.g.m., ss.379-383.

konusunda hemfikir bir politikadan yana olmuşlardır.¹⁰⁹ Nitekim özellikle Tanzimat fikirlerinin halka yayılmasını sağlayacak olan aydın neslin büyük çoğunluğu 1825'ten sonra doğan Batı tarzı bir eğitim ile yetişen bir nesildir.

Güçlü bir askeri teşkilatın yanında yaygın bir bürokrasinin sağlanmasından sonra Tanzimat'ı uygulayacak yeni insan tipinin oluşturulması yönünde dönemin öncülerinin en büyük başarılarının eğitim alanında yaptıkları yenilikler olduğu söylenebilir.¹¹⁰ Modernleşme süreci içerisinde Osmanlı için en önemli konularından bir tanesi ise bilim olmuştur. Genellikle eğitim ile birlikte sunulan bu kavram Tanzimat dönemi Osmanlısı için oldukça itici bir güç olmuş ve Osmanlı aydın sınıfı değerlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. On dokuzuncu yüzyıl boyunca kurulan okullarda modern ve laik eğitim programları sayesinde bilimsel bir tabanda daha açık bir algıya sahip bir nesil yetiştiği söylenebilir.

Mezunlardan her ne kadar bilgisiz ve kötü bir memur sınıfı çıksa da bunlar önceki nesilden daha donanımlı bir karaktere sahiptiler. Bu okullarda memurların arasından aynı zamanda ülke meselelerine duyarlı, yaşanan toplumsal ve siyasi zorlukları yakından takip eden dürüst, azimli ve başarılı büyük bir kesim yetişmiştir. Bu kesimin imparatorlukta çeşitli mevkilere gelmesi yavaş olmuştur ancak yirminci yüzyıla gelindiğinde modern Türkiye'nin büyük siyasal ve sosyal devrimini gerçekleştirecek bir elit sınıfın doğduğu söylenebilir.¹¹¹

Enver Koray'ın da belirttiği üzere Tanzimat gerçekte imparatorluğun askeri, idari, siyasi vb. alanlardaki mevcut kurumların yerlerine Batı'daki örneklerinin

¹⁰⁹ Koray, a.g.e., s.91.

¹¹⁰ Lewis, a.g.e., s.126.

¹¹¹ Lewis, a.g.e., s.126.

getirilmesinden öte bir zihniyet değişimi ve bu anlamda Batılılaşma çabalarının en önemli ve kuvvetli halkasıdır.¹¹² Bu nedenle Tanzimat döneminde eğitim ve hukuk başta olmak üzere ekonomi, askerlik gibi alanlarda kanunlar çıkarılarak yapılan değişikliklerin yanı sıra sosyal hayatta toplumsal etkileşim ile birlikte gelen canlanmaya da değinmekte fayda olacaktır zira değişimin uygulamadan zihniyete doğru evrildiği süreci daha iyi anlayabilmek için siyasi alanda yapılan değişikler ile birlikte ülkeye giren Batılı kavramların toplumdaki değişik sosyal çevrelerde günlük hayata ne şekilde yansıdığına bakılması kültür planlaması sürecinde uygulanan çeviri politikalarının anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Bu devirde Avrupa ile artan ilişkiler neticesinde sayıları gittikçe artan yabancıların Batılı yaşam stillerinin Osmanlıların sosyal hayattaki yaşam şekillerini etkilemeye başladığı görülür. Yabancı elçiliklerde verilen balo, konser, tiyatro gibi Batı kökenli kültürel etkinliklerin bir süre sonra Osmanlı saraylarında ve konaklarında görülmeye başlaması, mağazalarda Avrupa modasına göre yapılmış ev ve giyim eşyalarının yer alması, Müslüman halkın Beyoğlu'nda yabancı kıyafetlerini ve alışkanlıklarını daha yakından görmesi, Türk evlerinde ud yerine keman ve piyano çalınmaya başlanması, özellikle Boğaziçi kıyılarında sıklıkla görülmeye başlayan yabancıların düzenlediği kotra yarışları, açık hava baloları, yabancı tiyatro gösterileri, konserler ve bunun gibi Batı topluma ait diğer sanatsal etkinlikler toplumun kültürel ve sosyal çehresini değiştirmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra padişah Sultan Abdülmecit'in bu tür sosyal faaliyetlere ilgi göstermesi ve daha öncesinde Avrupa'da çeşitli görevlerde bulunmuş ya da eğitim görmüş olan yüksek devlet memurlarının da toplumsal hayatın günlük yaşantısındaki bu değişikleri yadırgamadan benimsemesi

¹¹² Koray, a.g.e., ss.1-19.

gibi örnek teşkil edici tutumların değişimi kolaylaştırdığı kadar hızlandırdığını söylemek mümkündür.

İdareden, orduya, eğitime, hukuktan sosyal hayata kadar her alanda görülen bu değişimin sadece Batı'dan yapılan silah ithali, yeni eğitim kurumlarının kurulması ya da yeni şehir hayatının, günlük yaşam alışkanlıklarının Osmanlı toplumsal hayatına girmesi ile sınırlanamayacağı açıktır. Batı kısa bir zaman içerisinde düşünce sisteminden, teknolojisine ve aktarılmaya çalışılan kurumlarıyla İmparatorluğa nüfuz etmeye başlamış ve Osmanlı seçkinlerince benimsenen bir gerçeklik haline gelmiştir. Bu bağlamda değişimin, kendi toplumsal gerçekliklerinin dışında onu anlayıp halkına benimsetmeye çalışan bir aydın grubunu da ortaya çıkardığı söylenebilir.¹¹³

2.4.4. Tanzimat Aydını ve Tanzimat Aydınlanması

Öncelikle askeri alanda başlayıp sonrasında devlet kurumlarında devam eden değişimler hızlanarak toplumsal alana doğru bir yayılma göstermiş ve bu bağlamda daha önce de belirtildiği üzere hukuk ve eğitim alanına da yayılmıştır. Tüm bu değişiklikler 1860'lardan sonra kültür alanında da hissedilmeye başlamıştır. Avrupa'ya seyahat etme fırsatını bulan aydınlar Avrupalı öğretmenler ile çalışmış, Avrupa dillerini öğrenmiş ve bu etkileşim neticesinde kendilerini sadece teknik alanda değil, aynı zamanda Batı fikir ve yaşam dünyasına ilişkin diğer birçok alanda da geliştirmeye başlamışlardır. Tanzimat aydınının, bu bağlamda Batı'nın bu hızlı yükselişini yakından takip edebilen, Batı'yı anlamaya çalışan ve Batı karşısında kendi toplumunu ve devletini içinde düştüğü geri kalmışlıktan kurtarmayı amaçlayan, bunun

¹¹³ Şükrü Hanioğlu, a.g.m., s.1383.

için mutlaka bir şeyler yapılması gerektiği düşünen *eklektik* bir aydın tipi olduğu söylenebilir.¹¹⁴

Bu dönemin aydınları modernleşme konusunda hemfikir olmuşlar ancak modernleşmek için yapılacaklar konusunda benimsedikleri siyasi yaklaşımlarda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bu fikir ayrılıkları içinde yer alan bir grup aydına göre siyasi bir eylemden önce halkın mutlaka aydınlatılması gerekir ve bu amaçla da aydınların tüm çabaları Batı bilimsel düşüncesini ve Batı bilimlerini halka benimsetilmesi olmalıdır.¹¹⁵ Münif Efendi, Hoca Tahsin, Ahmet Vefik, Ahmet Mithat Efendi gibi isimlerin bu grupta yer aldığı söylenebilir. Üçüncü bölümde daha ayrıntılı bir şekilde inceleneceği üzere bu aydın grubunun Batılılaşma yolunda benimsemiş oldukları politika onların çeviri eser tercihlerine de yansiyacaktır.

Osmanlı toplumunda kültürel ve fikirsel bir dönüşümün Aydınların Batı dillerini öğrenmeleri, Batı edebiyatından yapılan çeviriler ile Avrupa’da gelişen felsefi fikirler ve siyasi düşünceler ile tanışmaları neticesinde başladığı söylenebilir. Batı’dan yapılan ilk çeviriler sayesinde Osmanlı fikir dünyasına giren Batı özellikle Fransız etkisi ile girmeye başlamıştır. Bu dönemde Batı’dan yapılan çeviriler neticesinde yeni düşüncelerin Osmanlı toplumuna girmesi ile yeni düşünce kalıpları eski mantık kalıplarını zorlamaya başlamıştır.¹¹⁶

¹¹⁴ Bayram Ali Çetinkaya, “Modern Türkiye’nin Felsefi Kökenleri”, s.66,

<http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/361.pdf>, (son erişim tarihi: 05.05.2010.)

¹¹⁵ Çetinkaya iki grupta incelediği aydın tipinde, ikinci grupta daha ziyade devlet ile muhalefete düşen, merkezi iktidarı sahiplenmek arzusu içinde kafalarında yer alan düşünceyi uygulamak niyetinde olan Namık Kemal, Ziya Paşa gibi isimleri ele alır. a.g.e., s.66.

¹¹⁶ Emel Koç, “Türkiye’de Felsefe Dilinin Gelişimi ve Çeviri Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2009, Sayı: 20, ss.107-113., http://sablonsdu.edu.tr/dergi/sosbilder/dosyalar/20/20_9.pdf (son erişim tarihi: 05.05.2010.)

Tanzimat yazarları ve düşünürleri Fransız Devrimi'ni hazırlayan Aydınlanma filozoflarına büyük ilgi duymuşlar ve Voltaire, J.J. Rousseau, Fénelon gibi aydınlanma düşünürlerinin metinleri ile tanışmışlardır. Bu bağlamda modernleşen bir toplumun düşünsel alanda hangi felsefe sistemine dayandırılacağı sorusuna cevap arayan Tanzimat aydınının gerçekleştirmek istedikleri yeniliklerin temelini Fransız pozitivist düşüncesinde buldukları söylenebilir.¹¹⁷

2.4.4.1. Fikirsal Dönüşümler Arasında Pozitivizm

Fikirsal zeminde Osmanlı için Batılılaşmanın maddeciliğin diğer düşünce sistemleri arasından sıyrılarak yükselmesi anlamına geldiği söylenebilir. Bu bağlamda Osmanlı yönetici ve aydınları yön verecekleri bu yeni yolda maddi dünyayı kendi içerisindeki bilgiler ile açıklamaya ve pozitivizmi siyasal ve kültürel bir sistem haline getirmeye çalışacaklardı.¹¹⁸ Pozitivizmin Osmanlı modernleşmesinde belirlediği alanlardan bir tanesi aklın eleştirel bir işlev kazandığı ve Osmanlı toplumunun bir bütün halinde kendini eleştirmeye başladığı düşünsel alandır. Bu alanda bireysel yargılar geleneksel kurumlaşmanın ürettiği değerleri sorgulamaya başlamıştır.¹¹⁹ Üçüncü bölümde daha ayrıntılı işleneceği üzere söz konusu eleştirel aklın öncelikli olarak maddi dünyayı sorgulamaya çalışması, pozitivizmin getirdiği olguların nesnel gerçeklikler içerisinde anlaşılması, yaratılışın sorgulanması vb. gibi pozitivizme ilişkin değerleri Osmanlı toplumuna kazandırmak isteyen aydınların çeviri eser tercihleri de bu yöndeki metinler üzerinden olmuştur. Nitekim o dönemde yapılan çeviriler Osmanlı düşünce sisteminde pozitivizmin şekillenmesinde önemli rol

¹¹⁷ Ekrem Işın, "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, Cilt 2, s.353.

¹¹⁸ Alkan, a.g.m, s.127.

¹¹⁹ Ekrem Işın, a.g.m., s.354.

oynamışlardır.

Pozitivizm Osmanlı'ya doğrudan felsefi bir kanalla girmemiştir. Zaten Batı felsefesinin kendisi tercümeleler, süreli yayınlar, dernek vb. kuruluşlar aracılığıyla Osmanlı toplumuna girdiği için pozitivizm de o dönemde okullara konulan pozitif bilim dersleri, Fransızca eğitim veren okullar, Avrupa'dan eğitim amaçlı gelen yabancı eğitimciler ve özellikle de *edebiyat akımları* sayesinde tartışılmaya başlamıştır. Aralarında sonradan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucularının da bulunduğu aydınlar özellikle modernleşme sürecine dahil olabilecekleri siyasi kanalların kısmen kendilerine kapatılması sebebiyle fikirlerini edebiyat ile dile getirmeye çalışmış ve bu amaçla da basını araç olarak kullanıp buradan geniş kitlelere ulaşmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla Tanzimat dönemindeki bu yeni reform evresinin devlet kanunları ile devlet adamları tarafından değil, gazeteler ve bu gazetelerde yer alan edebi yazıların sahibi yazarlar ve gazeteciler tarafından yönlendirildiği söylenebilir.

2.4.4.2. Aydınlanma Aracı Olarak Basın

Osmanlı Devleti'nde on dokuzuncu yüzyılın en büyük olayının gazete ve süreli yayınların günlük hayata girmesi olduğu söylenebilir. Gazeteler, Osmanlı toplumunda ilk olarak devlet ileri gelenlerinin bir kamuoyu oluşturması için kullanılan araçlar olarak ortaya çıkmıştır. Gazetelerin bu ilk işlevine daha sonraları siyasal modernleşme ve Batı etkisinde bir edebiyat ile Batılı bir kültür oluşturma gibi çok daha önemli işlevler de eklenmiştir.¹²⁰ Nitekim Osmanlı kültürüne kazandırılan tiyatro, tercüme ve telif eserlerin ilk örnekleri gazetelerde sunulmuştur.¹²¹

¹²⁰ Budak, a.g.e., s.382.

¹²¹ Tanpınar, a.g.e., s.232.

Osmanlı Devleti'nde daha önceki dönemlerde yabancı dilde basılmış gazeteler mevcut ise de yönetim kendi gazetesi olan *Takvîm-i Vekâyi*'yi, II. Mahmut'un liderliğinde yapılan reformların bir parçası olarak çıkarmıştır. İdarenin halk üzerindeki gücünü artırmada iletişim araçlarının önemini kavrayan II. Mahmut'un bu gazeteyi çıkarmasındaki temel amaç Batılılaşma yönünde yapılan yenilikler ile ilgili söyleneceklerin, öğretileceklerin aktarılması olmuştur.

Tüm bu ıslahat çalışmaları devam ederken ve Batılılaşma yönünde olumlu adımlar atılırken halkın desteğine her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmuş ve bunun için de en kısa zamanda tüm bilgilerin doğru bir şekilde halka iletilmesi hedeflenmiştir. *Takvîm-i Vekâyi* bu manada olayları vaktinde ve doğru biçimde aktarırken bilimsel gelişmeler ve sanatsal ve ticari faaliyetleri içeren haberlere de yer vermiştir. Osmanlı tebaasında tüm kitleleri hedef alan *Takvîm-i Vekâyi*'nin gazete özelliğinden ziyade devletin içeride mesajlarını aktardığı bir araç olarak önem taşıdığı söylenebilir. Bu nedenle de Türkçe yayımlandığı 1 Kasım 1831'den sonra Fransızca, Rumca, Ermenice, Arapça ve Farsça nüshaları da yayımlanmaya başlamıştır.

Tanzimat'tan sonra çok sayıda ve değişik türde gazete ve dergi yayımlanmıştır. 31 Temmuz 1840'ta William Churchill tarafından yayımlanan *Cerîde-i Havâdis* Osmanlı Devleti'nin ikinci Türkçe gazetesi olmuştur. Tanzimat yöneticilerinin tüm çabalarına rağmen *Takvîm-i Vekâyi* gerçekleştirilen yeniliklerin ve bu anlamda sağlanan gelişmelerin duyurulabilmesi anlamında bir türlü istenilen başarıyı yakalayamamıştır. Bu dönemde İngiliz vatandaşı William Churchill tarafından çıkarılan *Cerîde-i Havâdis* (1840) Osmanlı toplumuna gazetelere ilişkin yeni bir anlayış getirmiş olup ilk sayısından itibaren halka yakın bir çerçeve çizmiştir. Bu gazetenin yazarları edebi kaygılardan ziyade fikirleri iletme amacıyla olduklarında

için sade bir dil kullanımına özen göstermişlerdir. Gazetecilik üslubunun *Ceride-i Havâdis*'te oluştuğunu söylemek mümkündür.¹²² Gazetede İngiliz gazetelerinden çeviri haberler, tiyatronun özellikleri, ahlak ve vatan sevgisi ile ilgili makaleler, bilimsel konulu tercümeleler gibi farklı birçok konuya yer verilir.¹²³ Avrupa kültürünü anlamaya yönelik olarak yapılan analizler ve yeni kavramlar yine buradan Türk okuyucularına ulaştırılmaya çalışılmıştır.¹²⁴

Münif Paşa, (1824-1910) yazar olarak çalıştığı *Ceride-i Havadis*'in yayınlanmasından bir yıl sonra gazetenin günlük olarak yayınlamaya karar verdiği *Ruzname-i Ceride-i Havadis* adlı ilaveleri hazırlamakla görevlendirilir. *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te fen bilimlerinin hemen hemen her alanında yazılar çıkarken fen alanında ünlü kişilerin biyografilerine de yer verilir.¹²⁵ Münif Efendi'nin "idare-i mülkiyye" adıyla çevirdiği ekonomi-politik konulu yazıyı takiben yine sanayi, tarım ve ticaret konularına yer veren yazıları da burada yer alır. Yine Münif Efendi'nin yapmış olduğu çeviriler arasında yer alan Voltaire'den *Tabiat ile Feylosofun Muhâveresi*'de, *Muhâverât-ı Hikemiyye* burada neşredilir.¹²⁶ Yine Münif Efendi'nin *Mağdurîn Hikâyesi* adıyla çevirdiği Victor Hugo'nun *Les Misérables*(Sefiller) adlı romanının özeti de 24 bölüm halinde tefrika şeklinde burada yayınlanmıştır.¹²⁷

¹²² Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, (çev.) Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, ss.286-288.

¹²³ İnci Enginün, **Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)**, İstanbul: Dergah Yayınları, 2007, s.35.

¹²⁴ Budak, a.g.e., s.393.

¹²⁵ İnci Enginün, a.g.e., s.40.

¹²⁶ Enginün, a.g.e., s.40.

¹²⁷ Budak, a.g.e, s.483-485

Tercümân-ı Ahvâl'in ilk sayısı 22 Ekim 1860'ta yayımlanmıştır.¹²⁸ Bu gazetenin sahibi Âgâh Efendi*(1832 -1887) ile işbirliği eden İbrahim Şinasi de basın hayatına girmiş olur. Yaklaşık altı ay sonra Şinasi bu gazeteden ayrılarak 1862'de *Tasvîr-i Efkâr* adlı gazeteyi yayınlamaya başlar. *Tasvîr-i Efkâr* siyasi olduğu kadar aydınlar için fikirlerin de dile geldiği bir tartışma zemini oluşturmuştur. Şinasi bu gazeteyi daha çok Avrupa'daki entelektüel birikime ait fikirleri aktarmak ve Osmanlı edebiyatının kalıplarını kırmak için kullanmıştır.¹²⁹ Burada Şinasi'nin edebiyat ve eğitimden, dış siyasete, ekonomiden, hukuka kadar farklı birçok alanda yazdığı makaleler neşredilir.¹³⁰ Onun burada modern şehircilik, sokak temizliği ve çevre düzenlemelerine ilişkin yazdığı yazılar¹³¹ da halkın Avrupa'daki yaşam kültürüne göre eğitilmesinin amaçlanması açısından dikkat çekicidir.

Eğitim ile ilgili makalelerine bakıldığında Avrupa'da gelişen yeni bilim alanlarında kullanılan metodlara yer verdiği görülür. Gazetesinde doğal hukukun Batılı içeriğini aktarmak üzere Vattel'in *Droit des Gens (Uluslararası Hukuk)*'inin çevirisini tefrika halinde yayımlar.¹³² *Tasvîr-i Efkâr* devrin gençleri arasında oldukça yaygın bir şekilde okunmuş olup idare ile halk arasında uyarıcı etkinin doğmasını ve bir kamuoyu oluşmasını sağlayarak çıkar çevrelerinden uzak bir aydın tipinin doğmasını sağlamıştır.¹³³

¹²⁸ Budak, a.g.e., s.374.

* Âgâh Efendi, Tercüme Odası'nda yetişmiş Osmanlı devlet adamı ve aydınıdır. http://tr.wikipedia.org/wiki/Agah_Efendi, (son izlenme tarihi: 11.10.2009).

¹²⁹ Mardin, a.g.e, s.283. (yeni Osmanlı)

¹³⁰ Enginün, a.g.e, s.46-52.

¹³¹ Enginün, a.g.e, s.48.

¹³² Mardin, a.g.e, s.291.(yeni Osmanlı)

¹³³ Enginün, a.g.e., s.55.

Benzer şekilde Ahmet Mithat Efendi'nin 1878'de çıkardığı *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde kendisinin sonradan kitap haline getirdiği felsefi içerikli yazılara yer verilmiş ve bu yazılar sayesinde okuyuculara Batı felsefesine ilişkin bilgiler tanıtılmıştır. Gazete nüshalarının büyük bir kısmı tarihten felsefeye, dinden, bilime farklı bir çok konu hakkında telif, adaptasyon veya çeviri olarak Ahmet Mithat Efendi tarafından yazılmıştır.¹³⁴

Tanzimat Dönemi'nde çıkan diğer önemli gazeteler arasında *Muhbir* (1866-1868), *İbret* (1870), *Basiret* (1870-1877) sayılabilir. Batıda gazetelerin gelişimi ile kıyaslanacak olduğunda ise Batı etkisinde gelişen çağdaş bir kültür yapısına kavuşmaya başlayan Osmanlı Devleti'nde gazeteler, Batıdaki aksine kitaptan gazeteye doğru bir gelişim göstermemiştir. Yani Osmanlı Devleti'nde önce gazeteler bilgi kaynağını oluşturmuş ve kitaplar gazetelerde yer alan tefrika yayınlar sonucunda gazeteden doğmuştur.¹³⁵ Osmanlı Devleti'nde devlet ideolojisinin anlatıldığı ve ideoloji doğrultusunda yapılanların halka benimsetilmesi için kullanılan gazetelerin çıkarılması devlet idarecilerince istenilmiş ve hareket yukarıdan tabana doğru bir seyir izlemiştir.¹³⁶ Ancak zamanla önemli siyasal ve sosyal konuların yer aldığı dünyadan ve özellikle Avrupa'daki gelişmelerden haberdar olan gazete okuyucuları aynı zamanda buralarda yayınlanan eğitim içerikli yazılar ve fikir yazıları sayesinde Batılı düşünce sistemine karşı ortak kanaat ve tavır oluşturmaya başlamışlardır.

Gazeteler Bâb-ı Âli'nin kapalı kapıları ardında konuşulan devlet ve memleket meselelerini toplumun yaşadığı evlere, kahvelere taşımış ve bu anlamda toplum için vazgeçilmez bir bilgi ve haber kaynağı olmaya başlamıştır. Tanrıpınar'ın gazetelerin

¹³⁴ Lewis, a.g.e, s.188.

¹³⁵ Budak, a.g.e., s.383.

¹³⁶ Budak, a.g.e., s.390.

Osmanlı ve Batı dünyasındaki yerine dikkat çekmek için yapmış olduğu karşılaştırmada gazeteyi Batılı toplumlarda düşüncenin ya da icraatların daha geniş kitlelere iletilmesi için kullanılan ve temeli hayatla daima iletişim halinde olan bir topluma dayanan önemli unsurlardan biri olarak nitelerken Osmanlı toplumunda ise kitlelerin onun etrafında kurulduğunu dile getirmesi, gazetelerin Batılılaşma sürecinde Osmanlı Devleti'nde ne derece önemli olduğunun gösterilmesi açısından oldukça iyi bir ifadedir.¹³⁷

Osmanlı Devleti'nde gazete kavramının yerleşmesinden ve gazeteciliğin gelişmesinden sonra gazetelerin bilgilendirme ve kamuoyu oluşturma gibi işlevlerinin yanı sıra çağdaş edebi türlerin Osmanlı toplumuna kazandırılması ve böylece toplumun soyut düşünme yetisini arttıracak, Batı kültürüne ait yeni fikir ve alışkanlıkları benimsetecek, ona yeni bir dünya görüşü kazandıracak olan yeni bir edebiyatın şekillenmesinde de oldukça önemli bir rol oynadığı söylenebilir.¹³⁸ Nitekim özellikle Batı kültür unsurlarını ve günlük hayatına dair birçok unsuru barındıran tiyatro eserlerinin çevirileri, yine Batı kültür ve fikir hayatına dair yazılmış birçok Batılı telif eserlerin çevirileri, ilk yerli telif eser ve tiyatro eser örnekleri, eleştirel düşünce gücünü arttıran politika ve genel kültür içerikli makale, deneme, tenkit gibi edebiyat türleri gazeteler aracılığıyla halka tanıtılmıştır.

Kenan Akyüz, Osmanlı modernleşmesinde 1860'lardan sonraki Batılılaşma faaliyetinin başlıca üç alanda geliştiğini belirtir: siyaset, toplum ve edebiyat.¹³⁹

¹³⁷ Tanpınar, a.g.e., s.231

¹³⁸ Tanpınar, a.g.e., s.232.

¹³⁹ Kenan Akyüz, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, s.14, Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü, Türkoloji Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, 2. Cilt, 1.sayı, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/404.pdf>, (son

Yukarıda daha önceden değinilen siyasi reformlara ek olarak burada özellikle belirtilmesi gereken nokta bu dönemde Batılılaşmanın toplumsal gelişim ayağının edebiyat aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmasıdır. Bu dönemdeki aydın yazar zümre edebiyatın “toplumsal fayda ilkesi”¹⁴⁰ üzerinde durarak edebiyatı fikirsel ve kültürel birikimlerin halka aktarılıp benimsetilebileceği bir araç olarak görmüşlerdir.

Bu çalışmanın aşağıda yer alan üçüncü bölümünde yukarıda şimdiye kadar bahsedilen ve Osmanlı modernleşmesi olarak nitelendirilebilecek “Batılılaşma” çabalarının fikirsel ve edebi birikimleri aracılığıyla sosyal ve kültürel hayata yansıyan yönü ele alınacak ve özellikle kültürel dönüşümlerin yaşandığını söylemenin mümkün olduğu Tanzimat dönemi çerçevesinde yürütülen çeviri hareketleri incelenecektir. Tanzimat aydınının özellikle tesadüfi ve dağınık gibi gözüken çeviri girişimlerinin aslında toplumsal uyanışa zemin hazırlayan bir planlama neticesinde mi yoksa bireysel tercihlerin etkisinde ve doğrusal bir ideolojiden yoksun farklı grupların çıkarlarına hizmet edecek şekilde mi yürütüldüğüne bir açıklama getirilmeye çalışılacaktır. Bu süreç esnasındaki tartışmalar farklı çeviribilimcilerin teorilerine dayanılarak yürütülecektir.

erişim tarihi: 09.04.2010)

¹⁴⁰ Akyüz, a.g.e., s.17.

BÖLÜM III

TANZİMAT DÖNEMİNDE POLİTİK KÜLTÜR TERCİHLER ETKİSİNDE GELİŞEN ÇEVİRİ ETKİNLİKLERİ

Çalışmanın bu bölümünde Tanzimat döneminde yürütülen çeviri faaliyetlerine bakılarak bu dönemdeki *kültür planlaması* çalışmaları irdelenecek ve bu kapsamda hangi eserlerin kimler tarafından hangi amaçlarla çevrildiğine mercek tutularak söz konusu dönemlerdeki çeviri faaliyetlerinin gerçekten devlet destekli belirli bir kültür politikası çerçevesinde mi yoksa birbirinden bağımsız ve gelişigüzel eksende mi şekillendiği belirlenmeye çalışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda incelenen dönemlerin özellikleri de göz önünde bulundurularak sosyo-kültürel bağlam içerisinde öne çıkan çeviri aktörleri ve bu aktörlerin sosyo-politik ve kültürel tercihlerinin eserlerinin seçiminde ne derece etkili olduğu incelenecektir. Dönemler içerisinde yürütülen çeviri faaliyetlerinin Itamar Even-Zohar'ın *kültür planlaması* kavramı ile ne derece örtüştüğü ve o dönemde çevirileri yapan kişilerin *değişim araçları*¹⁴¹ ya da *kültür planlayıcıları* olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği tartışılacaktır. Bu kapsamda yürütülen tartışmalarda Gideon Toury'nin “süreç öncesi çeviri normları”(preliminary norms)¹⁴² olarak adlandırdığı ve çeviri politikasında genel olarak metin seçimini ve çevirmen tercihlerini irdelediği “norm teorisi”ne de değinilerek Tanzimat dönemindeki çeviri faaliyetlerinde metin seçimlerinin rastlantısal olup olmadığı, çeviriye dahil olan kişi ve grupların (varsa farklı yayınevleri vb) belirli bir politikaları

¹⁴¹ Gideon Toury, **Descriptive Translation Theories and Beyond**, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995, s.59.

¹⁴² Hermans, a.g.e, s.75.

olup olmadığı gibi sorular ekseninde çeviri faaliyetini etkileyen sosyo-kültürel unsurlar ile çeviri faaliyetinin etkilediği sosyo-kültürel değerler açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1. Kültür Planlaması, Repertuar, Aktarım: Osmanlı Batılılaşması

Kültür ve kültür dinamikleri alanında “planlama”nın önemli bir yeri olduğunu vurgulayan Toury’e göre, söz konusu bu kavram bilimsel yaklaşımlarda genellikle çevresel bir konumda kalmış ve konu üzerinde yeteri kadar araştırma yapılmamıştır.¹⁴³ Çalışmanın bu bölümünde kullanılacak olan *planlama* kavramını kültür bağlamında incelemek için Toury’nin kültür ile ilgili “toplumsal ilişkileri düzenleyen yapılandırılmış *repertuar*¹⁴⁴ seçenekleri”¹⁴⁵ şeklinde yapmış olduğu tanımlamadan yola çıkmak uygun olacaktır. Buna göre *kültür planlaması* “toplumsal ve bireysel yaşamda yeni seçeneklerin (*yeni repertuarın*) bilinçli bir şekilde yaratılması” durumudur.¹⁴⁶ Bu bağlamda *planlamayı* “bir kültür içerisinde mevcut olana yönelik bilinçli olarak yapılan her türlü müdahale olarak” tanımlamak mümkündür.¹⁴⁷

¹⁴³Gideon Toury, “Translation as a Measn of Planning and Planning of Translation: A Theoretical Frameworkand a Exemplary Case”, **Translations: (Re)shaping of Literature adn Culture**, (der.) Saliha Paker, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2002, s.149.

¹⁴⁴ Bu ifadede geçen “repertuar” sözcüğünden kasıt “bir grup insan ya da bireysel olarak o grubun üyeleri tarafından hayatın düzenlenmesi için kullanılan seçenekler toplamı”dır. Even-Zohar, “The Making of Culture Repertoire and the Role of Transfer”, Paker, a.g.e., s.166.

¹⁴⁵ Toury, a.g.m, s.150.

¹⁴⁶ Even-Zohar, “Culture Planing, Cohesion, and the Making and Maintenance of Entities”, **Beyond Descriptive Translations Studies: Investigations in Homage to Gideon Toury**, (ed.) Anthony Pym, Miriam Shlesinger, Daniel Simeoni, Amsterdam/Philedelphia: John Benjamins Publication Company, 2008. s.277.

¹⁴⁷ Toury, a.g.m., s.151’de belirtirken buna karşın çeviri faaliyetinin özellikle pragmatik yönüne vurgu yaparak doğası gereği etkili bir planlamada izlenen yollardan biri olduğuna vurgu yapar.

Yeni bir kültürün oluşturulmaya çalışıldığı dönemlerde *planlama* alternatif davranış örneklerinin söz konusu kültüre aktarıldığı bir süreçtir. Ve bu süreç içerisinde genellikle oluşturulmaya çalışılan *repertuar* mevcut kültüre tanıtılmaya çalışılır. Repertuar seçeneklerini tanıtan kişi ya da gruplar da *değişimin araçları*¹⁴⁸ olarak hareket ederler.¹⁴⁹ *Planlama* girişiminde önemli olan sürecin başarılı olup olmayacağıdır. Buna paralel olarak da *planlayıcıların*¹⁵⁰ gücü elinde bulundurmaları ve ilgili alanlarda iktidar sahibi olmaları gerekir. Daha çok repertuarın oluşturulması meselesi ile meşgul olan ve özellikle belirli bir iktidar desteğinden yoksun entelektüellerin bu yöndeki çabaları özellikle bireysel olarak yürütüldüğünde isteksiz gözükken alıcı kültür ya da baskın olan kültür tarafından başlangıçta anlamsız gibi değerlendirilse de çeşitli kanallar yoluyla kabul ettirilebilir hale getirilip daha çok kişiye ulaştırıldığında hedeflenen değişimlerin yaratılabileceği bir ortam sağlanmış olur.¹⁵¹

Kültür planlaması sürecinde yaratılmaya çalışılan yeni bir kültür zihniyetine dönük gerekli olan *repertuarın* oluşturulması için farklı bir çok yöntem olduğunu söyleyen Even-Zohar, bu yöntemlerden en önemlisinin *ithal etmek*(import) olduğunu belirtir ve *ithalin* hedef kültürde var olmayan ve o hedef kültürün bazı üyelerince oluşturulmaya çalışılan *repertuarın* yaratılmasında en çok tercih edilen yöntem olduğunu iddia eder.¹⁵²

¹⁴⁸ Toury, a.g.m., s.151.

¹⁴⁹ Toury, a.g.m., s.151.

¹⁵⁰ Even-Zohar, a.g.m., 2008, 283.

¹⁵¹ Even-Zohar, a.g.m., 2008, s.283-284.

¹⁵² Even-Zohar, a.g.m., Paker, 2002, s.169-170.

Osmanlı Devleti'nde Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun 1839'da kabul edilmesiyle başlayan *Tanzimat* dönemi fermanda yer alan idari, mali, adli ve askeri düzenlemeler gereği devletin, kabul edilen yeni anlayışlara göre yeni baştan kurulması ve bu anlamda imparatorluğun kendini Batı medeniyetine açması ve onu oluşturan esasların ve değerlerin de benimsenmesi demektir.¹⁵³ Medeniyet değiştirme her şeyden evvel *bir zihniyet değiştirme, zihniyet değiştirme de kültür değiştirme meselesi*¹⁵⁴ olduğu için Osmanlı toplumunun öncelikle dünyayı algılama şeklinin değişmesi gerekiyordu.

Hasan Kahraman'ın *zihniyet, kurum ve kimlik oluşturma*¹⁵⁵ süreçlerini belirleyen bir kavram olarak nitelendirdiği Tanzimat dönemi Batılılaşması onun değerlendirmesi ile aslında bir "bilgi aktarımı" sürecidir. Tanzimat döneminde askeri eğitimin yanı sıra ilk ve orta öğretimde sivil eğitim alanında yapılan yenilikler, eğitim programlarına geleneksel müfredatın yanında Fransızca ve modern konuların da ilave edilmesi, Fransızca'nın aydınlar arasında giderek yaygınlaşması ile birlikte Fransız kültürü ile de temas geçilmesi, gazeteler aracılığıyla Batı dünyasının, Batı'daki bilimsel ve teknik konulara ilişkin gelişmelerin, Batı kültürüne ait haberlerin Osmanlı kamuoyuna tanıtılması, edebiyat alanında yeni türlerin tanıtılması, çeviriler ile birlikte Batı kültürünün aktarılmaya çalışılması, "Batı tiyatroları ile birlikte Batı giyim kuşamının, Batı yaşayış şekillerinin ve olaylar karşısında Batılıların tutum ve davranışlarının halka gösterilmesi"¹⁵⁶, tiyatro ile birlikte Batı müziğinin yaygınlık kazanması gibi gelişmeler kültürel bir değişimin gerçekleştirilmeye çalışıldığını gösterir. Dolayısıyla eğitimden, iletişime, edebiyattan ve sanata her türlü alanda bir

¹⁵³ Tanpınar, a.g.e., s.137.

¹⁵⁴ Akyüz, a.g.e., s.8.

¹⁵⁵ Kahraman, a.g.m, s.125-139

¹⁵⁶ Akyüz, a.g.e, s.11.

kültür değişiminden ve aynı zamanda bir tür *bilgi aktarımından* söz etmek mümkündür.

Osmanlı'da Tanzimat dönemi için Kahraman'ın "zihniyet oluşturma" ifadesinde anlamını bulan "...Bu, dönemlerin yaygın ve örgün anlayışlarını karşıtlarıyla yer değiştirme çabasıdır. Ruhanınin cismani, cemaatin birey, merkezin çevre, vs. gibi kavram almaşıkları ile değiştirilmesi bu sürecin belkemiğini meydana getirir.." şeklindeki deęerlendirmesi¹⁵⁷ Even-Zohar'ın *kültür planlaması* kavramında geçen *repertuar* oluşturma süreci ile bağdaştırılabilir. Bu açıdan bakıldığında kültür ve fikir dünyası açısından bir "dönüm noktası" olarak nitelendirilebilecek Tanzimat dönemindeki "zihniyet" değişimleri sırasında Batılılaşmanın ilk evresi olan maddi dünyanın algılanması ve maddeciliğin diğer düşünce sistemlerinden ayrılarak ikinci aşamada siyasal ve kültürel anlamda *pozitivist* bir anlayışın yerleştirmeye çalışılması bir anlamda *kültürel bir planlama* sürecidir ve bu süreç içerisinde *ithal etme* yöntemi ile oluşturulmaya çalışılan Batılı *repertuarın* hedef kültüre *aktarılması*¹⁵⁸ çabaları yer alır.

İthal sözcüğünün kelime anlamına bakıldığında Türk Dil Kurumu sözlüğündeki birinci anlamı *içine almadır*.¹⁵⁹ Buna göre sözcüğün anlamında dışarıdan bir tür alımlamanın gerçekleşmesi gerektiği söylenebilir. Toury'nin özellikle çevirinin pragmatik yönüne vurgu yaparak, onun etkili bir planlamada izlenen yollardan biri

¹⁵⁷ Kahraman, a.g.m, s.126.

¹⁵⁸ Even Zohar," aktarım"(transfer) bir kültüre ithal edilen şeylerin o kültürdeki repertuar ile bütünleştirilmesi ve bu bütünleşme ile ortaya çıkan sonuçlar şeklinde tanımlar. (bkz. Even-Zohar, a.g.m., s.169.)

¹⁵⁹ **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, 9.b.,Ankara:1998

olduğu ¹⁶⁰ görüşünden yola çıkararak bu *kültür planlaması* sürecinde dışarıdan alımlamanın Tanzimat döneminde yürütülen eviri faaliyeti ile gerçekleştiği söylenebilir. Dolayısıyla *ithalin* eviri ile gerçekleştiği, Batılı *repertuarın* eviri ile oluşturulmaya çalışıldığı ve nihayetinde *kültür planlamasında* evirinin kullanıldığı söylenebilir.

Tanzimat dönemindeki fikir ve kültür hareketlerini bir *kültür planlama* süreci olarak kabul ettikten sonra öncelikle bu dönemde devlet tarafından eviri etkinliğinin yürütülmesi amacıyla kurulan kurumlara ve bu kurumların eviri faaliyetlerine bakarak çeviriler aracılığıyla bir *planlamanın* söz konusu olup olmadığı, çevirinin ideolojik çıkarlar doğrultusunda yönlendirilip yönlendirilmediği gibi konulara açıklama getirmek çevirinin *kültür planlamasındaki* rolünün incelenmesine yardımcı olacaktır.

3.2. Tanzimat Dönemi eviri Faaliyetinin Yürütüldüğü Alanlar-Kurumlar

Tanzimat Dönemi'nde eviri faaliyetlerinin daha etkin bir biçimde yürütülmesi için devlet tarafından açılan Babiâli Tercüme Odası, Encümen-i Dâniş, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Tercüme Cemiyeti gibi kiminin kısa dönem kiminin de uzun dönem faaliyette kaldığı farklı birçok kurum oluşturulmuştur. Tanzimat dönemi eviri faaliyetlerinin devlet politikası paralelinde yrtlp yürütülmediğini gözlemek için bu kurumların kuruluş amaçları ve izledikleri politikalar ile gerçekleştirdikleri eviri etkinliklerine bakmak sürece daha somut bir açıklama getirmek açısından yararlı olacaktır.

¹⁶⁰ Toury, a.g.m, s.150.

3.2.1. Babîali Tercüme Odası (1832)

On sekizinci yüzyıldan beri İstanbul'daki Fenerli Rum aileleri tarafından yürütülen tercüme işleri 1821'deki Yunan İsyanı'ndan sonra Rumların elinden alınmış ve 1821-1833 yılları arasında geçici düzenlemeler ile telafi edilmeye çalışılmıştı. Batı ile diplomatik ilişkilerin artması sonucu 1832'de¹⁶¹ Müslümanlara başta Fransızca olmak üzere Avrupa dillerini öğretmek ve resmi belgeleri çevirmek üzere çevirmen yetiştirmek amacı ile kurulan Babîali Tercüme Odası önceleri Hariciye'ye eleman yetiştirmek amacıyla kurulmuşken ve sonraları Osmanlı Devleti'nin *modernleşme projesinde* aralarında çok önemli yazar ve devlet adamlarının da yetişeceği çok önemli bir merkez haline gelmiştir. Bu bağlamda Tercüme Odası, Osmanlı'nın Batı'ya açılan penceresi gibi düşünülebilir. Burada çalışanlar yeni bir dil ile birlikte gelen yeni bir kültüre, modern ve yeni olana daha yakından bakabilme imkanı bulmuşlardır.¹⁶²

Tercüme Odası'nda yürütülen çeviri faaliyetlerine bakılacak olursa burada çalışan kişiler daha çok devlet içerisinde diplomatik yazışmalar ve yabancı basında çıkan Osmanlı haberlerinin tercüme edilmesi işleriyle görevlendirilmişlerdir. Bu açıdan bu Oda'da yürütülen çeviri etkinliğinin sadece bürokratik alanla sınırlı kaldığı söylenebilir.¹⁶³ Fakat yine de burada görevlendirilen kişilerin Tercüme Odası'nda kurulan kütüphanede Batı dünyasına ait eserleri okuma fırsatı elde etmeleri, Avrupa'ya elçi olarak gönderilmeleri ya da Batı ile sürekli temas halinde olmaları, onların Osmanlı modernleşmesinde öncü kişiler olmalarını sağlayacaktır. Zira Lewis'in "yeni iktidar eliti" olarak tanımladığı ve aralarında gazeteciler, subaylar,

¹⁶¹ Tanpınar, a.g.e., s.138.

¹⁶² Koçak, a.g.m., s.77.

¹⁶³ Sezai Balcı, **Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Babîali Tercüme Odası**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2006, s.116-131.

memurlar ve hukukçuların da bulunduğu bu zümrenin büyük bir kısmı Tercüme Odası'nda yetişmiştir.¹⁶⁴ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Tercüme Oda'sının Osmanlı modernleşmesindeki fikirsel ve düşünsel dönüşümün gerçekleşmesinde bir geçiş görevi üstlendiği söylenebilir zira her ne kadar bu alanda yapılmış çalışmalar kısıtlı olsa da bu çalışmalara dayanarak Tercüme Oda'sında henüz Batılı bir zihniyetin topluma yerleştirilmesi amacını güden bir çabaya ya da bu amaçla yapılmış herhangi bir çeviri esere rastlanmadığı söylenebilir.¹⁶⁵ Dolayısıyla bu kurumun sadece kültürel dönüşüme zemin hazırlayan bir köprü görevi gördüğü söylenebilir.

3.2.2. Encümen-i Daniş (1851)

Bu kurum ileride kurulması planlanan Darülfünûn(üniversite)'da okutulacak bilim, tarih ve edebiyat gibi alanlarda yazılan kitapların seçilmesi, çevrilmesi ve basılması amacıyla devlet tarafından 1851'de kurulmuştur.¹⁶⁶ Encümen-i Daniş'in kuruluş amaçlarında belirtilen hususlardan bir tanesi de telif ya da tercüme edilecek eserlerde sade ve anlaşılır bir dil kullanılmasının üzerinde ısrarla durulmuş olmasıdır. Tanzimat döneminde halka dönük olarak öngörülen bu isteklerin arttığını belirten Taceddin Kayaoğlu'na göre sade ve anlaşılır bir üslup kullanılmasındaki ısrarda o dönemde öne çıkan dilin sadeleştirilmesi ve Türkçe'nin bir bilim dili haline

¹⁶⁴ Lewis, a.g.e., s.455.

¹⁶⁵ Tercüme Odası'ndaki çeviri faaliyetlerine ilişkin olarak yapılan çalışmalardan bazıları için bkz.: Özlem Berk, **Translation and Westernisation in Turkey: From 1840s to 1980s**, Taceddin Kayaoğlu, **Türkiye'de Tercüme Müesseseleri**, Sezai Balcı, **Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Babiâli Tercüme Odası**, Saliha Paker, "Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatı'ndan Çeviriler: Çoğuldizge Kuramı Açısından Bir Değerlendirme", **Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler**.

¹⁶⁶ Saliha Paker, "Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatı'ndan Çeviriler: Çoğuldizge Kuramı Açısından Bir Değerlendirme", **Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler**, s.23.

getirilmesi çabalarının etkisi büyüktür.¹⁶⁷

Benzer şekilde Encümen faaliyetleri arasında Arapça, Farsça ve diğer yabancı dillerden Türkçe'ye girmiş olan sözcükler arasından kullanıma uygun olmayanların atılacağı bir sözlük hazırlanması planı da yer alır. Ancak böyle bir sözlüğün hazırlanıp hazırlanmadığına dair herhangi bir kanıt yoktur.¹⁶⁸ Encümen-i Daniş hakkında araştırma yapanlar arasındaki genel kanı ise bu kurumun belirlenen kuruluş gayelerine karşın çok fazla aktif çalışmadığıdır. Özellikle bazı çeviriler ve basılmış eserler arasında tarih eserlerinin ön plana çıkmasını Tanpınar, devletin bilinçli bir politikası sonucu olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁹

Gerçekten de bu kurumun telif ve tercüme eserlerine bakılacak olursa telif eserler arasında özellikle Türkçe'nin gelişiminde etkili olan Ahmet Cevdet'in kaleme aldığı *Medhal-i Kavaid*¹⁷⁰ (1851), Fuad Efendi (Paşa) ile Ahmet Cevdet Paşa tarafından yazılan ve Osmanlıca dolayısıyla Türkçe üzerine yazılmış ilk dilbilgisi kitabı sayılan *Kavaid-i Osmaniye*¹⁷¹ (1865), Osmanlı tarihi ile ilgili olarak hazırlanan ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1826 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar geçen süre içerisindeki Osmanlı tarihini anlatan Ahmet Cevdet'in yaklaşık 30 yılda tamamladığı 12 ciltten oluşan *Tarih-i Cevdet*¹⁷² ön plana çıkan eserlerdir. *Tarih-i Cevdet*'in burada belirtilmesi gereken en önemli özelliğinden biri eserin sade ve

¹⁶⁷ Taceddin Kayaoğlu, **Türkiye'de Tercüme Müesseseleri**, İstanbul: Kitabevi, 1998, s.64.

¹⁶⁸ Kayaoğlu, a.g.e., s.89.

¹⁶⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyat Tarihi, İstanbul: YKY, 2007, ss.144-145.

¹⁷⁰ Kayaoğlu, a.g.e., s.78.

¹⁷¹ Kayaoğlu, a.g.e., s.78.

¹⁷² Kayaoğlu, a.g.e., s.79.

Kayaoğlu'nun dile getirdiği şekilde “kaba Türkçe”¹⁷³ ile kaleme alınmasıdır ve muhtemelen halk arasında bu eserin yaygın kabul görmesi de buna bağlanabilir.¹⁷⁴

Encümen'in üyelerince yürütülen çeviri faaliyetlerine bakıldığında karşımıza çıkan eserler ise şu şekilde sıralanabilir: Paris Üniversitesi'nde hoca olarak görev yapan Souvanie adlı kişiye ait eserin Encümen'in harici üyelerinden Sahak Abroyan tarafından çevirilen ilk cildi *Tarih-i Umûmi*, yine Sahak'ın seçkin Avrupa devlet adamlarının biyografilerini anlatan *Avrupa'da Meşhur Ministroların Tercüme-i Hallerine Dair Risâle* adlı eser, Jean Baptiste Say'ın ekonomi ve politika ile ilgili olan *Catéchisme d'Economie Politique* adlı eserinin çevirisi olan *İlm-i Tedbir-i Menzil*, Louis-Phillippe Comte de Ségur'a ait eserin¹⁷⁵ çevirisi olan *Vücûd-ı Beşerin Sûret-i Terkibi*.¹⁷⁶

Bunlardan başka Ahmet Cevdet'in İbni Haldun'un Arapça yazmış olduğu ve daha önceden başka bir çevirmen tarafından tercümesine başlanan *Kitabû'l İlber ve divanu'l mübtedi ve'l ekber* adındaki tarih kitabının ilk cildi *Mukaddime* adı altında çevrilmiş ve 1861'de basılmıştır.¹⁷⁷ Encümen'in harici üyelerinden biri olan Todaraki Efendi, Louis Philippe Comte de Ségur'a ait olan ve 1786 ile 1796 yılları arasında Avrupa'da meydana gelen tarihi olayların anlatıldığı eseri Fransızca aslından “*Avrupa Tarihi*” olarak çevirmiştir.¹⁷⁸ Encümen üyelerinden Aleko Efendi'nin Napoléon'un son

¹⁷³ Kayaoğlu, a.g.e., s.79.

¹⁷⁴ Kayaoğlu, a.g.e., s.79.

¹⁷⁵ Eserin orijinal adına ulaşılamamıştır.

¹⁷⁶ Eserlere ait bilgiler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kayaoğlu, a.g.e., s.81-83

¹⁷⁷ Kayaoğlu, a.g.e., s.80.

¹⁷⁸ Kayaoğlu, a.g.e., s.81.

dönem savaşlarını anlatan *Beyanü'l-esfâr*¹⁷⁹ adlı bir tercümesi ile Abdülhak Molla'nın Comte de Buffon'un natüralist bir teori ile yeryüzündeki canlı yaşamını irdelediği "*Histoire naturelle, générale et particulière*"¹⁸⁰ adlı eserini çevirdiği *Tarih-i Tabii*¹⁸¹ de encümende yürütülen çeviri faaliyetine ilişkin örnekler arasındadır.

Encümen-i Daniş, çalışmalarını yaklaşık 12 yıl boyunca devam ettirmiş ancak bu kurum daha sonra lağvedilmiştir. Burada yürütülen çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılan eserlerin büyük bir çoğunluğu basılamadığı için belirli bir okuyucu kitlesi oluşturmanın da mümkün olmadığı söylenebilir. Ancak Encümen kapsamında kaleme alınan telif ve tercüme eserler açısından bir değerlendirme yapmak gerekirse eserlerin dağınık ve rasgele seçilmiş olduğunu söylemek çok da doğru bir değerlendirme olmayabilir. Her ne kadar bazı istisna eserler olsa da hazırlanan eserlerin büyük çoğunluğunun tarih ve dilbilgisi ile ilgili olduğu söylenebilir. Hatta telif ve tercüme edilecek olan eserlerde sade anlaşılır bir dil kullanılması üzerinde titizlikle durulmuştur.

Özellikle Fransız Devrimi'nin getirmiş olduğu milliyetçilik akımlarından etkilenilerek devlet yöneticilerinin dinsel ve ulusal kimliklerin üstünde bir Osmanlı kimliği oluşturmaya çalıştıkları bir dönemde Osmanlı tarihi ve Osmanlı dili üzerine eserlerin seçilmesinin tesadüf olduğunu söylemek zordur. Bu bilinçli politikanın ardında yatan nedeni Alkan'ın modernleşme süreci için dile getirdiği "Modernleşmenin bir yönüyle de resmi ideoloji, resmi tarih yazma...süreci olduğu

¹⁷⁹ Tapınar, a.g.e., s.141.

¹⁸⁰ Georges-Louis Leclerc Comte de Buffon, http://en.wikipedia.org/wiki/Georges-Louis_Leclerc,_Comte_de_Buffon#Natural_history , (son izlenme tarihi: 22.03.2010.)

¹⁸¹ Tapınar, a.g.e., s.141.

anımsanmalıdır.”¹⁸² görüşü ile değerlendirmek bu dönemde devlet eliyle yürütülen çeviri etkinliğinin ve eser seçiminin altında yatan nedenlerin daha net açıklanmasını sağlar. Tercüme eserlerin genel niteliğine bakılacak olursa eser seçimlerinin daha çok Batı ülkelerinden genelde tarihi bilgi içeren eserler arasından olduğu söylenebilir Tanpınar’a göre gerek telif eserlerin gerekse tercümelerin özellikle tarih içerikli kaynaklardan seçilmesinin sebebi Tanzimat dönemin yenilik hareketi öncülerinin toplumun siyasi terbiyesini sağlamak ve ona yeni bir yön vermek istemeleridir.¹⁸³

3.2.3. Tercüme Cemiyeti (1865)

1862’den sonra Encümen-i Daniş’in işlevini kaybettiği düşünüldüğünde benzer amaçlar doğrultusunda 1865’de Maarif Umûmiye Nezareti’ne bağlı olarak Tercüme Cemiyeti kurulmuştur. Tercüme Cemiyeti’nin faaliyet alanı “aydın ve halk kitlelerinin okuması için kitap ve haritaların tercüme ve telif edilmesi” olarak belirlenmişti.¹⁸⁴ Bu faaliyet ile yabancı bilim adamlarının düşüncelerini aktardıkları kitap ve dergilerin çevirileri yapılarak ülkeye kazandırılması hedeflenmiştir.¹⁸⁵ Çeviri faaliyetine ilişkin olarak Cemiyet’in kuruluş esasına göz atmak gerekirse Maarif Nezareti’nin Cemiyet’in kurulmasında hazırladığı rapordaki konulara değinmek yerinde olacaktır.

Raporda Cemiyet kapsamında yürütülecek çeviri faaliyeti hakkında yer alan

¹⁸² Alkan, a.g.m., s.379.

¹⁸³ Ahmet Hamdi Tanpınar, “Devlet Tesisleri ve Fikir Hayatı: İlk Tercüme, İlk Eserler”, **Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi**, (Haz.) Öner Yağcı, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999, s.213.

¹⁸⁴ Kayaoğlu, a.g.e., s.119-120.

¹⁸⁵ Ayfer Altay, “Osmanlılardan Günümüze Türkiye’de Çeviri Etkinliği”, **Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim Tercümanlık Bölümü, Ankara: Bizim Büro Basımevi Yay., Sayı: 12, Aralık 2002, s.3.

konulardan biri Batılı dillerde yazılan eserlerin özellikle Müslüman halk tarafından okumasının oldukça zor olması nedeniyle halkın bu eserlerden gerektiği gibi faydalanamadığı ve bu sebeple oradaki ilimlerden yeteri kadar haberdar olamadığıdır. Raporda geçen diğer bir konu ise tüm azınlık ve yabancı okullarında devlet diline gereken önemin verilmemesi sonucu zorunlu olarak Avrupa dillerinin öğretilmiştir ve bunun ise Osmanlı Devleti açısından kötü siyasi sonuçlarının olabilmesidir. Bu durum neticesinde Osmanlı bilim dilinin hiç gelişemeyeceği oldukça yüksek bir ihtimal olarak düşünülmüştür.¹⁸⁶ Buna göre Cemiyet'in çeviri faaliyetine ilişkin politikasının özellikle halkı ve aydın kitleleri Batı dünyasının bilimsel gelişmelerinden haberdar etmek ve resmi devlet dilinin de yaygınlaştırılması ve geliştirilmesini sağlamak olduğu söylenebilir.

Tercüme Cemiyeti'ndeki çeviri faaliyetlerinin incelendiği kapsamlı bir çalışma ortaya konmamış olsa da Kayaoğlu'nun verdiği bilgilere göre daha önceden Tercüme Odası'nda çalışmış olan Ahmet Hilmi Efendi'nin tarih ile ilgili İngiliz tarihçisi Chambers'ın¹⁸⁷ eserini iki cilt halindeki "*Tarih-i Umûmi*"¹⁸⁸ (1868) çevirisi önemlidir. Bunun dışında ekonomi üzerine Otto Hubner'den çevirdiği "*İlmi-i Tedbir-i Servet*"¹⁸⁹ adlı eser de yine Ahmet Hilmi Efendi tarafından çevrilmiştir. Cemiyet kısa bir süre başarısız olduğu düşünülerek kapatılmıştır.

¹⁸⁶ Kayaoğlu, a.g.e., s.121-122.

¹⁸⁷ <http://www.iyimi.net/ahmed-hilmi-efendi-kimdir-g-t217031.html?s=c1dda3adeb9a045be226be219623b96a&p=240493>, (son erişim tarihi: 22.03.2010.)

¹⁸⁸ Kayaoğlu, a.g.e., s.129.

¹⁸⁹ Kayaoğlu, a.g.e., s.129.

3.2.4. Daire-i İlmiye (1869)

Özellikle 1856 Islahat Fermanı ve Paris Antlaşması ile birlikte Batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki denetiminin artması sonucu gayri Müslim topluluklar Avrupalı devletlerin de yardımıyla eğitim, öğretim ve kültür haklarından faydalanarak kendi eğitim ve kültür faaliyetlerini tüm ülkeye yaymaya başlamışlardır. Bu gelişmelere karşın kendi eğitim sistemini daha iyi bir hale getirmek ve tek bir merkezden idare etmek amacıyla 1869'da Meclis-i Kebir-i Maarif (Osmanlı Eğitim Meclisi) kurulmuştur. Bu Meclis'e bağlı olarak daha önceki çeviri kurumları ile aynı göreve sahip "Daire-i İlmiye"¹⁹⁰ adıyla bir daire kurulur. Diğer çeviri kurumlarından farklı olarak burada çalışanlardan Yunanca ve Latince dillerini bilmeleri istenmiştir. Bu sayede Batı medeniyetinin dayandığı uygarlık kaynakları olan Yunan ve Latin kültürleri de benzer şekilde Osmanlı toplumuna tanıtılabilecekti. Osmanlı Devleti'nin böyle bir politika gütmemesinin altında yatan sebebin Batı'nın modernleşme sürecinde yararlandığı kaynakları kullanarak Batı'nın ulaştığı medeniyet seviyesine ulaşmak olduğu söylenebilir.¹⁹¹

Daire-i İlmiye, kuruluş amacı olan telif ve tercümeğe uygun olarak çalışmıştır. Bu kurumun amacı okullarda okutulacak kitapların yazılıp hazırlanması ve çeviri faaliyetinin yürütülmesidir. Burada yapılan çeviri faaliyetlerine ilişkin çok fazla bilgi yer almamakla beraber Daire-i İlmiye üyelerinden Konstantinidi Efendi'nin "*Yunanistan-ı Kadim Tarihi*" adlı çevirisi ve yine Konstantinidi Efendi'nin Fransız dilbilimcilerinden Mösyö Le Mon'dan çevirdiği "*Sarf-ı Fransevî*"si burada yapılan

¹⁹⁰ Kayaoğlu, a.g.e., s.134.

¹⁹¹ Kayaoğlu, a.g.e., s.137

çeviriler arasında sayılabilir. *Sarf-ı Fransevî* Fransızca öğrenmek isteyenler için çevirisi yapılan bir kitaptır.¹⁹²

3.3. II.Abdülhamit Dönemi'ndeki Çeviri Kurumları

Kendisine verilen sıfatlardan biri de “Maârifperver”¹⁹³ olan II. Abdülhamit döneminin okul sayısının ve okullaşma oranının en fazla arttığı dönem olduğu söylenebilir. Eğitim ve öğretim işlerine verilen bu öneme paralel olarak çeviri etkinlikleri ile ilgili çalışmalara da önem verilmeye çalışılmış ve yirmi yıllık bir süre içerisinde devlet kontrolünde birkaç farklı ad altında çeviri kurumları oluşturulmuştur. 1879'da Maarif Nezareti'ne bağlı bir “Telif ve Tercüme Dairesi” açılmış; ancak bu kurum kuruluş amaçlarına uygun davranmadığı ve gereksiz yere devlete mali yük getirdiği gerekçesi ile kapatılmış ve 1881'de yerine “Encümen Teftiş ve Muayene Heyeti” kurulmuştur.¹⁹⁴ Bundan 10 yıl sonra 1891'de ise yeniden bir “Telif ve Tercüme Kalemî” kurulmuştur.¹⁹⁵

Görüldüğü üzere II. Abdülhamit döneminde birbirine benzer amaçlar ile farklı adlar altında görevleri arasında özellikle çeviri etkinliğinin yer aldığı birden fazla kurum oluşturulmuştur. Ancak bu kurumlarda yürütülen çeviri etkinliklerine dair yapılmış bir çalışma yer almadığı için hangi dillerden ne tür çeviriler yapıldığına ilişkin ayrıntılı bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Konuya ilişkin olarak özellikle tarih ve siyaset bilimi alanlarıyla ortak olarak yürütülecek çalışmalar neticesinde bu kurumlarda yapılan çevirilere ilişkin olarak detaylı bilgi elde edilmesi

¹⁹² Kayaoğlu, a.g.e., s.147

¹⁹³ Alkan, a.g.m., s.387.

¹⁹⁴ Kayaoğlu, a.g.e., s.154.

¹⁹⁵ Altay, a.g.m., s.3.

dönemin siyasi ortamında şekillenen çeviri politikalarına ışık tutulmasına yardımcı olacaktır.

3.4. Edebiyattan Siyasete: Tanzimat Dönemi Çeviri Hareketleri

Çeşitli düşünürlerin dile getirdiği fikirlere ve tarihi gelişmelere dayanılarak Osmanlı modernleşmesinin Batılılaşma ekseninde geliştiği daha önceki bölümlerde belirtilmişti. “Tanzimat Edebiyatı’nda Siyasî Fikirler” adlı makalesinde, Jale Parla, Tanzimat edebiyatının temel işlevinin siyaset olduğunu dile getirir. Ona göre Tanzimat dönemi yazarları modernleşme çabaları ile başlatılan değişimin bilincinde olup bu sürece yön vermek isteyen kişilerdir.¹⁹⁶ Toplumunu değiştirebileceklerine inanan bu yazarların bu inanışları eserlerine de yansıtacaktır. Parla bu nedenle dönemin edebiyat birikimi için: “...Tanzimat yazını, neredeyse yazın dışı diyebileceğimiz bir ölçüde siyasidir.”¹⁹⁷ şeklindeki ifadesi ile de o dönemki edebiyat hayatının siyasi niteliğinin ne derece baskın olduğunu vurgulamak istemiştir. Benzer şekilde Ahmet Hamdi Tanpınar da Tanzimat dönemini de kapsayan on dokuzuncu yüzyıl Türk edebiyatı için yaptığı değerlendirmede şunları söyleyerek dönemin edebiyatının toplumsal içeriğine vurgu yapar:

...hiçbir devirde edebî hadise garptan yapılmış ilk edebi tercümelerin başladığı 1859 yılıyla *Makber*’in çıktığı 1885 yılı arasında olduğu kadar içtimaî karakter taşımaz. Tabî şartlar altında sadece zevkin ve ferdin ifadesi olan sanat eserinin ehemmiyeti birdenbire bu yıllar arasında büyük ve cemiyeti için çok şümüllü bir mânâ kazanır.¹⁹⁸

Tanzimat döneminde her alanda olduğu gibi edebiyat alanında da Batı

¹⁹⁶ Jale Parla, “Tanzimat Edebiyatında Siyasî Fikirler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.223.

¹⁹⁷ Parla, a.g.m., s.223.

¹⁹⁸ Tanpınar, a.g.e., s.15.

dünyasının etkilerini görmek mümkündür. Nitekim, Tanzimat dönemi edebiyatını inceleyen birçok düşünür Batı'nın bu etkisini vurgulamak için Tanzimat dönemi edebiyatını farklı cümlelerle ancak benzer anlamlarda tanımlamışlardır. İsmail Habib Sevük, *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*(1921-1922) adlı çalışmasında Tanzimat dönemi edebiyatını modernleşme döneminin bir parçası olarak ele alır ve bu yeni edebiyatın doğuşunda Batı'nın etkisini özellikle vurgular.¹⁹⁹ Ağâh Sırrı Levend *Edebiyat Tarihi Dersleri Tanzimat Edebiyatı* (1934) adlı eserinde Tanzimat dönemi edebiyatını Batı medeniyeti ve edebiyatı etkisi altında gelişen yenilik dönemi olarak tanımlamaktadır.²⁰⁰ Türk edebiyat tarihinin kurucusu Mehmet Fuat Köprülü (1890-1966) Türk edebiyat tarihini Türklerin etkilendikleri medeniyetlere göre üç bölümde incelerken Tanzimat döneminden itibaren başlayan edebiyat sürecini *Batı Etkisinde Türk Edebiyatı* şeklinde sınıflandırmıştır.²⁰¹

Tanzimat dönemi edebiyatının toplumsal ve siyasi yönüne yapılan vurgu ile onun Batı etkisinde geliştiğini iddia eden fikirlerin kesişeceği ortak noktanın, Batılı fikirlerin edebiyat yolu ile topluma aktarılması olduğu söylenebilir. Modernleşme hedefinde daha çok Batı'nın örnek alınmasını amaçlayan Osmanlı aydınınının ise söz konusu Batılı fikirlerin aktarılmasında öncelikli olarak çeviri etkinliğine başvurduğu görülür. Atilla Özkırımlı'nın konuya ilişkin olarak Türk düşünce ve edebiyat tarihinde

¹⁹⁹ İsmail Habib Sevük, *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, , İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1921-1922, s.69'dan Cemal Demircioğlu, **From Discourse to Practice: Rethinking "Translation" (*Terceme*) and Related Practices of Text Production in the Late Ottoman Literary Tradition**, Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2005, s.44.

²⁰⁰ Ağâh Sırrı Levend, *Edebiyat Tarihi Dersleri, Tanzimat Edebiyatı*. İstanbul: Marifet Matbaası, 1934, s.6'dan Cemal Demircioğlu, **From Discourse to Practice: Rethinking "Translation" (*Terceme*) and Related Practices of Text Production in the Late Ottoman Literary Tradition**, Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2005, s.44.

²⁰¹ İnci Enginün, a.g.e, s.20.

çeviri etkinliğinin kültürü dönüştürücü yönüne değinmek için dile getirdiği şu sözler önemlidir:

Türk düşün ve edebiyat tarihine baktığımızda toplumsal gelişimle çeviri arasında doğrudan bir ilişki olduğu görülür. Toplumsal yapıya bağlı olarak kültür değişiminin söz konusu edilebileceği her dönemde çeviri konusu gündeme gelmiştir...Osmanlı döneminde toplumsal gelişim sonucu yeni bir çeviri dalgası XIX. yüzyılda gelecektir. Çözülen imparatorluk kurtuluşu Batılılaşmada, bir kültür değişiminde aranmaktadır çünkü.²⁰²

Benzer şekilde Özlem Berk de on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren başlayan Batılı fikirlerin ve Batı dünyasına ait toplumsal ve siyasi değerlerin Osmanlılar arasındaki kabulünün bu dönemde Batı dillerinden yapılan çeviriler aracılığıyla olduğunu²⁰³ dile getirerek çeviri etkinliğinin kültürler arası aktarımdaki rolüne vurgu yapar. Ona göre Batılılaşmak aynı zamanda Batı'yı çevirmek ile eş değer tutulabilir.²⁰⁴ Mevcut iddialar ve fikirlere dayanarak Tanzimat dönemi edebiyatı içerisindeki çeviri etkinliğine daha yakından göz atmak döneme ilişkin fikir ve kültür hayatındaki değişikliklerin belirlenmesine olanak tanırken aynı zamanda çeviri etkinliğinin siyasi ve ideolojik yönünü anlaşılmasına da yardım olacaktır.

3.4.1. Yusuf Kamil Paşa: İdeal Devlet Düzeni

Batı dilinden Türkçe'ye Yusuf Kâmil Paşa tarafından 1859'da Tercüme-i Telemak adıyla çevrilen *Les Aventures de Télémaque* Türk edebiyat tarihinde ilk çeviri roman olma niteliğini taşır. Yusuf Kamil Paşa'nın ideal bir devletin sahip olması gereken özelliklere ilişkin bir eseri tercih etmesi Batılı bir devlet kurma

²⁰² Atilla Özkırımlı, "Çeviri", **Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi**, (Haz.) Öner Yağcı, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999, s.217-219.

²⁰³ Özlem Berk, **Translation and Westernisation in Turkey: From 1840s to 1980s**, İstanbul: Ege Yayınları, 2004, s.52.

²⁰⁴ Özlem Berk, a.g.m., s.511.

aşamasında olan Osmanlılar için bir tür rehber olarak da değerlendirilebilir.

3.4.1.2. Tercüme-i Telemak (Les Aventures de Télémaque)

Tercüme-i Telemak 1862’de basılmıştır. Kitap, kraliyet ailesine mensup bir prensin Platoncu bir felsefe ile yetiştirilmesiyle ilgili hayali bir hikayeyi anlatır. Eserde Truva Savaşı’na katılan Yunan mitoloji kahramanlarından biri olan İtales adasının kralı Odiesus’un savaştan dönerken yolunu kaybetmesi üzerine babasının gecikmesini merak eden oğlu Telemakhos’un yola çıkması ve bu yolculuk sırasında kendisine eşlik eden akıl ve bilgi tanrıçası Atena’nın ülke yönetiminde bir hükümdarın nelere dikkat etmesi gerektiğini öğütleyen bir hikaye anlatılmaktadır.²⁰⁵

Fénelon, XV. Louis’nin oğlu Burdunгы Dükü’nün özel öğretmeni olduğu için bu eser nasıl adaletli bir hükümdar olunacağına dair yol gösterici bir araç sayılır. Bu yönüyle eser Osmanlı siyasetnâmeleri ile de karşılaştırılmıştır.²⁰⁶ Osmanlı siyasetnameleri/nasihatnameleri ile aynı doğrultuda bir siyasal risale olarak düşünülmesine rağmen Osmanlı geleneksel ahlakçı hikayelerden daha canlı ve daha etkilyeci olması sebebiyle edebiyattaki yenilikçileri oldukça etkilemiştir.²⁰⁷ Ancak Osmanlı siyasetnamelerinden en önemli farkı eserin roman şeklinde yazılmış olmasıdır. Oysa siyasetnameler ya devlet raporları ya da didaktik broşürler şeklinde sunulmaktaydı. Eserin roman şeklinde yazılması aydınlar açısından okumayı daha zevkli bir hale getirmiştir.²⁰⁸ Eserde geçen konulara bakıldığında siyasi tehdidin yerildiği, lüks hayattan kaçınılmasının öğütlendiği, sanata, ticaret ve bilime katkısı

²⁰⁵ Ali Budak, a.g.e., s.480.

²⁰⁶ Mardin, a.g.e., 2003, s.271.

²⁰⁷ Ahmet Ö. Evin, **Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi**, İstanbul : Agora Kitaplığı, 2004, s.49

²⁰⁸ Mardin, a.g.e., 2003, s.272.

olan kimselere saygı gösterilmesi gerektiği, ticari eğitimin teşvik edilmesi gerektiği, devlet işlerinin meclise devredilmesinin önemi gibi konulara yer verildiği görülmektedir.²⁰⁹

Yusuf Kamil Paşa'nın bu kitabı seçmesinin nedeni ise Osmanlı entelektüellerinin fazlaca etkilendiği Aydınlanma fikirlerini son derece iyi bir biçimde anlatmasıdır.²¹⁰ Kitabın bu anlamda yeni Türk edebiyatının gelişiminde olduğu kadar Osmanlı entelektüellerinin yönlendirilmesinde de önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Eserde egemenler ile tebaanın hakları ve imtiyazlarını anlatılması, eğitim ve ticaret konularına değinilmesi, bozulmanın getirdiği kötülöklere değinilmesi ve Tanzimat sonrası reformculuğun üç temel konusuna (siyasal düzenin kurulması, ekonomik sorunlara çözüm aranması, toplumdaki ahlâki bozulmanın eleştirilmesi) değinilmesi²¹¹ de eserin bilinçli olarak seçildiğinin bir göstergesi sayılır. Yusuf Kamil Paşa'nın çevirisinde okura eserin Fransızca olduğunu sezdirecek bölümleri çıkarması²¹² da yine eserin hedef kültür okuyucusu tarafından daha kolay benimsenmesi için seçilen bir yöntem olduğu söylenebilir.

3.4.2. Münif Efendi (Paşa): Felsefenin Temel Soruları ve Batılı Değerler

Münif Efendi, 1828'de doğar.²¹³ Gençliği Mısır'da geçer ve dolayısıyla Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da yapmış olduğu yeniliklere de şahit olur. 1852'de Tercüme Odası'na girer. 1855'te elçi unvanıyla Berlin'e gönderilen Kemal Efendi'nin yanında elçilik katipliği yapmak üzere Berlin'e gider, Avrupa'yı görür ve

²⁰⁹ Mardin, a.g.e., 2003, s.273.

²¹⁰ Evin, a.g.e., s.50.

²¹¹ Evin, a.g.e., s.50.

²¹² Berk, a.g.e., s.56.

²¹³ Tanpınar, a.g.e., s.170.

Fransızca'sının yanında Almanca da öğrenir. Münif Efendi evrimci ve terakkicidir. İlerlemenin toplumsal bir hareketle bir anda değil yavaş yavaş bireylerin yeni bilgilerle tanıştırılmasıyla gerçekleşebileceğini ²¹⁴ savunmuştur. Aşağıdaki incelemelerden de görüleceği üzere onun toplumu eğitmek gibi bir rol üstlendiğini ve ülkesi için eksik olduğunu düşündüğü ve toplumun ilerlemesi için gerekli gördüğü konuların yer aldığı eserleri çevirdiği söylenebilir.

3.4.2.1. Muhâverât-ı Hikemiyye

Münif Efendi (Paşa) tarafından Batı dillerinden Türkçe'ye çevrilen ilk edebi ve felsefi eser olan Muhâverât-ı Hikemiyye 1859'da yayınlanmıştır. Eser Aydınlanma çağıının önde gelen Fransız yazar ve düşünürleri Fénelon, Fontenelle ve Voltaire'den seçilen on bir diyalogun tercümesinden oluşmaktadır. Bu diyaloglardan ikisi Fénelon'a, bir diyalog Fontenelle'ye, diğer diyaloglar ise Voltaire'e aittir.²¹⁵

Diyaloglardan bir tanesi Fénelon'a ait olup Yunan filozofu Democritus ile Heraclitus arasında geçen ve evrenin yaratılışını, hareketleri, akıl ve sezgi üzerine konuşulan diyalogdur.²¹⁶ Diğer bir diyalog ise Fontenelle'den alınan Atina Kralı Demetrius ile Erostratus arasındaki diyalogdur.²¹⁷ Konuşma genelde hizmet aşkı, bireysellik, toplumsallık gibi kavramlar üzerinden ilerlerken “devlet adamı hizmetlerinde sadece halkını ve ihtiyaçlarını mı düşünmelidir yoksa önemli olan kendi şanı ve ünü müdür?” şeklindeki soruları da akla getiren diyalogta Erostratus halka

²¹⁴ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, 1979, ss.61-65'ten Budak, a.g.e., s.470.

²¹⁵ Berk, a.g.e., s.57.

²¹⁶ Fénelon, “Démocrite et Héraclite”, *Oeuvres* (Lebel Edition Paris, 1820-1830), XIX, ss.181-183'den bkz.Mardin, a.g.e., s.263.

²¹⁷ Fontenelle, “Erostrate et Demetrius de Phalere”, *Nouveaux Dialogues des Morts* (Nouvelle Edition, Amsterdam, Pierre Mortier, 1701), ss.133-139. Bkz. Mardin, a.g.e., s.263.

hizmet için yapılanların arkasında kişisel tatminin olduğunu iddia eder.²¹⁸

Diğer bir diyalog Voltaire'den seçilen ve Keşmir şehri ile ilgili bir filozof ve bir bahçıvan arasında geçmektedir.²¹⁹ Burada değinilmesi gereken önemli bir konu da diyalogta tasvir edilen Keşmir halkıdır. Onların sanayi ve eğitime eğilimlerinin olmadığı, devletleri çok uzun yıllardır varolmasına rağmen bu süre içerisinde felsefe, resim, güzel sanatlardan yoksun olduklarının altı çizilir. Filozof ve bahçıvan arasında geçen konuşmalarda Hintli filozof sanayi ve ticarete geri kalan ve eğitimsiz bir toplumun ne şekilde çağdaş bir medeniyet seviyesine yükseltilebileceği tartışır. Bu geçen tartışmalarda bahçıvan muhafazakar bir tutum sergileyip gelenekçi bir yaklaşımı savunurken Hintli filozof atılımcı ve yenilikçi bir tavır içerisindedir. Bahçıvan her şeyi paranın olmayışına bağlarken filozof içinse öncelikli olarak ne yapılması gerektiğinin bilinmesi gerekir ve ihtiyaç duyulan asıl şey yetişmiş insan gücüdür.²²⁰

Buradaki diyalogun içeriğine dikkat edildiğinde on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Devlet toplumundaki Müslüman halkın yapısına benzer bir topluluktan bahsedildiği fark edilir. Tezin ikinci bölümünde de belirtildiği üzere Osmanlı Müslüman halkı sanayi ve ticarete oldukça geri kalmış veya da bırakılmıştır. O dönemdeki modernleşme taraftarı olan Osmanlı aydınları ile Hintli filozof arasında benzerlik olduğu söylenebilir. Toplumun itici gücü olmaya çalışan Tanzimat aydınları geri kalmışlığın sebeplerini irdelemeye çalışırken aynı zamanda halkın nasıl eğitilmesi gerektiği üzerinde de düşünmüşler ve devletin desteklediği Batı tarzı bir eğitim sistemini de yerleştirmeye çalışmışlardır.

²¹⁸ Budak, a.g.e., s.449.

²¹⁹ Voltaire, *Dialogues et Entretiens Philosophiques*, "Les Embellissements de la Ville de Cachemire", *Oeuvres*, (Renouard Edition, Paris, 1815-1825), XXXII, ss.1-8. Bkz. Mardin, a.g.e., s.263.

²²⁰ Budak, a.g.e., s.450.

Münif Efendi (Paşa)'nın seçtiği diğer bir diyalog ise harem kadınlarının hayatına ilişkin bir hikayeyi konu alır.²²¹ Fransa Kralı XIV. Louis'nin karısının ölmesi üzerine evlendiği Madame de Maitenon'nun saraya mürebbiye olarak gelmesi ile değişen hayatını ve Paris'teki eski tanıdıklarından Mademoiselle Ninon de L'Enclos gizlice saraya çağırıp aralarında geçen konuşmaları konu alan diyalogta özellikle harem kadınlarının yalnızlıkları, aşksızlıkları ve mutsuzlukları dile getirilirken yine de etrafa mutlu gözükme gerektigine değinilmiştir.²²² Budak'a göre Münif Efendi(Paşa) bu seçimiyle hem çeviri anlamında hem de konu seçimi açısından oldukça cesur davranmıştır. Çünkü kadının bu şekilde konu edilmesi ve hatta onun mutsuzluğunun yansıtılması o dönemde oldukça yeni bir açılmıdır.²²³

Tanzimat reformlarının askeri, idari ve mali alanlarda başlayıp daha sonra zamanla kültürel bir dönüşüme doğru ilerlediği göz önünde bulundurulursa bu alanlardan bir tanesinin de kadının toplumsal statüsünün değiştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Özellikle 1860'lı yıllardan itibaren Müslüman kadınların toplumdaki yerleri, giyimleri, toplum içindeki davranış ve tutumları, soysal hayata katılmaları gibi konular Osmanlı toplum modernleşmesinde en çok tartışılan alanı oluşturmuştur.²²⁴ Kadının Batılılaşmasını ve özgürlüğe kavuşmalarını isteyen bir aydın ve yazar çevresinin var olduğu gerçeği dikkate alınırca Münif Efendi (Paşa)'nın bu diyalogu çevirmesinin tesadüfi olduğunu söylemek çok da doğru bir tespit olmaz. Bilakis Tanzimat yazar ve aydınlarını harekete geçirmek için böyle bir tercihte bulunduğu

²²¹ Voltaire, *Dialogues et Entretiens Philosophiques*, "Madame de Maintenon et Mademoiselle d L'Enclos", *Oeuvres*, (Renouard Edition, Paris, 1815-1825), XXXII, ss.14-19. Bkz. Mardin, a.g.e., s.263.

²²² Budak, a.g.e., s.454.

²²³ Budak, a.g.e., s.454.

²²⁴ Yasemin Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde 'Otoriter Modernleşme' ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1157/13608.pdf>, (son erişim tarihi: 22.03.2010.)

söylenbilir ki zira Tanpınar da bu konuda Münif Efendi (Paşa)'nın diyalogları seçerken tercihlerinin bilinçli olarak genç Türk okuyucularının hayata bakış açılarını dönüştürme amacıyla olduğunu vurgular.²²⁵

Zaten diyaloglardan bir diğeri yine Voltaire'e ait olan ve genç bir kızla yakın bir dostu olan bir kadın arasında geçmektedir.²²⁶ Genç kız yakışıklı, zeki ve zengin olan Arest'i sevmesine rağmen ahlak ve tavırlarından dolayı çevresinde güven ve saygı uyandırmadığı için onunla evlenmek istemez. Ve kendi isteklerine dem vurmaya çalışır. Karşısında konuştuğu kadın da onun bu yaşta bu kadar olgun düşünebilmesinden etkilenince kız bu olgunluğunu annesinden gördüğü terbiye ile edindiğini söyler. Diğer kızların rahibelerin elinde gördükleri eğitim ile ancak kendilerine ömürleri boyunca lazım olmayacak şeyler öğrendiklerini dile getirerek eğitim sistemini eleştirir. Genç kıza göre bütün kızlar eğitim için en uygun oldukları yaşlarını boş yere geçirmiş olurlar. Kendisi ise annesinden aldığı terbiye ile toplum içinde nasıl ahlaklı yaşaması gerektiğini öğrenmiştir.²²⁷ Kızların eğitiminin güçlendirilmesi için devlet hizmetlerinde aktif olarak görev alan Münif Efendi'nin bu diyalog ile yine özellikle kadının eğitime vurgu yapan bir konuşmayı seçmiş olması ve seçimin kendi düşünceleri ile uygunluk göstermesi onun çeviri tercihlerinde bilinçli olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

Münif Efendi'nin seçtiği bir diğeri diyalog Keşmir halkına ilişkin olarak çevrilen diyalog ile kadınların eğitilmeleri gerektiğini vurgulayan diyaloglardaki fikirleri tek bir çatıda toplar. Bu diyalog yine Voltaire'e ait olup bir filozof ve maliye bakanı

²²⁵ Tanpınar, a.g.e., s.171.

²²⁶ Budak, a.g.e., s.462.

²²⁷ Budak, a.g.e., s.463.

arasında geçer.²²⁸ Konuşmada bir ülkenin altın ve gümüşlerle değil çalışkan insanların varlığı ile zengin olacağı vurgulanır. Devletlerin zenginleşmesinin sanayi ve ticaretin ülke geneline yayılması ile mümkün olacağı dile getirilirken kadınların da manastırlara kapatılıp çürümeye terk edileceklerine bu seferberliğe dahil edilmesi gerektiği tavsiye edilir. Filozof maliye bakanına bir ülkeyi zengin eden şeyin para değil, akıl ve tedbir olduğunu da öğütler.²²⁹

Dönemin siyasi gelişmelerine bakıldığında 1856 Islahat Fermanı ile Avrupa Devletlerinin desteği sayesinde Osmanlı Devleti'nde ticarete daha avantajlı bir konuma getirilen ve nüfuzları gittikçe artan Hıristiyan tebaaya karşı durumları gittikçe kötüye giden Müslüman halkın harekete geçirilmesi için Mithat Paşa'nın özellikle bu konulara ağırlık veren diyalogları seçtiği söylenebilir. Dolayısıyla Münif Efendi'nin çevirilmek üzere seçtiği diyalog tercihlerinde bu seçimin de tesadüf olamayacağını söylemek mümkündür. Zira bu diyalogda vurgulanan sanayi, emek ve işin gerekliliği daha erken dönemlerde Sâdık Rifat Paşa'nın iktisadi değerlendirmelerinde geçen tartışmalarda ve II. Mahmut zamanında yapılan reformların destekleyicileri arasında görülen yaklaşımlarda yer almaktadır.²³⁰ Münif Efendi ile gündeme getirilen bu düşünce ileride Yeni Osmanlılar tarafından da sıklıkla ele alınacaktır.

Osmanlı fikir hayatında felsefi tartışmaların başlatıldığı ilk çeviri eser olarak kabul edilen Muhâverât-ı Hikemmiye'de özellikle klasik materyalizm ile ilgili düşüncelere yer verilen bir diyalog (Voltaire'e ait) da yer almaktadır.²³¹ Bu diyalogda evrenin yaratılışı sorgulanarak materyalist görüşün sahibi Lucretius (M.Ö 91-55) ile

²²⁸ Voltaire, *Dialogues et Entretiens Philosophiques*, "Un Philosophe et un Controleur General de Frances", *Oeuvres*, (Renouard Edition, Paris, 1815-1825), XXXII, ss.27-38. Bkz. Mardin, a.g.e., s.263.

²²⁹ Budak, a.g.e., s.439.

²³⁰ Mardin, a.g.e., s.265.

²³¹ Voltaire, *Dialogues et Entretiens Philosophiques*, "Lucrece et Posidonus", *Oeuvres*, (Renouard Edition, Paris, 1815-1825), XXXII, ss.39-56. Bkz. Mardin, a.g.e., s.263.

Tanrıci yaklaşımın savunucu Posidonus (M.Ö 135-51)'un konuşmalarına yer verilir ve dünyayı oluşturan ilk şeyin ne olduğu, yaratılışta tesadüfün varlığı ya da yokluğu, sonsuzluk gibi felsefi tartışmalar yürütülür.²³²

Osmanlı toplumunun bu dönemdeki felsefeye olan yaklaşımı dikkate alındığında Münif Efendi'nin söz konusu diyalogları seçip çevirmesini oldukça cesur bir tavır olarak yorumlamak mümkündür. Zira eserleri yüzünden kendisini ateist olarak nitelendiren ulema tarafından oldukça sert eleştirilere de maruz kalacaktır.²³³ On bir diyalogda genel olarak yer alan evrenin yaratılışı, iyi ve kötünün ne olduğu, en iyi devlet düzeni, ruhun varlığı yokluğu, en iyi dinin hangisi olduğu gibi sorular Budak'ın da belirttiği üzere felsefenin temel sorularıdır.²³⁴ Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki siyasi ve ekonomik durumu da dikkate alınacak olursa özellikle devletlerin nasıl zenginleşeceğine dair konular üzerinde durulan diyalogların seçilmesi, kültürel dönüşümde kadınların toplum içerisindeki yerlerine ilişkin konuların yer aldığı diyalogların çevrilmesi on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı modernleşmesinde ağırlıklı olarak Batı dünyasına ait değerlerin tercih edildiğinin bir göstergesi olduğu kadar çevirinin bu anlamda dönüştürücü etkisini de gösterir. Zira eserde geçen konuların birçoğu daha sonraki Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin fikir zeminini oluşturacaktır.²³⁵

²³² Mehmet Akgün, "1839-1920 Yılları Arasında Türkiye'de Aydınlanmanın Uzantısı Olarak Temsil Edilen Felsefi Akımlar", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9510.pdf>, (son erişim tarihi: 22.03.2010)

²³³ Mardin, a.g.e., 2003, s.266.

²³⁴ Budak, a.g.e., s.466.

²³⁵ Mardin, a.g.e., s.265-266.

3.4.2.2. Tabiat ile Feylosofun Muhâveresi

Münif Efendi (Paşa), gazetecilik yıllarında Batı dillerinden çeviriler yapmaya devam etmiştir. Bunlar arasında Osmanlı fikir ve edebiyat dünyasında etkili çevirilerden biri de Ruzname-i Ceride-i Havadis'te yayınlanan Voltaire'den seçilmiş bir diyalogdur. Bu diyalog doğa ile bir filozof arasında geçen bir konuşmadır.²³⁶ Ve burada doğanın ne olduğunu anlamaya çalışan filozofa doğanın verdiği cevapta onun kendi içerisinde bir bütün teşkil ettiği dile getirilir. Burada dünya sudan toprağa, havadan ateşe her şeydir.²³⁷

Münif Efendi'nin (Paşa) bu diyalog ile yine Batı felsefesinin sorularını özellikle pozitivist düşünceyi Osmanlı düşünce sistemine taşımak istediği söylenebilir. Zira onun doğaya ilişkin olarak çevirdiği bu konuşma ileriki dönemlerde edebiyatçıları etkileyecek ve Batılı doğa algılayışı Osmanlı ve Türk edebiyatında da yer almaya başlayacaktır. Buna paralel olarak da şair ve edebiyatçıların dış dünyayı sorgulama biçimleri dini temelden sıyrılıp daha ziyade felsefi bir temelde ilerlemeye başlayacaktır.²³⁸

3.4.2.3. Mağdurîn Hikayesi (Les Misérables)

Victor Hugo'nun ünlü eseri Les Misérables, Paris'te yayınlanmasından birkaç ay sonra Ruzname-i Ceride-i Havadis'te Münif Efendi (Paşa) tarafından "Mağdurîn Hikayesi" (1862) adı altında tefrika edilir. Çeviri kısaltılarak yapılmış ve sade bir dil kullanılmıştır. Eserin tam çevirisi ise Şemsettin Sami tarafından "Sefiller" (1879-1880)

²³⁶ Budak, a.g.e., s.471.

²³⁷ Budak, a.g.e., s.471.

²³⁸ Budak, a.g.e., s.472.

adıyla yapılmaya başlanmış ancak tamamlanamamıştır. Eserin tam çevirisini Hasan Bedrettin tamamlar ve eser II. Meşrutiyet'ten sonra yayımlanır.²³⁹

Dönemin medeniyet ve insanlık durumunu yansıttığı için Les Misérables'ın çevirisini yapan bu kişiler eseri bir hikayeden öte içeriğindeki anlama vurgu yaparak daha çok politik ve sosyolojik bir kaynak olarak görmüşlerdir.²⁴⁰ Münif Efendi (Paşa) eserin tefrikasında bazı seçmeler ve elemeler yaptığını dile getirirken özetinde yer verdiği konular sosyal içeriği baskın olan konulardır. Bu anlamda köylülerin içinde buldukları sefalet ve bir rahibin yoksulların durumunu iyileştirmek için verdiği uğraşlar, Fransa'daki ceza sistemi Münif Efendi (Paşa)'nin özetinde yer verdiği unsurlar olmuştur.²⁴¹

Münif Efendi (Paşa)'nin bu seçimleri onun romana daha toplumsal ve politik mesajların iletilebileceği bir kaynak olarak bakması ile ilişkilendirilebilir. Bunun yanı sıra eserde geçen kahramanlardan Fantine ile Tholomyes'in metres hayatı yaşamalarına çeviride yer vermemiştir. Yine aynı şekilde Fantine'in kötü yola düşmesini kınayan bir dilden ziyade anlayan bir yaklaşımla aktarmaya çalışmıştır.²⁴² Onun bu tercihi Tanzimat döneminde kadının Osmanlı toplumu içerisindeki yerinin yeniden tanımlanması çabalarına paralel olarak seçmiş olduğu bir yol olarak düşünülebilir.

²³⁹ İnci Enginün, a.g.e., s.179.

²⁴⁰ Budak, a.g.e., s.497.

²⁴¹ Budak, a.g.e., s.490.

²⁴² Budak, a.g.e., s.491.

3.4.3 Ahmet Vefik Paşa: Yerel Değerler ile Uzlaşan Batılı Değerler

Hariciye memurlarından Ruhiddin Mehmet Efendi'nin oğlu olan Ahmet Vefik (1823-1891) bir devlet adamı ve yazar olarak Tanzimat döneminin önemli isimleri arasında yer alır. Osmanlı kültür hayatında yeni bir dönemin yaşandığı on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Ahmet Vefik Paşa, söz konusu bu yeni dönemde ilim ve sanat alanına büyük katkılar yapmıştır.

Molière'in birçok eserini uyarlama yoluyla Türk toplumuna kazandıran Ahmet Vefik Paşa, Türk kültür ve geleneklerine karşı oldukça hassas bir tutum sergilerken milli değerlere ters düşecek yabancı oyun tiplmelerini Türkçe'ye uyarlamamıştır. Molière'den yaptığı uyarlamalarda milli değerler ve Türk kültürüne ait öğeler ile Batı kültürüne ait değerleri ortak paydada buluşturmaya çalışmıştır.²⁴³

3.4.3.1. Hikaye-i Hikemiyye Mikroméga (Micromégas)

Ahmet Vefik Paşa tarafından çevirilen bu hikaye 1871'de Diyojen'de tefrika edilmiştir. Her ne kadar kendisi Voltaire'in eserlerini çok fazla onaylamadığını belirtse ²⁴⁴ de bu hikayenin kurgusuna bakıldığında böyle bir seçimin neden yapılabileceği konusunda bir fikir edinilebilir. Hikayede Mikroméga dev cüsseli ve oldukça akıllı bir yaratıktır. Onun yapmış olduğu bilimsel bir çalışmanın kendi gezenindeki dini değerler ile örtüşmediğinin fark edilmesi üzerine mahkeme karşısına çıkar. Bunun üzerine kitabı yasaklandığı gibi aynı zamanda 800 yıl boyunca da saraya ayak basmaması kararı alınır. Mikroméga, aklını aydınlatmak ve ahlakını düzeltmek

²⁴³ Hüseyin Doğramacıoğlu, Ahmet Vefik Adaptasyonlarında Kültürel Sentez ve Edebi Eser Çevirisi, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt: 4/8, 2009, s.1076 [http://www.turkishstudies.net/Makaleler/805124763_59-do%c4%9framac%c4%b1o%c4%9fluh%c3%bcseyin_2_1430\(D%c3%bczeltme\).pdf](http://www.turkishstudies.net/Makaleler/805124763_59-do%c4%9framac%c4%b1o%c4%9fluh%c3%bcseyin_2_1430(D%c3%bczeltme).pdf), (son erişim tarihi: 05.05.2010)

²⁴⁴ Budak, a.g.e., s.498.

için yıldızlararası bir yolculuğa çıkar. Uzun süren seyahatleri sonucunda dünyaya iner ve buradaki insanlar ile iletişime geçtiğinde uzaydan oldukça küçük görünen insanlara karşı olan önyargısı kırılır. Çünkü insan aklı cüsselerinin küçüklüğünü örtmeye yetmiştir. Dünyada karşılaştığı bilginlerle yaptığı sohbetinden insanların felsefi konulardan ziyade bilimsel konulardaki bilgilerine güvenebileceğini de öğrenir.²⁴⁵

Türk aydınlanması üzerinde Voltaire'in tesirini incelerken geleneksel düşünceden kopuşta Mikromégas'nın hikayesi ile vurgulanmak istenen fikir farklı boyutlarda ve yetkinliklerde olsalar da evrenin her yerinde akıllı yaratıklar olacağı ancak hepsinin insan ile aynı endişelere ve kusurlara sahip olduğudur. Tanrı mutlak mükemmellikse ve kendi benzerini yaratması olanaksızsa yarattıklarının kusuru zorunludur ve bu nedenle de yaratıldandaki yetersizlik değişmeyen gerçekse herkes kendi ölçüsüne göre davranmalıdır.²⁴⁶

Hikayenin konusu dikkate alındığında daha çok aklın ön plana çıkarıldığı ve bunun yanı sıra kişileri ya da olayları iyi bilmeden önyargılı davranılmasının kişileri yanlış sonuçlara götürebildiğinin vurgulandığı görülür. Özellikle Batılı felsefede aklın ön plana çıkarıldığı aydınlanma devrine ait fikirlerin Osmanlı fikir dünyasına kazandırılması çabaları kapsamında düşünülürse aklın böylesine vurgulandığı bir hikayenin seçilmesinin tesadüfi olabileceğini söylemek güçtür.

²⁴⁵ Budak, a.g.e., s.499.

²⁴⁶ Remzi Demir, Türk Aydınlanması ve Voltaire, Geleneksel Düşünceden Kopuş, Ankara: Doruk Yayınları, 1999, s.114'den Budak, a.g.e., s.500.

3.4.3.2. Molière Çevirileri

Günümüz modern tiyatro türünün Tanzimat dönemi'nde Osmanlı toplumuna dışarıdan kazandırılan tek edebi türdür.²⁴⁷ Bu edebi türün Osmanlı kültürüne Batı'dan yapılan çeviriler aracılığıyla kazandırıldığı söylenebilir.²⁴⁸ Tanzimat döneminden önce Batı tiyatrosundan Türkçe'ye yapılmış bazı çeviriler olsa da, tiyatronun asıl etkisi on dokuzuncu yüzyılın birinci yarısından sonra görülür.²⁴⁹ Bu bağlamda Ahmet Vefik Paşa'nın Molière'den yaptığı çeviri ve adaptasyonların klasik Fransız tiyatrosu ile birlikte tiyatro türünün Türk toplumuna kazandırılmasında önemli bir rol onadığı söylenebilir.²⁵⁰

Tanzimat döneminde kültür alışverişinin ve kültürler arası bilgi aktarımının en önemli köprülerinden biri sayılabilecek olan çeviri etkinliği kapsamında Ahmet Vefik'in bu dönemde yaşanan kültürel dönüşüme olan katkısını özellikle Molière'den yapmış olduğu tiyatro çevirileri ve uyarlamaları ekseninde incelemek yerleşik toplumsal normların çeviriye ne şekilde yansıdığı ve aynı zamanda çevirinin toplumsal hayatı ne şekilde etkilediğinin görülebilmesi açısından yerinde olacaktır.

Ahmet Vefik Paşa'nın, Osmanlı toplumunun yeni bir kültür ile tanıştığı bu dönemde Türkçe'ye aktarılacak eser seçiminde bilinçli tercihler yaptığı söylenebilir. Molière, dünya tiyatro tarihinde komedi türünün en iyi örneklerini veren sanatçıdır.

²⁴⁷ Tanpınar, a.g.e., s.257.

²⁴⁸ Berk, a.g.e., s.78.

²⁴⁹ Berk, a.g.e., s.79.

²⁵⁰ Abdülhalim Aydın, "Şinasi'nin Şair Evlenmesi'nde Fransız Etkisi", <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt11/sayi1/137-150.pdf> , (son erişim tarihi: 01.04.2010).

Kendisi komedi sanatını insanları güldürürken eğiten, eğitirken de düşündüren bir tür haline getirerek, insanlığın tüm hallerini gözler önüne serbilmeyi başarabilmiştir.²⁵¹

Sabahattin Eyüpoğlu, Molière'in eserlerinde takip ettiği politikayı şu şekilde özetler:

Molière'in gördüğü iş komedyayı, güldürücülüğünü kaybettirmeden yüceltmek, çağının ileri kültür düzeyine çıkarmak, böylece de aydınlarla halk arasındaki, sarayla şehir arasındaki ayrılığı gidermek, halkın gürbüz tiyatro eserlerini yukarıya, yukarıdaki kültür değerini halka ulaştırmak oldu.²⁵²

Molière eserlerinde tek bir tip yerine toplumda var olan farklı statülerde ve farklı meslek gruplarındaki tiplere yer vererek bu oyunlarda daha çok halktan yana bir tutum sergilemiştir. Ahmet Vefik Paşa'nın oyunlarında toplumun her kesimine seslenebilen bir sanatçının eserlerini çevirmesi tiyatro türünü Osmanlı kültürüne benimsetmek için yaptığı bilinçli bir tercih olduğunu söylemek mümkündür. Ahmet Vefik'in Türk seyircisine tiyatro türünü benimsetmek için özellikle komedi türündeki oyunları çevirmesinin nedeni geleneksel Türk tiyatrosunda güldürü amaçlı oynanan Karagöz, Ortaoyunu ve Köy Seyirlik Oyunu'na yakın olmasıdır.²⁵³

Ahmet Vefik Paşa, Molière'in 16 oyununu çeviri ve uyarlama yolu ile Türkçe'ye çevirmiştir.²⁵⁴ Molière'den "çeviri" olarak aktardığı eserler arasında İnfîâl-i Aşk (Le dèpit amoureux), Adamcıl (Le misanthrope), Don Cívani (Dom Juan),

²⁵¹ Bayram Yıldız, "Adaptasyon Meselesi, Ahmet Vefik Paşa ve Zoraki Tabib Örneği", **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, Cilt.2, Sayı.3,

<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi5/yildizbayram.pdf> , (04 Nisan 2010) s.642.

²⁵² Molière, **Cimri**, (Çev) Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974, s.12'den Yıldız, a.g.m., s.643.

²⁵³ Enginün, a.g.e., s.652.

²⁵⁴ Berk, a.g.e., s.81.

Kadınlar Mektebi (L'Ecole des Femmes), Dudu Kuşları (Les précieuses ridicules), Kocalar Mektebi (L'Ecole des maris), Okumuş Kadınlar (Les femmes savantes), Savruk (L'Etourdi), Tartüf (Le Tartuffe) sayılabilir. “Uyarlama” yaparak Türkçeye aktardığı eserler ise şunlardır: Zor Nikâhı (Le mariage forcè), Yorgaki Dandini (Georges Dandin), Zoraki Tabib (Le mèdecin malgré lui), Dekbazlık (Les fourberies de Scapin), Merakî (Le malade imaginaire), Azarya (L'Avare), Tabib-i Aşk (L'Amour mèdecine).²⁵⁵

Vefik Paşa'nın uyarlamaları kendisinin Türk toplumuna benimsetmek istediği kültürel değerleri içerir. Onun hangi eserleri çevirip hangilerini uyarladığı tercihlerinin altında yatan sebepler dolayısıyla önemlidir. Ahmet Vefik Paşa özellikle yeni bir tür olan tiyatronun halka benimsetilmesi kaygısı ile Molière'den yaptığı “çeviri” ve “uyarlama”larında konu olarak genellikle Türk toplumunun geleneksel yapısına yakın eserleri tercih etmiştir. Türkçe'ye aktardığı eserlerde çoğunlukla aslına sadık kalmadan serbest bir çeviri yöntemini izlemiştir. Eserlerin bir kısmında karakter isimlerini değiştirmiş, bazılarında ekleme ve çıkarmalar yapmış, bazılarında eserde geçen yabancı kültür öğelerini Müslüman toplumunda var olan benzerleri ile değiştirmiştir.

Uyarlama genellikle tiyatro ve reklam metinlerinde alıcı kültürün beklentilerini karşılamak amacıyla toplumsal kültür ve kurumlardan kaynaklanan farklılıkları gidermek için bir eseri alıcı kültürün özelliklerine ve koşullarına göre uygulamak anlamına gelir.²⁵⁶ Örneğin, *Le mariage forcè* “Zor Nikâhı”ndaki tüm kişi adları

²⁵⁵ Melahat Gül Uluğtekin, **Ahmet Vefik Paşa'nın Çevirilerinde Osmanlılaşan Molière**, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Ankara: Haziran 2004, s.8.

²⁵⁶ Berk, “Çeviribilimin...”a.g.e, s.157.

değiştirilerek uyarlanmıştır. Oyunda *Sganarelle* “Pırpır İvaz Ağa”, *Géronimo* “Kâtip Müstecip Çelebi”, *Marphurius* “Hakim Senai”, *Panrace* Hoca Üstad-ı Sâni olmuştur. Kaynak metinde yer alan Roma, İngiltere, Hollanda gibi yerler Bursa, Şam, Mısır olarak değiştirilmiştir. Oyunda tartışma konularından biri olan *şapka* “külâh” olarak uyarlanmıştır. Kaynak metinde çingene kadınlar *Sganarelle*’e *elinde haç tutmalarını* söylerlerken çeviri metinde *haç tutma* “niyet” tutmaya dönüşür.²⁵⁷ Kaynak metindeki *Marphurius-Panrace* karakterleri ortaçağ felsefesini yansıtmaktadırlar. Çeviri metinde bu karakterlerin yerine medrese düşünme biçimlerini temsil eden “Hakim Senai”, “Hoca Üstad-ı Sâni” karakterleri konmuştur.²⁵⁸

Vefik Paşa, *Dom Juan* “Don Civani”de kaynak metinde geçen: “Dom Juan ben efendim, dünyanın en çapkınıdır, bir azgın, bir köpek, bir şeytan, bir Türk, bir dini eğri...” şeklinde çevrilebilecek ifadeye yer alan “Türk” sözcüğü yerine “Fransız” sözcüğünü koyarak çeviriyi: “Don Civani yeryüzünün en büyük asi, fasik habislerinin biridir, sana haber vereyim. O, bir pervasız, azgın, zebani, imansız Fransızdır...” şeklinde yapmıştır.²⁵⁹ Karakter olarak ahlaksız ve Tanrı tanımaz ancak güçlü bir Hıristiyanı canlandıran Dom Juan’ı isim olarak uyarlamak yerine Türk toplumun kültürel yapısına aykırı düşmesi nedeniyle çevirmeyi tercih etmiştir.²⁶⁰

Ahmet Vefik’in *Les précieux ridicules* “Dudu Kuşları” adlı çevirisinde kaynak metinde Mapdelon ve Cathos adlı karakterler için “taşralı iki budala kadın”

²⁵⁷ Uluğtekin, a.g.e., s.37-40.

²⁵⁸ Sevim Güray, Ahmet Vefik Paşa, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1966, s.58-59’dan Uluğtekin, a.g.e, s.43.

²⁵⁹ Uluğtekin, a.g.e., s.49.

²⁶⁰ Bahriye Çeri, **Ahmet Vefik Paşa, Devir-Şahsiyet-Eser**, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.206’dan Doğramacıoğlu, a.g.m, s.1080.

anlamında kullanılan niteleme sıfatını çevirisinde “taşralı çifte kumrular” olarak değiştirmesi ²⁶¹ de yine kadının Osmanlı toplumu içerisindeki statüsünün iyileştirilmesine dönük anlayış içerisinde değerlendirilebilir. Ahmet Vefik’in çevirilerinde dikkate değer bir diğer konu da eserlerin çevirisinde özellikle Hıristiyanlığı öven ya da Hıristiyanlıkla ilgili bir çok ifadeye yer vermemiş olmasıdır. Onun bu tercihi de yine daha çok içinde bulunduğu toplumun büyük çoğunluğunun Müslüman olmasından dolayı eserlerin hedef kültürde kabul edilebilirliğini arttırmak için yapmış olduğu bilinçli tercihler olarak değerlendirmek mümkündür.

Benzer tercihler Ahmet Vefik’in *Le Tartuffe* “Tartuf” çevirisinde de görülebilir. Örneğin, sahte din adamı kılığında iki yüzlü bir karakteri tiplemesi olan Tartuf’ü uyarlama yolunu tercih etseydi Tartuf yerine sahte bir din adamı ismi bulmak zorunda kalacağı için ve bu da toplumun dini değerleri ile bir alay etmek anlamına geleceği için onu uyarlamak yerine aynen çevirmiştir.²⁶² Ahmet Vefik bu karakteri Tartuf’ün yemekten sonra “şarap içmesi” çeviride “kahve” olarak değiştirilmiştir. Ya da azizlerin hayatını anlatan *Fleur des Saints* adlı kitap, çeviri eserde sadece kitap olarak kalmıştır.²⁶³

Vefik Paşa’nın yapmış olduğu neredeyse tüm uyarlamalarda evlenecek insanların birbirlerini tanımaları ve sevmeleri gerektiği vurgulanmış, o dönemde Osmanlı kültüründe var olan görmeden evlenme meselesine dikkat çekerek insanları güldürerek eğitime yolunu seçmiştir. Eserlerde erkeklerle beraber içki içip gezen kadın

²⁶¹ Uluğtekin, a.g.e., s.58

²⁶² Doğramacıoğlu, a.g.m., s.1080.

²⁶³ Uluğtekin, a.g.e., s.72.

tiplerine yer vermemiş, şiddet içeren sahneleri uyarlamalarında aktarmamıştır.²⁶⁴ Ahmet Vefik'in bu yönüyle de hedef toplumun ahlaki değerleri ile ters düşmek istemediği hem de aynı zamanda modern değerleri topluma kazandırarak Batı değerleri doğrultusunda eğitmek istediği söylenebilir.

3.4.4. Ahmet Mithat Efendi: Gerçekçilik

Osmanlı toplumunun Batı eksenli modernleşmesinde yaşadığı Doğu-Batı ikileminde halkı Batılı değerlerle tanıştırmak ve onu eğitmek ve çevresinde olan bitenden haberdar olmasını sağlamak gibi bir görev üstlenen Ahmet Mithat Efendi'nin (1844-1912) halkı eğitirken kullandığı araçlardan bir tanesinin de çeviri olduğu söylenebilir.²⁶⁵ Toplumsal sorunların çözümünde teknik açıdan üstünlükten ziyade bilgi ve kültür birikiminin daha önemli olduğunu savunan Mithat Efendi'nin bu dönemde en çok eser ortaya koyan yazar olduğu söylenebilir. Çeviri eserlerinde özellikle anlamın aktarılabilmesi kaygısı üzerinde durduğundan yaptığı çevirileri genellikle adaptasyon niteliğindedir.²⁶⁶

Mithat Efendi, çevirilerinde daha çok Paul de Cock, Octave Feuillet, Emile Richebourg, Charles Merevel, Hector Malot, Alexandre Dumas fils, Ann Radcliff gibi ikinci yazarları tercih etmiştir.²⁶⁷ Corneille'in *Le Cid* adlı trajedisini özet şeklinde çevirerek Türkçe'ye kazandırırken, Victor Hugo'nun *Les Burgraves* adlı oyununu "Derebeyleri" adıyla düz yazı şeklinde çevirmiştir ve kendince gereksiz gördüğü

²⁶⁴ Doğramacıoğlu, a.g.m., s.1080.

²⁶⁵ Emel Kefeli, *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, İstanbul:Kitabevi, 2000, s.157.

²⁶⁶ Kefeli, a.g.e., s.158.

²⁶⁷ Çeviri eserler ve yazarlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Özlem Berk, a.g.e, s.s.69-77, Emel Kefeli, a.g.e., ss.159-164.

yerleri çeviriden çıkartmıştır. Ağırlıklı olarak Fransız edebiyatı yazarlarından başka Antik Yunan dönemi yazarlarından Xenophon'dan *Cyropaedia* adlı eseri “Hüsrevname” adıyla Türkçe'ye kazandırmıştır. Her ne kadar bazı edebiyatçılar tarafından gerek çevirilerinde kaynak metinden neredeyse tamamen uzaklaşması gerekse yazar seçimi gibi sebeplerden dolayı eleştirilse de Berk'e göre Ahmet Mithat'ın çevirilerinde takip ettiği bir çeviri politikasından söz etmek mümkündür.²⁶⁸

Onun benimsediği çeviri politikasının temelinde Batı dünyasını özellikle seslendiği okuyucu kitlesine yabancı gelmeyecek şekilde tanıtmak ve onu eğitmek yer alır. Bunun yanı sıra Mithat Efendi Batılı eserlerin Türk edebiyatında doğacak yeni eserlere örnek olmasını da istemektedir.²⁶⁹ Tanzimat döneminin toplumsal alanda bir tür “medeniyet değiştirme” anlamına da geldiği düşünülecek olursa Ahmet Mithat'ın bu “medeniyet değişiminde” bilgi birikiminin okumamış halk kitlelerine aktarılması ve onların yeni medeniyetin unsurları ile tanıştırılması için edebiyatı bir araç olarak kullandığı söylenebilir.²⁷⁰

Edebiyatın toplumsal yönünü vurgulayarak onu daha çok halkın çağdaş fikirler ile tanıştırılması ve eğitilmesi için kullanarak toplumsal fayda sağlamaya çalışan Mithat Efendi'nin roman ve hikayeden beklentisi Türk halkını uygar medeniyetlere yakışır bir yaşam ve düşünüş tarzı ile donatmak olmuştur. Bu nedenle de okuyucuya pozitivist bir dünya görüşü kazandırmak, onu batıl inançlardan ve ilkel adetlerden kurtarmayı amaçlamıştır.²⁷¹ Mithat Efendi'nin bu yöndeki düşüncelerinin bir

²⁶⁸ Berk, a.g.e., s.69.

²⁶⁹ Kefeli, a.g.e., s.160.

²⁷⁰ Akyüz, a.g.e., s.51.

²⁷¹ Akyüz, a.g.e., s.54.

yansımasını da onun çeviri eser seçimindeki tercihlerinde bulmak mümkündür. Paul de Kock'tan çevirdiği “Kamere Âşık”(1886)'ın önsözünde hikayede hayalin gerçeğin üzerine kurulması ve olaylarda “inanılmayacak şeylerin ve anormal tesadüflerin” yer almaması gerektiğini belirtmiştir.²⁷² Olayların sadece bir kişi etrafında gelişmemesi gerektiği, böyle olduğu takdirde bunun “kocakarı” masallarından hiçbir farkı kalmayacağı belirterek romanlarda birden fazla karakterin bulunması üzerinde durmuştur.

Bunun yanı sıra Emile Augier'in “Nedamet mi? Heyhat!...” adıyla çevirdiği *L'Aventurière*'in önsözünde romanın sadece bir köylü ve yabancı arasında geçen bir hikayeyi değil aynı zamanda bilimi, sanayiye, felsefe kurallarını, belirli bir coğrafyada bulunan bir ülkeyi ya da tarihin belirli bir dönemini de yansıttığını söyler ve bu konulara ilişkin açıklamaların okuyucuların da bilgi dağarcığını genişleteceğini ekler.²⁷³ Ahmet Mithat Efendi'nin çevirisini yaptığı yazarlardan Eugène Sue, Paul de Kock gibi isimleri seçmesi bu yazarların eserlerinin sosyolojik muhtevası ile açıklanabilir ki bu iki yazarın eserlerinde Paris hayatı ayrıntılı bir şekilde tasvir edilirken, Eugène Sue'nun eserlerinde özellikle Tanzimat reformistlerinin üzerinde durdukları alt sınıfların acıklı durumları ele alınmıştır.²⁷⁴

Xenophon'dan “Hüsrevname” adıyla Türkçe'ye kazandırdığı *Cyropaedia*'da Pers Krallığı'nın kurucusu Büyük Kiros (M.Ö 580-530)'un tarihi siyasi bir dille anlatılır. Kiros'un çocukluğu ve eğitimini konu alan eser Pers İmparatorluğu'nun

²⁷² Akyüz, a.g.e., s.54.

²⁷³ Mustafa Nihat Özön, **Türkçede Roman**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.217'den Berk, a.g.e, s.70.

²⁷⁴ Evin, a.g.e, s.52-53.

başlangıç yıllarını ve kurucusu Kiros'un zafer dolu kariyerini anlatır.²⁷⁵ Ahmet Mithat'ın "Hüsrevname"'nin önsözünde yer alan ifadeleri onun bu eserin çevirisinin bilinçli bir tercih olduğunun göstergesi sayılabilir. Ahmet Mithat Efendi bu eserin Osmanlı'nın içinde bulunduğu dönemin kültüründe yer alan fikirlere nazaran çok daha büyük ve önemli felsefi düşünceler içerdiğini ve çok eski yıllarda yazılmasına rağmen halen geçerliliğini koruduğunu belirterek Osmanlı okuyucusu için oldukça önemli olduğunu vurgulamıştır.²⁷⁶ Bilgelik ve ahlak öğütleri açısından aralarında bir kıyas yapılacak olursa *Télémaque*'ın sıradan kaldığını iddia eden²⁷⁷ Mithat Efendi'nin bu iddiaları çevirilerinde onun seçiciliğine örnek gösterilebilir.

Emile Augier, Octave Feuillet, Alexandre Dumas fils gibi Fransız edebiyatında gerçekçilik akımının temsilcilerinden çeviriler yapan Ahmet Mithat, gerçekçi akımın önde gelen yazarı Emile Zola'nın eserlerinin çevirisini yapmamıştır. Onun Zola'yı tercih etmeyişinin sebebini ise politik anlamdaki tutuculuğuna bağlamak mümkündür. Ahmet Mithat Efendi, otokrasiyi ve mutlak monarşiyi savunurken meşruti bir yönetime karşı bir tutum sergilemiştir. Aile ve din gibi kurumları savunan Mithat, Batı'nın ve Osmanlı'nın dünya hayatlarının kendi kültürel yapıları içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmüş ve toplumsal gelenek ve alışkanlıkların korunması gerektiğini savunmuştur.²⁷⁸

²⁷⁵ Xenophon, **Cyropaedia**, http://www.textkit.com/learn/ID/89/author_id/36/ , (son erişim tarihi: 09.04.2010)

²⁷⁶ Demircioğlu, a.g.e., s.266.

²⁷⁷ Demircioğlu, a.g.e., s.267.

²⁷⁸ Murat Cankara, **Ahmet Mithat Efendi ve Beşir Fuat'a göre Gerçeklik**, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Ankara: Haziran 2004, s.36-40.

Politik alanda böylesine muhafazakar bir eğilim gösterirken ekonomi anlayışında ise bireysel girişimciliği, çalışmayı ve emek harcamayı devletlerin zenginleşmesi için son derece önemli görmesinin onun çevirilerinde eser seçimini de etkilediği söylenebilir. Zira eserlerinde yüksek sınıflardan ziyade toplumsal sınıfları konu alan realist yazarlardan çeviriler yaparken Zola'nın romanlarının Osmanlı toplumu için uygun olmadığını ekonomik ve toplumsal sınıf temelinde ²⁷⁹ açıklamasının aslında onun politik muhafazakar tutumundan kaynaklandığı söylenebilir. Ahmet Mithat'a göre Zola'nın dinsiz olup eserlerinde sosyalizmi destekleyen tavırları ve romanlarında çalışkan insanlardan ziyade işsiz, alkolik ve tembel karakterlerden bahsetmesi, romanlarında geçen yoksulluk sorununu yöneticilere yüklemesi ²⁸⁰ gibi dini ve ahlaki değerleri olumsuzlayan ve devleti kötüleyen unsurlara yer vermesi Ahmet Mithat Efendi'nin kendi görüşleri ile ters düşmektedir. Bu nedenle de onun çevirilerinde Zola'ya yer vermediği söylenebilir.

²⁷⁹ Cankara, a.g.e., ss.42-44.

²⁸⁰ Cankara, a.g.e., ss.46-49.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

İnsanın varoluşundan itibaren onun iletişim kurma gereksinimi ile birlikte ortaya çıkan çeviri faaliyeti uygarlıklar arasındaki yer değiştirmelerde de öncelikli olarak başvurulan yöntemlerden biri olmuştur. Salt dilsel bir aktarımdan öte kültürler arası bilgi aktarımının da gerçekleşmesini sağlayan çevirinin bu yönüyle kültürel dönüşümlerdeki etkisinin oldukça büyük olduğu söylenebilir. İlk düzenli çevirilerin yapıldığı Antik Roma döneminden itibaren yapıldığı göz önünde bulundurulsa çeviriye ilişkin ilk söylemlerin de o dönemde çıktığı kabul edilebilir. Bu dönemden itibaren çeviri etkinliğine yüklenen anlamların da tarih içerisinde değişen siyasi ve kültürel politikalara göre farklılık gösterdiği söylenebilir.

Antik Roma döneminde yazın alanındaki boşluğu kapamak amacıyla Yunan uygarlığına ait eserlerin kaynağından bağımsız ekleme ya da çıkarmalar yapılarak çevrilmesi, Ortaçağ Avrupası'nda kutsal kitap iletilerinin aktarılmasında yanlışlık olmaması için Tanrı'nın iletilerinin doğru çevrilmeye çalışılması ve anlamın korunmasına dikkat edilmesi, Aydınlanma döneminde akılcılığın ön plana çıkması ile birlikte insanların topluma yararlı bireyler olarak yetiştirilmeleri için eğitilmeleri ve bilgilendirilmeleri amacıyla anlamın aktarılmasının esas alınması, Romantik dönemde modernitenin eleştirisi ile birlikte tek tiplilikten özgünlüğe doğru değişen anlayış içerisinde çevirilerde yabancı öğelerin korunarak kaynak metne sıkı sıkıya bağlı kalınması gibi yirminci yüzyıla kadar çeviri etkinliğine ilişkin belirlenen politikaların bunun en iyi kanıtı olduğu söylenebilir.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde fen bilimlerinde nesnel olgulara dayandırılarak oluşturulan araştırma metot ve yöntemlerinin beşeri bilimlerde de kullanıldığı görülür. Bu bağlamda çeviri etkinliği dilbilimin ortaya çıkması ile birlikte kendini bu disiplin içerisinde şekillendirmeye çalışır. Kuramsal bir düzlemde çeviri tartışmalarının doğuşu da bu döneme rastlar. Dilbilimin çatısı altında oluşturulan çeviri kuramları dilin dönüştürülebilirliği ya da dönüştürülemezliği üzerinden yürütülmüş ve bu açıdan çevirilebilirlik/çevirilemezlik ikiliği içerisinde tartışılmıştır. Dolayısıyla bu dönemde de çeviri üzerinden yürütülen tartışmaların önceki dönemlerden daha farklı bir düzlemde seyretmediği görülür.

Ancak metin dilbiliminin gelişmesi ile birlikte André Lefevere, Katharina Reis, Hans J. Vermeer gibi düşünürlerin metinlerin sözcük ve cümlelerden öte belirli bir amaç ile bir hedef kitleye yönelik oluşturduklarına dair söylemleri çeviri ile ilgili kuramları da etkilemeye başlamıştır. 1970'li yıllardan itibaren bilim alanında yaşanan postmodern dönüşüm çeviri alanını da etkilemeye başlamıştır. Tek bir doğru ve gerçeklikten uzak çoğulcu ve sorgulayıcı bir bakış açısının bilimden, sosyal hayata, sosyal hayattan, edebiyata ve edebiyattan da çeviriye yansması ile birlikte daha önceki kuralcı ve katı yaklaşımlar yerini daha serbest ve koşullara göre değişebilen bir çeviri yaklaşımına bırakmıştır.

Çok kültürlü ve dilli yaşam alanlarının çoğalması ile birlikte çeviribilimde hedef kültürün özellikleri, hedef kültürdeki toplumsal normlar önem kazanmaya başlamış ve çeviri etkinliği sırasında yapılan değişiklikler, uygulanan politikalar hedef kültürdeki okuyucuların toplumsal ve kültürel artalanlarına göre açıklanmaya başlamıştır. Bu bağlamda yürütülen tartışmalarda çevirilerin nasıl yapılması gerektiği, yapılan çevirilerin doğruluğu ya da yanlılığını değerlendirmek yerine çevirilerin neden o

şekilde yapıldığı sorgulanmaya başlamıştır. Bu sorgulama yapılırken hedef okuyucunun ait olduğu toplumun sosyolojik ve kültürel özellikleri, çevirinin yapıldığı dönemin tarihsel ve siyasi koşulları irdelenerek çevirmenlerin tercihleri ve çeviri eser seçimleri nedensellik ilkesi üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada çevirinin disiplinler arası özelliğinden yararlanılarak *hedef odaklı çeviri kuramları* çerçevesinde Tanzimat Dönemi'nde devlet eliyle ve dönemin önde gelen yazar ve çevirmenlerince yürütülen edebi alandaki çeviri faaliyeti incelenmiştir. Bu bağlamda öncelikli olarak Tanzimat döneminde çeviri etkinliğini yürütmek üzere devlet tarafından kurulan kurumlar ve yapmış oldukları çevirilere değinilerek söz konusu kurumların belirli bir çeviri politikaları olup olmadığı araştırılmıştır. Bunun yanı sıra çeviri etkinliğinde bu dönemde ön plana çıkan kişilerin yapmış oldukları çeviriler ile yine bu dönemde ön plana çıkan çeviri eserlere yer verilmiştir.

Tanzimat dönemindeki çeviri hareketleri için Even-Zohar'ın *kültür planlaması* kavramından yola çıkılarak öncelikle Tanzimat dönemindeki Batılılaşma sürecine zemin hazırlayan siyasi ve kültürel yenilik hareketleri ile Tanzimat dönemindeki “zihniyet” değişimlerine değinilmiştir. Buna göre Türk modernleşme tarihinde Osmanlı Batılılaşma ideolojisinin ilk önemli etkilerinin görüldüğü Tanzimat Dönemi'nin idari ve ekonomik düzenden, toplumsal ve kültürel hayata her alanda topyekûn bir değişmeyi öngören bir modernleşme projesinin, toplumu kültürel ve zihinsel değişime hazırlayan ilk evresi olduğu söylenebilir. Bu dönemde Batıdaki modelleri örnek alınarak düzenlenen idari, hukuki, ekonomik ve askeri kurumların yanında eğitim alanında ve sosyal hayattaki canlanmanın da söz konusu bu dönüşümün kabulünü hızlandırdığı söylenebilir. Osmanlı modernleşmesinde Batılılaşmanın ilk evresi olan maddi dünyanın algılanması ve siyasal ve kültürel

anlamda *pozitivist* bir anlayışın yerleştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Bu dönüşüm esnasında yeni bir kültür zihniyetine dönük olarak oluşturulmaya çalışılan *repertuarın* belirlenmesi için en etkili yöntemin *ithal etmek* (import) olduğu dikkate alınırsa bu yöntem ile oluşturulmaya çalışılan Batılı *repertuarın* çeviri aracılığıyla sağlandığı söylenebilir.

Bu dönemde devlet tarafından çeviri faaliyetinin yürütülmesi için oluşturulan kurumlara bakıldığında bu kurumların çevrilecek eser seçimi açısından çok belirgin bir politikaları olmadığı gibi yoğun bir çeviri faaliyeti yürüttüklerini söylemek de oldukça zordur. Bu araştırma için erişilen kaynaklarda Tanzimat dönemi içerisinde bu amaç ile dört önemli kurumun adı geçmektedir: 1-Babıâli Tercüme Odası, 2-Encümen-i Dâniş, 3-Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, 4-Tercüme Cemiyeti.

Bu kurumlar her ne kadar kuruluş amaçlarında özellikle çeviri faaliyetinin yürütülmesi ve telif eserlerin hazırlanması gibi konuları ön plana çıkarmış olsalar da buralarda yürütülen çeviri etkinliği oldukça sınırlı kalmıştır. Bu kurumlar kuruluş amaçları dikkate alınacak olursa burada öncelikli olarak Osmanlı toplumunun Batı kaynaklarından yeteri kadar faydalanamadıkları için bu boşluğun çeviri ile doldurulmasının hedeflendiği söylenebilir. Bunun yanı sıra yeni kurulan eğitim kurumlarında okutulacak ders kitaplarının hazırlanması ve seçilmesi, toplumun Batı'daki bilimlerden faydalanmasını sağlamak, halkı ve aydın kitleleri Batı dünyasının bilimsel gelişmelerinden haberdar etmek ve resmi devlet dilinin de yaygınlaştırılması ve geliştirilmesini sağlamak gibi devletin model aldığı Batı medeniyeti hakkında halkı bilgilendirme politikasının ön plana çıktığı söylenebilir.

Her ne kadar kuruluş amaçlarında özellikle çeviri faaliyetinin yürütülmesi ve telif eserlerin hazırlanması gibi konuları ön plana çıkarmış olsalar da bu kurumlarda

yürütülen çeviri etkinliğinin oldukça sınırlı kaldığını görüyoruz. Yine de genel bir çerçeve çizilmek istenirse ağırlıklı olarak Avrupa tarihi ve ekonomisine ilişkin bilgileri içeren eserlerin çevirisinin yapıldığını söylemek mümkündür. Bu eserlerin seçimiyle örnek alınan Batı medeniyetinin tarihi ve ekonomisi hakkında halkı bilgilendirmenin amaçlandığı söylenebilir. Bu çevirilerde öngörülen sade ve anlaşılabilir bir dil kullanımı ile eserlerin geniş kitlelerce okunmasının hedeflendiği söylenebilir. Bunun yanı sıra çevirilerdeki dil kullanımlarına dikkat edilmesi resmi devlet dilinin yaygınlaştırılmaya çalışılması hedefiyle örtüşmektedir.

Bu dönemde kurumsal çabaların yanında çeviri faaliyetini bireysel olarak yürüten bazı önemli isimlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kişilerin hemen hepsi yaptıkları bireysel çevirilerinin yanı sıra yukarıda sayılan kurumlardan bir tanesinde çalışmışlardır. Nitekim *Tercüme-i Telemak*'ı çeviren Yusuf Kamil Paşa (1808-1873) Encümen-i Daniş'in dahili üyelerindedir. Yine bu dönemdeki çeviri faaliyetlerine önemli katkıları olan Münif Efendi (Paşa), Ahmet Vefik Paşa, bir dönem Tercüme Odası'nda çalışmış kişilerdir.

Özellikle gazetecilik faaliyetinin gelişmesinden sonra tefrika halinde yayınlanan çeviriler ile Osmanlı toplumuna Batılı değerleri tanıtmak amacıyla olan bu kişilerin oluşturdukları Tanzimat dönemi çeviri edebiyatında belirli politikaları takip ettiklerini söylemek mümkündür. Even-Zohar'ın repertuarın oluşturulmasıyla ilgilenen ve belirli bir iktidar desteğinden yoksun entelektüellerinin, bu dönemdeki Osmanlı aydınlarının karakteristik özellikleri ile uyduğu söylenebilir. Bu dönem aydınların Batılı fikir ve değerleri aktarabilecekleri basın ve edebiyat kanalları da, Even-Zohar'ın bireysel olarak yürütülen *planlama* çabalarının başlangıçta isteksiz gibi gözüken alıcı kültüre

kabul ettirilebileceğini çeşitli kanallar²⁸¹ olarak değerlendirilebilir.

Yusuf Kamil Paşa'nın Fénelon'dan seçtiği *Les Aventures de Télémaque* adlı eser öncelikle içeriği itibariyle Tanzimat dönemindeki siyasi atmosfere paralel bir doğrultu çizmektedir. Zira siyasi tehdidin yerildiği, lüks hayattan kaçınılmasının öğütlendiği, sanata, ticaret ve bilime katkısı olan kimselere saygı gösterilmesi gerektiği, ticari eğitimin teşvik edilmesi gerektiği, devlet işlerinin meclise devredilmesinin önemi gibi konular yeni Osmanlı düşünceleri ile örtüşmektedir. Tanzimat sonrası reformculuğun üç temel konusuna (siyasal düzenin kurulması, ekonomik sorunlara çözüm aranması, toplumdaki ahlâki bozulmanın eleştirilmesi) değinilmesi²⁸² değiniliyor olması da eserin aslında bilinçli bir seçim olduğunu göstermektedir.

Yusuf Kamil Paşa'nın gerek roman türünde bir eser seçmesini gerekse okura yabancı gelebilecek unsurları çıkarmasını onun keyfi olarak yaptığı tercihler olarak nitelendirmek doğru bir yaklaşım olmaz. Zira Yusuf Kamil Paşa'nın bu gibi tercihler ile eseri Osmanlı okuyucusuna benimsetmeyi hedeflediği söylenebilir. Yusuf Kamil Paşa'nın bu kitabı seçmesinin nedeni ise Osmanlı entelektüellerinin fazlaca etkilendiği Aydınlanma fikirlerini son derece iyi bir biçimde anlatmasıdır.²⁸³ Bu bağlamda eser Osmanlı entelektüellerinin yönlendirilmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

Benzer şekilde Batı dillerinden Türkçe'ye çevrilen ilk edebi ve felsefi eser olan *Muhâverât-ı Hikemmiye*'de Münif Efendi (Paşa) tarafından seçilen diyalogların muhtevasına bakıldığında bunların Osmanlı toplumunda belirli Batılı değerlerin

²⁸¹ Even-Zohar, a.g.m., 2008, s.283-284.

²⁸² Evin, a.g.e., s.50.

²⁸³ Berk, a.g.e., s.55.

oluşturulabilmesi için seçilmiş bilinçli tercihler olduğu söylenebilir. Onun Voltaire'den seçilen ve Keşmir şehri ile ilgili bir filozof ve bir bahçıvan arasında geçen diyalogta Hintli filozofun yenilikçi ve atılımcı özelliği Münif Efendi'nin ilerici özelliği ile bağdaştırılmalıdır. Burada sanayi ve ticarete geri kalmış bir halka yön vermek isteyen bir filozof ile Münif Efendi'nin karakteri ve Müslüman Osmanlı halkı arasındaki benzerlik de ilgi çekicidir. Mardin'in de dikkat çektiği üzere burada geçen bir devletin zenginliğinin yetişmiş insan gücüne bağlı olması ve bir krallığın gerçek zenginliğinin sanayi-iş ve emekten oluştuğunu belirten fikirler daha sonra Namık Kemal ve Ali Suavi gibi yeni Osmanlıların makalelerinde yer alacaktır.

Bunun yanı sıra Münif Efendi'nin kültürel dönüşümde kadınların toplum içerisindeki statülerinin, evrenin yaratılışının, iyi ve kötünün ne olduğu, ruhun varlığı ya da yokluğu gibi konuların tartışıldığı diyalogları çevirmesi onun on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı modernleşmesinde ağırlıklı olarak Batı dünyasına ait değerleri tanıtmayı amaçladığının bir göstergesidir. Zira eserde geçen konuların birçoğu daha sonraki Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin fikir zeminini oluşturacaktır²⁸⁴ ki çevirileri ileriki dönemlerde edebiyatçıları etkilemiş ve Batılı doğa algılayışı Osmanlı ve Türk edebiyatında da yer almaya başlamıştır. Buna paralel olarak da şair ve edebiyatçıların dış dünyayı sorgulama biçimleri dini açıklamaların terkedilip felsefi bir temelde ilerlemesini sağlamıştır ki²⁸⁵ bu da bize çevirinin dönüştürücü etkisi ile ilgili bir fikir vermektedir.

Türk edebiyatında tiyatro türünün Osmanlı toplumuna kazandırılmasında

²⁸⁴ Mardin, a.g.e., s.265-266.

²⁸⁵ Budak, a.g.e., s.472.

oldukça önemli bir yere sahip olan Ahmet Vefik'in burada ele alınan Molière'den yaptığı çeviri ve adaptasyonlara bakıldığında ise çevirinin dönüştürücü etkisi kadar çeviriyi dönüştürücü toplumsal değerlerin etkisinden söz etmek mümkündür. Gideon Toury'ye göre çeviri sosyo-kültürel boyutunu oluşturan unsurlardan bir tanesi de olduğu toplum içerisinde çeşitli tür ve derecelerdeki kısıtlamalara tabi kaldığıdır.²⁸⁶

Onun bu görüşü Ahmet Vefik'in Molière çevirilerinde yerini bulur. Zira çevirilerden örnek vermek gerekirse *şarapın kahve* diye çevrilmesi, Hıristiyanlığı öven ya da Hıristiyanlıkla ilgili birçok ifadeye yer verilmemesi, kaynak eserde geçen *haç tutmanın* çeviride “niyet” tutmaya dönüşmesi, ya da çeviri eserlerde karakter isimlerinin değiştirilmesi gibi tercihlerin edebiyat alanında yeni bir tür olan tiyatro türünün Osmanlı toplumuna daha kolay benimsetilmesi amacıyla yapıldığı söylenebilir. Bunun yanı sıra eserlerinde ahlâki değerleri zayıf gösterilen kadının yer aldığı bölümlerin çevirilerden çıkarılması, Hıristiyanlığa ait dini değerlerin uyarlanarak aktarılması ya da dini değerleri sarsacak olan ifadelere yer verilmemesi ve bunları canlandıran karakterlerde uyarlama yerine çeviri tekniğini tercih etmesi onun Ahmet Vefik'in çoğunluğu Müslüman olan Osmanlı toplumun kültür ve inanç değerlerini korumak istemesi ile açıklanabilir.

Buna ek olarak onun realiteden uzak ve soyut düşüncelerle yüklü bir tiyatro anlayışından ziyade halka inen ve halkın yaşantılarını konu alan eserleri tercih etmesi²⁸⁷ de o dönemde topluma kazandırılmaya çalışılan pozitivist dünya görüşünün edebi alandaki yansıması sayılabilecek olan realist yaklaşımı benimsemesiyle ilgilidir.

Ahmet Mithat Efendi'nin edebiyatın toplumsal yönünü vurgulayarak onu

²⁸⁶ Gideon Toury, a.g.e., s.54.

²⁸⁷ Doğramacıoğlu, a.g.m., s.1080.

halkın eğitilmesi için bir araç olarak kullandığını söylemek mümkündür. Mithat Efendi'nin roman ve hikayeler ile Türk halkına uygar medeniyetlerin yaşam ve düşüncü tarzı olan pozitivist bir dünya görüşü kazandırmayı hedeflemesi çeviri eser tercihlerine de yansımıştır. Yapacağı çevirileri bu ilkeye göre belirleyen Ahmet Mithat Efendi, bir romanın düz bir hikayeden ziyade içinde bilim, coğrafya, sanat gibi farklı birçok unsuru barındıran bir bütün olduğunu düşünmüş Osmanlı halkına aktarmak istediği Batılı hayatın tüm toplumsal yönleri ile tasvir edildiği eserleri çevirmeyi tercih etmiştir. Buna ek olarak ahlak konusuna da geniş yer veren Batılı eserlerden de tercüme yapması onun aynı zamanda toplumsal ahlak değerlerine verdiği önemi gösterir.

Osmanlı toplumunun aile ve din değerlerinin korunmasına önem veren Mithat Efendi, ekonomi anlayışında ise devletlerin zenginleşmesi için bireysel girişimciliği, çalışmayı ve emek harcamayı savunması onun çevrilecek eser seçimindeki tercihlerini de etkilemiştir. Zira eserlerinde yüksek sınıflardan ziyade toplumsal sınıfları konu alan realist yazarlardan çevirilere yer vermiştir. Zola'nın romanlarında "sosyalizmi destekleyen tavırları ve çalışkan insanlardan ziyade işsiz, alkolik ve tembel karakterlerden bahsetmesi, yoksulluk sorununu yöneticilere yüklemesi"²⁸⁸ gibi dini ve ahlaki değerleri olumsuzlayan ve devleti kötüleyen unsurlara yer vermesi nedeniyle Ahmet Mithat Efendi'nin Zola'yı seçmediği düşünülebilir.

Yukarıda bahsedilenlere ek olarak bu dönemde yapılan çevirilerin ortak özelliği Osmanlı toplumuna Batılı düşünüş tarzını kazandıracak konuları içermesidir. Özellikle felsefenin temel sorularını konu alan eserler ile aklı ön plana çıkaran meselelerin tartışıldığı eserler tercih edilmiş ve buna ek olarak da ekonomide bireysel

²⁸⁸ Cankara, a.g.e, ss.46-49.

girişimcilik ve toplumsal seferberliğin teşvik edildiği konulardan da çeviriler yapılmıştır.

Bu dönemde bireysel tercihler doğrultusunda yapılan çevirilerin genel özelliğine bakıldığında dikkat çeken bir diğer konu da kişilerin politik ve toplumsal görüşlerinin eviri tercihlerini de etkilediğidir. eviriler aracılığıyla yerleştirilmeye çalışılan Batılı fikir ve değerleri toplumun daha kolay benimseyebilmesi içinse çevirilerde halka yabancı gelebilecek bazı dini ve ahlakı unsurlara yer verilmediği görülür. Çevirilerde işlenen konular zamanla Türk romanının gelişimine zemin hazırlamıştır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Agâh Efendi, http://tr.wikipedia.org/wiki/Agah_Efendi, (11.10.2009).

Ağaoğulları, Mehmet Ali ve Köker, Levent, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 5.b., Ankara: İmge Kitabevi, 2004.

Akgün, Mehmet, “1839-1920 Yılları Arasında Türkiye’de Aydınlanmanın Uzantısı Olarak Temsil Edilen Felsefi Akımlar”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9510.pdf>, (22.03.2010)

Akyüz, Kenan, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, , Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü, Türkoloji Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, 2. Cilt, 1.sayı, s.14, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/404.pdf>, (09.04.2010)

Alkan, Mehmet Ö., “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Altay, Ayfer, “Osmanlılardan Günümüze Türkiye’de Çeviri Etkinliği”, **Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim Tercümanlık Bölümü, Ankara: Bizim Büro Basımevi Yay., Sayı: 12, Aralık 2002.

Aksoy, Berrin, **Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi**, 1.b. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Avcı, Yasemin, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde ‘Otoriter Modernleşme’ ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1157/13608.pdf>, (22.03.2010.)

Aydın, Abdülhalim, “Şinasi’nin Şair Evlenmesi’nde Fransız Etkisi”, <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt11/sayi1/137-150.pdf>, (01.04.2010).

Bahadır, Şebnem, “Çeviriyorum, Öyleyse Tek Kültürün Ötesinde, İki Kültürün Arasında, Üçüncü Kültürün Ortasındayım”, **Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler**, (haz.)Mehmet Rifat, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008.

Balcı, Sezai, **Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık ve Babîali Tercüme Odası**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2006.

Bassnett, Susan ve Lefevere, André, **Constructing Cultures: Essays on Literary Translations**, Great Britain: Cromwell Press, 1998.

Baumgarten, Stefan, **Translation as an Ideological Interface: English Translations of Hitler’s Mein Kampf**, Basılmamış Doktora Tezi, Aston

Üniversitesi, Birmingham, İngiltere, Eylül 2007.

Berman, Antoine, **The Experience of Foreign: Culture and Translation in Romantic Germany**, U.S.A: 1992.

Berman, Antoni, “Çeviri ve Çeviri Üstüne Söylemler”, “La traduction et ses discours”, (çev.) Mehmet Rifat, (haz.) Mehmet Rifat, **Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?**, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008.

Berk, Özlem, “Batılılaşma ve Çeviri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Berk, Özlem, **Translation and Westernisation in Turkey: From 1840s to 1980s**, İstanbul: Ege Yayınları, 2004.

Berk, Özlem, **Kuramlar Işığında Açıklamalı Çeviribilim Terimcesi**, İstanbul: Mutilingual, 2005.

Budak, Ali, **Batılılaşma ve Türk Edebiyatı: Lale Devri’nden Tanzimat’a Yenileşme**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2008.

Cankara, Murat, **Ahmet Mithat Efendi ve Beşir Fuat’a göre Gerçeklik**, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Ankara: Haziran 2004

Cary, Edmond, “Nasıl Çevirmeli”, “Comment faut-il traduire”, (çev.) Mehmet Rifat-Sema Rifat, (haz.) Mehmet Rifat, **Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?**, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008.

Comte de Buffon, Georges-Louis Leclerc, http://en.wikipedia.org/wiki/Georges-Louis_Leclerc,_Comte_de_Buffon#Natural_history, (22.03.2010).

Çam, Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul: Der Yayınları, 2005.

Çetinkaya, Bayram Ali, “Modern Türkiye’nin Felsefi Kökenleri”, <http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/361.pdf>, (05.05.2010.).

Çetişli, İsmail, **Batı Edebyatında Edebi Akımlar**, 5.b., İstanbul: Akçağ Yayınları.

Demircioğlu, Cemal, **From Discourse to Practice: Rethinking “Translation” (Terceme) and Related Practices of Text Production in the Late Ottoman Literary Tradition**, Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2005.

Doğramacıoğlu, Hüseyin, “Ahmet Vefik Adaptasyonlarında Kültürel Sentez ve Edebi Eser Çevirisi”, **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt: 4/8, 2009, [http://www.turkishstudies.net/Makaleler/805124763_59-do%c4%9framac%c4%b1o%c4%9fluh%c3%bcseyin_2_1430\(D%c3%bczeltme\)](http://www.turkishstudies.net/Makaleler/805124763_59-do%c4%9framac%c4%b1o%c4%9fluh%c3%bcseyin_2_1430(D%c3%bczeltme)).

pdf, (05.05.2010)

Dizdar, Dilek, “Çeviribilim: Konular Sorunlar, Arayışlar”, **Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler**, (haz.) Mehmet Rifat, 2.b., İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008.

Enginün, İnci, **Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)**, İstanbul: Dergah Yayınları, 2007.

Ergün, Mustafa, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Sisteminin Gelişimine Mukayeseli Bir Bakış”, <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun1.htm>,(02.03.2010).

Even-Zohar, Itamar “The Making of Culture Repertoire and the Role of Transfer”, **Target**, 9, (2), 1997, http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/papers/rep_trns.htm, (12.10.2010)

Even-Zohar, Itamar, “Polysystem Theories”, *Poetics Today International Journal for Theory and Analysis of Literature and Communication*, Cilt: 11 No: 1, 1990. <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/ez-pss1990.pdf>, (12.03.2010)

Even-Zohar, Itamar, “Culture Planning, Cohesion and the Making and Maintenance of Entities”, **Beyond Descriptive Translation Studies: Investigations in Homage to Gideon Toury**, (Ed.) Anthony Pym, Miriam Shlesinger, Daniel Simeoni, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008, http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/papers/EZ-Culture_Planning2008.pdf, (12.10.2009)

Evin, Ahmet Ö., **Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi**, İstanbul : Agora Kitaplığı, 2004.

Gasset, Jose Ortega y, “Çevirinin Sefaleti ve Görkemi Üzerine”, “Elend und Glanz der Übersetzung”, (çev.)Ahmet Cemal, (haz.) Mehmet Rifat, **Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?**, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008.

Göktaş, Nazik, **Fransa’da Yazımsal Çeviri Yaklaşımları: Bir Tarihçelendirme Denemesi**, <http://egitim.cukurova.edu.tr/efdergi/download/40.pdf>, (04.12.2009).

Göktürk, Akşit, **Çeviri: Dillerin Dili**, 3.b., İstanbul: YKY, 2000.

Hanioğlu, Şükrü, “Batıcılık”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, Cilt 5.

Hermans Theo, **Translation in Systems, Descriptive and Systematic Approaches Explained**, Manchester: St.Jerome Publishing, 1999.

Işın, Ekrem, “Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm”,**Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, Cilt 2.

Kahraman, Hasan Bülent, “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**,

İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Kaliber, Alper, “Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Karadağ, Ayşe Banu, **Edebiyat ve Kültür Dizgesini Şekillendirmede ‘İdeolojik’ Açıdan Çevirinin ve Çevimenin Rolü**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 2003.

Karantay, Suat, “Tercüme Bürosu: Normlar ve İşlevler”, **Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi**, (Haz.) Öner Yağcı, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.

Karpat, Kemal H., “Aydınlar ve Kimlik: Tarihsel Bir Bakış”, **Doğu Batı**, Üç Aylık Düşünce Dergisi, Ankara, sayı 35, Şubat Mart 2006

Kayaoğlu, Taceddin, **Türkiye’de Tercüme Müesseseleri**, İstanbul: Kitabevi, 1998.

Kazancı, Metin, “Althusser, İdeoloji ve İdeoloji ile İlgili Son Söz”, ilef.ankara.edu.tr/id/gorsel/dosya/1164634976althusserideoloji.pdf, (20 Şubat 2010).

Emel Kefeli, **Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri**, İstanbul:Kitabevi, 2000.

Koç, Emel, “Türkiye’de Felsefe Dilinin Gelişimi ve Çeviri Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2009, Sayı: 20, http://sablun.sdu.edu.tr/dergi/sosbilder/dosyalar/20/20_9.pdf, (05.05.2010.).

Koçak, Cemil, “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Kongar, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye’de: 2000li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, 36.b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.

Koray, Enver, **Türkiye’nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat**, Marmara Üniversitesi Yayınları, No: 497, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 23, İstanbul: 1991.

Lefevere, André, **Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame**, London/Newyork: Routledge, 1992.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (çev.) Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.

Mardin, Şerif, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, (çev.) Mümtaz’er Türköne,

Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Mardin, Şerif, Türk Modernleşmesi: Makaleler 4, (der.) Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Munday, Jeremy, **Introducing Translation Studies: Theories and Applications**, Oxon: Routledge, 2001.

Nietzsche, Friedrich, "On the Problem of Translation" (çev.) Peter Mollenhauer, **Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida**, (haz.) Rainer Schulte and John Biguenet, , Chicago ve Londra:The University of Chicago Press, 1992.

Özkırımlı, Atilla, "Çeviri", **Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi**, (Haz.) Öner Yağcı, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.

Paker, Saliha, "Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatı'ndan Çeviriler: Çoğuldizge Kuramı Açısından Bir Değerlendirme", **Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler**, (haz.)Mehmet Rifat, 2.b., İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008.

Jale Parla, "Tanzimat Edebiyatında Siyasî Fikirler", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, "Devlet Tesisleri ve Fikir Hayatı: İlk Tercümeleler, İlk Eserler", **Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi**, (Haz.) Öner Yağcı, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, **XIX.Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, YKY: İstanbul, 2006.

Timur, Taner, **Osmanlı Çalışmaları, İkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine**, Ankara: İmge Kitabevi, 1998.

Toury, Gideon, **Descriptive Translation Theories and Beyond**, Amsterdam/Philedelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.

Toury, Gideon, "Translation as a Measn of Planning and Planning of Translation: A Theoretical Frameworkand a Exemplary Case", **Translations: (Re)shaping of Literature and Culture**, (der.) Saliha Paker, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2002.

Türkçe Sözlük, **Türk Dil Kurumu**, 9.b.,Ankara:1998

Uluğtekin, Melahat Gül, **Ahmet Vefik Paşa'nın Çevirilerinde Osmanlılaşan Molière**, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Ankara: Haziran 2004.

Ülken, Hilmi Ziya, **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İstanbul: Ülken Yayınları, 1997.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, “Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri”, 1996, No.7,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/912/11369.pdf>, (23.02.2010)

Yazıcı, Mine, **Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları**, İstanbul: Multilingual, 2005.

Yıldız, Bayram, “Adaptasyon Meselesi, Ahmet Vefik Paşa ve Zoraki Tabib Örneği”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, Cilt.2, Sayı.3,
<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi5/yildizbayram.pdf> , (04 Nisan 2010).

Yücel, Faruk, “Çeviri Etkinliğinin Ana Dil Üzerindeki Etkileri”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2006, Cilt.30 Sayı.2,
<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/1465.pdf> (11.12.2009).

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (çev.)Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Xenophon, **Cyropaedia**, http://www.textkit.com/learn/ID/89/author_id/36/, (09.04.2010)

http://tr.wikisource.org/wiki/Eski_Ahit/Tekvin/BAP_11, (27.09.2009)

<http://www.iyimi.net/ahmed-hilmi-efendi-kimdir-g-t217031.html?s=c1dda3adeb9a045be226be219623b96a&p=240493>, (22.03.2010.)

ÖZGEÇMİŞ

04.06.1983'de İtalya'da doğan Ceyda Taşkiran, ilk ve orta öğrenimini Kocaeli'nin Karamürsel ilçesinde tamamladı. 2005 yılında Hacettepe Üniversitesi İngilizce Mütercim Tercümanlık bölümünden mezun oldu. Eğitim süresi içerisinde Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Ankara T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı'nda stajyer çevirmen olarak çalıştı. 2005 Kasım'da Kocaeli Üniversitesi'nde okutman kadrosu ile Rektörlük Birimi'nde tercüman olarak çalışmaya başladı. 2007 yılından beri Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Birimi'nde Erasmus Öğrenci Değişim Programları'nın yürütülmesinde görev almaktadır.